coperta de : *Dumitru Verdes*

F II

C. RĂDULESCU—MOTRU

MĂRTURISIRI

Ediție de
VALERIU RÂPEANU și SANDA RÂPEANU
Cuvînt înainte, note și comentarii
de VALERIU RÂPEANU

10.929

Editura Minerva
1990

ISBN 973-21-0176-8

Cuvînt înainte

Apariția în anul 1984 a culegerii C. Rădulescu-Motru, Personalismul energetic și alte scrieri, *„Biblioteca de filozofie a culturii românești", Editura Eminescu (studiu, antologie și note de Gh. Al. Cazan, text stabilit de Gh. Pienescu) a reprezentat cea dintîi retipărire, după 1944, a unei selecții din opera marelui nostru gînditor. De la publicarea ultimei sale cărți* (Etnicul românesc, comunitate de origine, limbă și destin, *Casa Școalelor 1942) trecuseră patruzeci și doi de ani, între 1943—1947 numele său figurînd numai pe coperta cîtorva extrase ale unor comunicări academice. Antologia apărută la Editura Eminescu în 1984 includea cinci volume reprezentative pentru gîndirea filozofică și socială a lui C. Rădulescu-Motru (n. 2 februarie 1868 comuna Butoiești, decedat la 6 martie 1957) și un capitol de studii și articole.*

După cinci ani, înfățișăm marelui public o culegere din textele lui C. Rădulescu-Motru care au un caracter autobiografic, memorialistic, de evocare a unor personalități ale culturii noastre, de teorie și critică literară. C. Rădulescu-Motru nu și-a redactat memoriile într-un volum de sine stătător. Ultimii zece ani ai vieții sale au fost umbriți de izolarea socială impusă de eliminarea lui în 1948 din rîndul membrilor Academiei Române al cărui membru era din 1923, între 1938—1941 fiind președintele acestui înalt for științific, de interdicția de a publica, de condițiile penibile ale existenței sale mate-

riale și de agravarea stării sănătății. Numai generozitatea unor intelectuali, precum profesorul Constantin I. Parhon, a contribuit la ameliorarea acestor împrejurări atît de triste ale traiului său. Și totuși, așa cum ne încredințează Eugeniu Speranția, în acești ani, C. Rădulescu-Motru a scris un studiu despre bătrînețe din punct de vedere psihologic, studiu dedicat medicilor din spitalele unde fusese îngrijit (vezi Eugeniu Speranția, Figuri universitare, *Editura Tineretului, 1967, p. 31—32). Nu avem nici o indicație privitoare la faptul că în această perioadă și-ar fi scris memoriile, iar un demers al nostru în primăvara anului 1989 pe lîngă descendenții savantului a rămas fără nici un rezultat.*

Am căutat, deci, să reconstituim din paginile încredințate de C. Rădulescu-Motru tiparului sau difuzate de posturile noastre de radio în timpul vieții, începînd din 1924 pînă în 1944, memoriile *sale. Aceste pagini au formule publicistice deosebite: răspunsuri la anchete, interviuri, confesiuni în cadrul unor conferințe publice, amintiri despre anumite perioade ale existenței sale, discursuri academice. Această diversitate, precum și faptul că textele adunate de noi sînt răsfirate în presa interbelică timp de două decenii, au făcut ca unele repetiții să fie inevitabile, de cele mai multe ori aceste „reluări" reprezentînd puncte obligate pentru înțelegerea biografiei sale, nu o dată memorialistul aducînd nuanțe și precizări prețioase în conturarea atmosferei intelectuale care a determinat formarea sa ca filozof și om de acțiune.*

Publicăm, deci, integral aceste texte, lăsînd cititorului posibilitatea să cunoască perspectivele lui C. Rădulescu-Motru asupra cîtorva din momentele esențiale ale vieții sale, asupra oamenilor pe care i-a întîlnit și i-a cunoscut. Pentru că un om de cultură cu o prezență atît de dinamică în viața noastră socială nu-și putea restrînge evocările doar la drumul propriei persoane, ci le integra în mediul românesc și străin care s-a răsfrînt asupra opțiunilor sale. Amintirile reprezintă o adevărată istorie a mentalităților sfîrșitului de secol XIX în România, de unde și modernitatea scrierilor reunite în antologia noastră.

Dar caracterul de document de epocă trebuie extins și asupra altor pagini care nu se încadrează la prima vedere în sfera memorialisticii. Și aceasta pentru că adeseori, fie în articole ca acela dedicat receptării operei lui Nietzsche în România, fie în alocuțiuni academice, C. Rădulescu-Motru înfățișează reacțiile unor scriitori precum I. L. Caragiale în fața unor opere ale filosofiei universale sau încadrează personalitatea celui despre care vorbește în structurile societății românești așa cum le-a cunoscut. C. Rădulescu-Motru nu a practicat critica literară, dar direct sau indirect scrisul și acțiunea sa au fost implicate în istoria literaturii noastre din 1890 pînă în 1944. Perspectivele deschise de filozof și de psiholog în cunoașterea științifică a ființei umane, în determinarea specificului național, a categoriilor sociale și politice care au acționat în România modernă, însușirile sale de animator, toate laolaltă și fiecare în parte s-au repercutat asupra vieții noastre intelectuale.

Despre personalitatea și filosofia lui C. Rădulescu-Motru s-au scris numeroase studii și articole unele caracterizate prin obiectivitate și rigoare științifică. Am ales un fragment mai amplu din acest substanțial eseu pe care Tudor Vianu l-a dedicat în 1938 fostului său profesor: „Întreaga filozofie a d-lui C. Rădulescu-Motru se reazemă pe o viziune a omului, pe un concept normativ al persoanei umane pe care interpretul primului nostru sistem original de gîndire are datoria să-l extragă și să-l pună în lumină. [...]

În primele sale lucrări d. C. Rădulescu-Motru adera la punctul de vedere al «Junimii», dezvoltîndu-l pînă la consecințe originale. Lupta pe care o dă în Cultura română și politicianismul *este inspirată de gînduri care erau și ale conducătorilor junimiști. Construcției juridice a cetățeanului român, văzut prin prisma raționalismului și speculat de politician, d. C. Rădulescu-Motru îi opune ființa concretă a țăranului, a cărui fire trebuie cunoscută înainte de a întreprinde lucrarea de organizare a statului. Din astfel de îndemnuri pornesc toate acele cercetări pe care le publică d. Rădulescu-Motru într-un lung șir de ani, în legătură cu structura sufletească a românului și care au întemeiat la noi studiul sistematic al*

psihologiei popoarelor. Adunarea lor într-un singur volum ar completa cu adaosuri de mare preț sinteza încercată în Românismul.

D. C. Rădulescu-Motru n-a rămas însă la viziunea istorică a omului, așa cum ea a fost formulată în naționalismul lui Eminescu, unul din roadele cele mai de seamă ale junimismului politic. Poate și faptul că întreaga cultură în numele căreia vorbește gînditorul român este susținută mai mult de științele naturii decît de istorie, a îndrumat cugetarea sa către o viziune neformulată mai înainte în gîndirea românească. Personalitatea umană, așa cum este desemnată în filigranul filozofiei mai noi a d-lui Rădulescu-Motru și așa cum este înfățișată în chip mai explicit în Personalismul energetic, *este o specificare a energiilor naturii. Personalitatea nu este atît produsul istoriei, cît produsul naturii. Admițînd, așadar, critica pe care antropologia filozofică a Restaurației o aduce concepției clasice a omului, d. Rădulescu-Motru diverge de linia istorismului, pentru a urma pe aceea a unei antropologii naturaliste.*

Omul întrevăzut și propus de filozofia d-lui C. Rădulescu-Motru este, așadar, producătorul, creatorul de bunuri, «homo faber». Această înțelegere este confirmată de știința modernă, care ne înfățișează ființa umană bătînd la porțile istoriei cu o unealtă de muncă și însemnînd fiecare etapă a dezvoltării ei prin cucerirea unui nou instrument de producție. Dar această concepție este mai ales coordonată cu realitatea românească mai nouă, care, fiind aceea a unui moment în care energiile naționale au fost intens solicitate de temele constructive ale unei noi așezări, a trebuit să producă și echivalentul ei filozofic. Cred că istoria ideilor în România, așa cum o va scrie viitorul, va înfățișa în filozofia d-lui C. Rădulescu-Motru, în această puternică și personală sinteză inspirată de viziunea omului ca energie desprinsă din marele rezervoriu al naturii și destinată muncii și creației, limpedea expresie sistematică a civilizației românești în epoca transformărilor ei contemporane.“

Deși a fost contemporan cu unii din cei care au ilustrat în cel mai înalt grad catedra universitară românească începînd cu magistrul său Titu Maiorescu, C. Rădulescu-Motru a fost — din 1897 pînă în 1941 — unul din acei profesori care și-au pus amprenta asupra sufle-

tului mai multor generații ce s-au succedat la cursurile și seminariile sale înainte și după cea dintîi conflagrație mondială. Pentru că, așa cum arată unul din foștii săi studenți, Ion Zamfirescu, C. Rădulescu-Motru a exercitat asupra generației sale „în perioada dintre cele două războaie mondiale, o influență la fel de caracteristică, și tot atît de edificatoare, ca și aceea resimțită de generații anterioare, la începutul secolului. Nu străluciri, efecte, impresii ori judecăți de moment; nu trăsături putînd să trezească în noi admirație și adeziune imediată; nu vreo expresivitate retorică ori alta, în stare să ne încînte exterior; altele, în cazul de față, sînt elementele grăitoare cu adevărat. E vorba, anume, de personalitatea gînditoare a profesorului: cu masivitatea ei înceată, cu durata ei continuă, cu înlănțuirile ei de adîncime. Această gîndire avea să ni se dezvăluie treptat treptat: cu mergeri din aproape în aproape, fără salturi ori discrepanțe, ca dintr-o desfășurare naturală și într-o integrare organică. Pe scurt: nu dintr-o dată, ci în timp; acesta este ritmul în care aveam să ne legăm de C. Rădulescu-Motru, și de el ca om, și de gîndirea lui. Am rămas legați de C. Rădulescu-Motru, mulți dintre noi, și după ce ne-am încheiat perioada de studenție. În calitatea sa de președinte al Societății de filozofie, *implicit și de conducător al revistei, ne-a fost patronul bun, înțelegător, al unora dintre primele noastre manifestări, publicistice ori orale.“*

Culegerea noastră conține, în cea de-a doua parte a ei, pagini dedicate unor scriitori și gînditori, precum Eminescu, Titu Maiorescu, N. Iorga, Caragiale, Mihail Sorbul. Pe unii dintre ei i-a cunoscut îndeaproape, influența lor asupra formației sale fiind determinantă, și mă gîndesc aici în primul rînd la Titu Maiorescu. De alții, precum Nicolae Iorga, a fost nu o dată apropiat, acționînd împreună în primul deceniu al secolului nostru, socotindu-se ca făcînd parte din punct de vedere al idealurilor sociale din aceeași generație, ce-și îndrepta atacurile împotriva „politicianismului“ deși mai tîrziu drumurile lor au fost nu o dată divergente. Pe alții, precum dramaturgul Mihail Sorbul, i-a sprijinit în anevoiosul început de drum al carierei lor literare. Pentru că filosoful C. Rădulescu-Motru a fost un om de o mare generozitate, care în paginile publicațiilor înființate și

conduse de el (Noua revistă română, Ideea europeană, Revista de filozofie) *a încurajat tinere talente, a deschis drumul afirmării unor eseiști, gînditori, filozofi, critici de o mare anvergură culturală.*

Om de acțiune și de atitudine, C. Rădulescu-Motru și-a exprimat opțiunile nu numai pe plan social și politic ci și pe cel cultural. Două din aceste texte reprezentative pentru gîndirea sa legate de istoria literaturii sînt incluse și în ediția noastră. Primul este o ripostă la opiniile lui Duiliu Zamfirescu asupra poeziei în primul deceniu al secolului nostru, cel de-al doilea dedicat filozofiei lui Lucian Blaga în anii 1942—1943. Ambele sînt de natură să completeze imaginea receptării operei acestor scriitori și să definească ecoul lor în epocă. De aceea, în notele și comentariile ediției, am căutat să reconstituim „dosarul" acestor polemici, pentru a da cititorului de azi posibilitatea să aibă o privire obiectivă asupra punctelor de vedere exprimate de o parte și de alta.

Cele mai multe pagini ale antologiei au apărut o singură dată, și nu au mai făcut obiectul unei retipăriri după 1944. Ceea ce ne îndreptățește să credem că am izbutit să dăm cititorului o imagine inedită asupra drumului vieții și al constituirii operei uneia din figurile marcante ale culturii românești moderne.

Nu ar fi exagerat acum cînd din filele revistelor am adus la lumină aceste pagini uitate sau ignorate să ne întrebăm ce loc ocupă Constantin Rădulescu-Motru în istoria memorialisticii românești?

Mărturisirile sale de mai mare amploare ca și textele de mai mică întindere și nu o dată chiar răspunsurile la interviuri demonstrează faptul că însușirile savantului pentru care orice ipoteză, orice afirmație, orice interpretare trebuia să-și afle validarea prin proba de foc a cercetării științifice și-au pus amprenta pozitivă și asupra paginilor sale memorialistice ca și asupra celor în care și-a propus să înfățișeze oamenii reprezentativi ai culturii românești pe care i-a cunoscut. Citindu-le îl vedem parcă pe C. Rădulescu-Motru profesorul așa cum ni l-au înfățișat cei ce l-au ascultat în amfiteatrele universitare: metodic, riguros, strict în demonstrație, comu-

nicînd adevărurile la care ajunsese nu prin revelații ci la capătul unui îndelung proces de reflecție, de studiu, de verificare. Amintirile sale poartă pecetea evidentă a sistemului său filosofic și tocmai aici aș spune că aflăm interesul lor pentru cultura românească. Fără să fie uscate și rigide, fără să se transforme într-un proces-verbal al etapelor parcurse, ele nu-și permit nici o evadare din limitele adevărului trăit pe care îl reconstituie în datele lui esențiale, definitorii, caracteristice, renunțînd la detalii: fie la cele pitorești, fie la cele legate de fluxul comun al existenței. Manifestîndu-și tranșant, fără ezitare dar și fără patimă polemică, opțiunile sociale, filosofice și umane, C. Rădulescu-Motru conturează epoca și trasează portretul moral și intelectual al omului fără să cadă nici o clipă în mrejele subiectivismului ce vrea să ofere cititorului prilejul compătimirii pentru dificultățile întîmpinate și nedreptățile îndurate în viață. Dacă din perspectivă artistică, facultatea dominantă a mărturisirilor sale este sobrietatea, lipsită de orice artificiu metaforic și tentație sentimentală ceea ce situează aceste pagini la cotele cele mai înalte ale memorialisticii românești și le conferă un caracter de model — trăsătura esențială din punct de vedere psihologic este seninătatea. Dacă, așa cum am subliniat, C. Rădulescu-Motru a fost în tot ceea ce a scris și în tot ceea ce a înfăptuit un om de acțiune și de atitudine, scrisul său memorialistic, reprezentînd integral aceste două însușiri, nu cedează nici o clipă atracției pamfletului, caricaturizării sau dezvăluirii insidioase. Își expune cu franchețe opțiunile ceea ce l-a impresionat și ceea ce l-a lăsat indiferent, ceea ce l-a determinat spiritual, moral și intelectual și ceea ce a trecut pe lîngă el fără să-i stîrnească vre-o vibrație. Privește totul din unghiul său de vedere dar situează totul în perspectiva generației sale și a structurilor societății românești fără ostentație și arbitrar. Filosoful care, așa cum spunea Tudor Vianu, ne dăduse acea perspectivă românească asupra omului vădește și în paginile sale memorialistice organicitatea sistemului și concepției sale. Mai precis, omul aparținînd unui context social, moral, politic, intelectual și psihologic. Și din punctul de

vedere al altitudinii gîndirii, al orizontului larg cuprinzător asupra fenomenelor sociale în multitudinea resfrîngerii lor aceste pagini au o valoare exemplară. Ceea ce l-a impresionat pe Mircea Eliade care, avea să publice (sub pseudonimul Ion Plăieşu) un articol salutînd încă din titlu faptul că Dnii Iorga şi Rădulescu-Motru îşi scriu memoriile. Împrejurarea se lega de coincidenţa apariţiei, în acelaşi timp, a monumentalei autobiografii O viaţă de om de N. Iorga (reamintim că istoricul s-a născut în 1871 deci făcea parte din aceeaşi generaţie cu filosoful) şi a paginilor intitulate Amintiri din vremea studiilor de C. Rădulescu-Motru (vezi ediţia noastră p. 31—48 nota p. 238—243) ceea ce îi prilejuieşte tînărului Mircea Eliade nu atît o analiză literară, ci una de natură ideologică. Aşezarea laolaltă a celor două personalităţi chiar dacă se datora unui hazard editorial este transformată de Mircea Eliade într-un prilej de a dezbate raporturile generaţiei sale cu acelea ale generaţiei reprezentată de N. Iorga şi C. Rădulescu-Motru.

„Săptămîna trecută s-au petrecut două fapte culturale de mare însemnătate şi a căror semnificaţie o vom cerceta în acest articol. D. profesor N. Iorga, neobosit şi proaspăt ca întotdeauna cînd scrie lucruri personale, a tipărit în trei volume un soi de auto-biografie, stăruind mai cu seamă asupra activităţii sale culturale. Cartea se numeşte O viaţă de om, cu subtitlul: Aşa cum a fost.

Trei volume, de peste o mie de pagini, scrise de d. Iorga nu se citesc uşor. Dar pe măsură ce înaintez în lectură, descopăr lucruri importante şi semnificative, şi nu mă pot îndura să nu le comentez aici.

Al doilea fapt important; deşi aparent de o mai mică proporţie, sînt Amintirile din vremea studiilor ale d-lui C. Rădulescu-Motru, publicate în nr. 2 a Revistei Fundaţiilor Regale.

Dacă d. Iorga a mai publicat pînă acum nenumărate volume de amintiri şi note personale, apoi d. prof. Rădulescu-Motru avînd altă structură spirituală a fost mai sobru.

După cîte ştiu, acestea sînt primele pagini autobiografice pe care le publică.

Să începem cu Amintirile *d-lui Motru. Nu le vom analiza aici. Atacă prea multe probleme ale culturii românești spre a ne încumeta a le comenta cum s-ar cuveni.*

Ne vom limita la un singur fapt, impresia avută de d-sa, tînăr fiind, în străinătate.

Citez dintr-o scrisoare adresată părintelui d-sale, prin 1890, din Paris : «Nu știu ce aș putea începe... Sîntem așa de înapoiați, noi românii, că orișice specialitate aș lua, nu voi putea ajunge la ceva de seamă... Iordache Golescu, cu toate că se gîndea la sărăcia spirituală și materială a României, era totuși un om fericit, fiindcă avea credința că prin bunăvoință, starea românului se poate îndrepta. Eu nu am această credință. Eu cred că sîntem meniți să rămînem printre popoarele etern sărace.

Roata norocului nu se va învîrti niciodată pentru noi. Alții, care au deschis înaintea noastră ochii la civilizație ne-au furat norocul... La București mă credeam învățat ; acum văd că nu știu nimic... Să mă apuc de drept ? De filosofie ? Orișice aș face, avocat adevărat, ori filosof adevărat, n-am să fiu. Am să fac pe avocatul și pe filosoful, dar n-am să fiu [un] avocat sau filosof...»

Și apoi în altă scrisoare, trimeasă unui coleg : «Nu am credință să ajung la ceva...

Noi sîntem ursiți să trivializăm cultura pe care alții au creat-o din adîncul lor sufletesc. Egiptul face pe toți oameni bruni, Balcanul face pe toți oamenii balcanici, adică ușurei, zeflemiști, juisori...»

Aceste două mărturii au o deosebită importanță pentru generația tînără. Nu cred că a fost tînăr român la studii în străinătate care să nu fi gîndit întocmai ca d. Motru în primul citat «Orișice aș face, avocat adevărat sau filozof adevărat, n-am să fiu". Așa spune orice tînăr, în străinătate, sau după întoarcerea de la studii. Și pentru acest motiv; d. Motru se situează foarte aproape de tînăra generație. Numai că, pentru tineri, deprimarea aceasta nu e definitivă. Noi avem credința, ca și Iordache Golescu menționat de d. Motru, că ceea ce lipsește acum românilor nu este substanța sufletească sau norocul, ci instrumentele de lucru științific, mediile culturale, milioanele pentru cultură și tinerii de azi își dau seama că, în România, sînt ursiți ratării. Din alte motive decît ale d-lui Motru, însă.

În cartea d-lui N. Iorga, este mereu vorba de tinerețe și de bătrînețe. De mult cred că nu s-a mai scris la noi ceva mai brutal și mai decisiv care să arate ce funestă este bătrînețea și osificarea spirituală. Dascălii d-lui Iorga, pînă la internatul de la Iași, sînt cele mai definitive portrete de profesori, dar mai sînt și altceva, sînt cele mai uluitoare portrete ale «generației bătrîne». Ale oricărei «generații bătrîne»; dinainte de N. Iorga, dinainte de noi, de după noi. Sînt oameni morți, în plină descompunere, superstițioși, fără o viață etică, fără o conștiință etnică. D. N. Iorga a suferit după urma lor tot atît de mult cît am suferit noi după urma «generației» d-lui Iorga. Veți spune: istoria se repetă. Asta n-ar fi nimic; e ceva mai rău: istoria stă pe loc, în ceea ce privește «generațiile bătrîne». Oamenii vii și oamenii morți se vor războiu deapururi.

Dar mai e un lucru asupra căruia vreau să atrag atenția: aceste încercări ale celor mai reprezentativi gînditori și oameni de acțiune ale generației care a pregătit generația războiului — aceste încercări de a-și retrăi și înțelege viața. Un simptom foarte caracteristic și foarte important pentru noi, cei tineri. Ne dovedește că generația și-a consumat eroismul acolo. Cei mai buni au murit; ceilalți au fost înecați de politică, de cea mai deșănțată politică ce s-a făcut vreodată.

Oameni crescuți de d-nii Iorga și Rădulescu-Motru nu-i mai înțeleg. *Mai mult: îi dușmănesc, îi sabotează sau îi compromit. Fără să vrea, fără să o știe poate, acești doi maeștri ai vieții spirituale românești încep să se adreseze din nou tineretului. Peste generația de politicieni, încearcă să lege continuitatea organică cu generația postbelică, pradă tuturor experiențelor și tuturor păcatelor, totuși, prin forța lucrurilor, cea mai liberă și mai înzestrată din cîte a dat pînă acum România.*

Începem să ne înțelegem mai bine cu bunicii. Semne bune peste semne bune".

Înainte de a încerca o succintă evaluare a memorialisticii ilustrului filosof, s-ar cuveni pomenit faptul aparent surprinzător că omul de știință și-a încercat posibilitățile și în aria literaturii beletristice.

Ca și colegul său I. Petrovici, C. Rădulescu-Motru a crezut că înzestrările sale se pot fructifica și pe tărî-

mul teatrului. O primă piesă Domnul Luca — *comedie într-un act — a văzut lumina rampei, împreună cu altă piesă pe scena Teatrului Național din București în stagiunea 1909—1910. A fost tipărită ca supliment la* Noua revistă română *vol. 7, 12 p.*

În stagiunea 1910—1911 a fost reprezentată tot pe prima scenă a țării Păr de lup. *A fost tipărită în colecția Biblioteca pentru toți, nr. 666 cu titlul:* Păr de lup dramă în patru acte, 71 p.

Poate și pentru că dramaturgia epocii era dominată mai puțin de scriitori profesioniști și în primul rînd de amatori l-a îndemnat pe C. Rădulescu-Motru să caute ca formă de expresie a ideilor sale teatrul. Mai ales Păr de lup, *care vădește unele similitudini cu nuvela* În vreme de război *de I. L. Caragiale reprezintă tipul dramei teziste, la modă nu numai în țara noastră dar și în Europa pe vremea studiilor lui Constantin Rădulescu-Motru. Indicația privitoare la locul și anul desfășurării piesei, „acțiunea se petrece în Oltenia în anul 1860" ne-ar putea duce cu gîndul la biografia autorului. Dacă Barbu Colfescu, „boier moșnean", se situează din punct de vedere al stării sociale în aceeași lume cu tatăl filosofului, din perspectiva concepțiilor, a modului de a se comporta se află la polul opus, reprezintă negativul imaginii pe care o conturează memorialistul părintelui său.*

Departe de noi gîndul de a considera piesa o autobiografie deghizată dar nu putem omite faptul că Traian fiul lui Barbu Coflescu este judecător, cum a fost foarte puțină vreme și C. Rădulescu-Motru în anii tinereții lui, și să nu facem o legătură între rîndurile din evocarea Un început de carieră *în care ne vorbește despre intransigența magistraților din alte țări și presiunile care se fac asupra celor din țara noastră (vezi ediția de față p. 50). De altfel, Traian este purtătorul unor idei de bunăvoință față de țărani, idei pe care într-un fel le profesa în articolele sale din acea perioadă și autorul. Literar, însă, piesa nu se susține fiind mai degrabă o expunere didactică a unor idei sociale, vădind o evidentă simpatie pentru opiniile radicale ale tinerilor intelectuali din anii ce au urmat Unirii Principatelor. Și, mai ales, o netă antipatie exprimată direct față de corupția generației dinainte care riscă să molipsească și pe acei ti-*

neri ce urmăresc doar obținerea unor profituri materiale fără să se întrebe care e sursa lor.

*Neavînd vocația unui om de teatru, C. Rădulescu-Motru n-a speculat o situație dramatică în adevăratul înțeles al cuvîntului: faptul că generosul și onestul Traian își dă seama că drumul său în viață a necesitat însemnate investiții materiale cerute de studiile sale ceeace ar putea justifica afacerile oneroase ale tatălui. Iată pricinile pentru care piesa neconvertită în imagini dramatice a eșuat și nu a trezit interesul spectatorilor. De aceea nu avem nici un motiv să acordăm credit afirmației lui Ioan Massoff (*Teatrul românesc, *IV, p. 332) care socotește că replica finală a muribundului vizionar: „Ce încet răsare soarele și ce reci sînt razele lui de dimineață!" a stîrnit nemulțumirea forurilor oficiale: „Vorbele acestea, se pare, n-au plăcut autorităților și piesa (de altfel cu destule confuzii) a dispărut repede de pe afiș." Repertoriul începutului de secol, atît în ceea ce privește dramaturgia originală cît și cea străină, cultiva, așa cum am arătat, umanitarismul social.*

Comedia într-un act Domnul Luca *se conformează și ea „direcțiilor de atac" ale epocii care nu menaja clasa „noilor îmbogățiți" prin speculații funciare și bancare. În altă gamă, defectele rămîn aceleași: expunerea didactică a ideilor autorului și absența caracterizării individuale prin datele psihologice ale personajelor.*

*Ion Anestin (*Schiță pentru istoria teatrului românesc, *1938 p. 101) avea dreptate să spună că* „Domnul Luca *nu este decît un debut cronologic al scurtei cariere teatrale a valorosului în alt domeniu — profesor C. Rădulescu-Motru".*

Ne-am oprit asupra acestor două încercări dramatice pentru a contura aria legăturilor lui C. Rădulescu-Motru cu literatura. Păstrînd proporțiile, vom spune că, asemenea lui N. Iorga, nu atunci cînd încerca să abordeze genurile literare propriu-zise C. Rădulescu-Motru era scriitor. Contribuția lui pe acest tărîm trebuie căutată în primul rînd în zonele memorialisticii și a judecăților de natură ideologică asupra unor scriitori și gînditori.

Paginile autobiografice ale lui C. Rădulescu-Motru au în perspectivă contemporană valoare de mărturie asupra vremurilor prin care a trecut, a oamenilor pe care i-a

cunoscut, cu atît mai mult cu cît C. Rădulescu-Motru nu se întoarce în timp nici cu nostalgia celui ce vrea să-și retrăiască anii începutului, nici cu voluptatea recreerii unui univers edenic, nici cu sentimentul eliberării de fantasmele unei copilării chinuite. Ori de cîte ori trasează itinerariile vieții sale o face din perspectiva filosofului care a meditat asupra evoluției culturii, una din componentele esențiale ale societății românești.

Integrate în evoluția memorialisticii noastre, amintirile lui C. Rădulescu-Motru se înscriu la capitolul mărturiilor depuse de un mare intelectual care cu sobrietatea specifică stilului său și cu francheța pe care a avut-o întotdeauna își „revede" trecutul încadrîndu-l în frămîntările unei societăți care atunci își căuta drumurile specifice.

Deși operația valorificării gîndirii sale se află abia la început, deși asupra filosofiei sale au fost rostite și judecăți lipsite de temeiuri științifice trebuie să afirmăm că în persoana lui C. Rădulescu-Motru cultura românească a numărat unul din cei mai de seamă gînditori, cu o influență hotărîtoare în dezvoltarea cîtorva ramuri ale vieții noastre intelectuale. Cunoașterea itinerariului unei asemenea personalități nu din perspectiva detaliilor biografice ci a împlinirii spirituale reprezintă una din acele fapte cu care sîntem datori culturii românești. Pentru că C. Rădulescu-Motru a fost, cel definit de Nicolae Bagdasar, în concluzia capitolului pe care i-l dedica în Istoria filosofiei românești : *„Concepția lui C. Rădulescu-Motru e o concepție deterministă teleologică, energetică, personalistă. Ea este totodată o concepție dinamică avînd ca tendință practică răscolirea energiilor românești pentru a descoperi vocațiile și a le face fecunde dezvoltării neamului și, prin el, omenirii. Căci, deși determinist, C. Rădulescu-Motru nu numai că nu este, cum am văzut, adversarul intervenției umane în mersul societății și al naturii, dar, din contră, prin filosofia lui tocmai cere o atare intervenție. E un determinist care nu înțelege să lase totul pe seama naturii, ci face loc și rolului activ și înnoitor al omului. Filosofia*

10929

personalismului energetic este, cu alte cuvinte, o filosofie activistă.

Gînditor robust, profesor cu mare prestigiu și autoritate, întemeietor de reviste de cultură și de specialitate, sprijinitor neprecupețit al tuturor inițiativelor filosofice și spirituale, C. Rădulescu-Motru este cea mai înaltă și cea mai distinsă figură pe care a dat-o pînă acum cugetarea românească.“

Permanența lui C. Rădulescu-Motru în viața noastră spirituală, mai presus de perspectivele și de opțiunile generațiilor avea să fie subliniată de Mircea Vulcănescu într-un articol, nu lipsit de note patetice, publicat în ziarul Cuvîntul *(an VIII, 7 nov. 1932, p. 2) în momentul cînd magistrul sărbătorea treizeci și cinci de ani de prezență la catedră: „Profesorul Rădulescu-Motru înseamnă în viața culturii românești două lucruri: o ținută intelectuală și un sistem de filosofie“.*

VALERIU RÂPEANU

Nota editorilor
În transcrierea textelor s-au utilizat normele ortografice azi uzuale. Au fost păstrate unele forme de limbă specifice epocii și de rostire ale culegătorului. Menționăm, printre acestea: „alminteri“, „complectă“, „vestmînt“, „imaginară“, „origină“, „cestiuni“, „ederă“, „vieața“, „bunioară“, „soluțiune“, „personagii“, „diferențiare“.

I

FIGURI OLTENE

DL RĂDULESCU-MOTRU ÎN AUTOBIOGRAFIE

Dl Sextil Pușcariu, directorul revistei Cultura *din Cluj, a voit, anul trecut, să întreprindă o anchetă în lumea oamenilor noștri de știință, în scopul de a afla date mai principale din biografia acestora. Ancheta n-a reușit, din cauză că nu s-a primit decît un singur răspuns: acela al dlui Rădulescu-Motru. Dl Pușcariu renunțînd la întreprinderea sa* Arhivele Olteniei *sînt în plăcuta situație de a comunica cititorilor răspunsul dat de dl Rădulescu-Motru. Avem astfel autobiografia unui distins oltean, de care pe mulți ne leagă sentimente de prietenie personală izvorîte din cunoașterea și cinstirea omului, iar pe toți simțimîntul de stimă și respect pentru profesorul învățat a cărui viață de muncă a fost pusă în serviciul științei românești și al învățămîntului nostru, universitar.*

Iată răspunsul trimis de dl Rădulescu-Motru, în decembrie 1923, revistei Cultura *din Cluj:*

Am avut să răspund la multe chestionare în viața mea, dar n-am fost supus încă la un chestionar mai greu ca acela pe care mi-l trimite revista *Cultura* din Cluj. O judecată obiectivă și dreaptă asupra operelor cuiva este totdeauna anevoioasă, cu atît mai mult cînd ea este cerută asupra operelor sale proprii. A fi judecător în propria sa cauză nu este oare interzis? Dar fiindcă redacția revistei urmărește un scop cultural cu acest chestionar, mă grăbesc să răspund. Rămîne ca redacția, în concluzia

ce va trage din anchetă, să facă rectificările cuvenite într-o materie așa de delicată.

Vocațiunea mea de scriitor și profesor de filozofie o datoresc tradiției din familie. Tatăl meu, proprietar rural, originar din comuna Butoești, jud. Mehedinți, a fost crescut de egumenul mînăstirei Gura-Motru, de cunoscutul cărturar Eufrosin Poteca [1], primul profesor de filozofie în școlile românești. Fără această tradiție, aș fi studiat matematicele, pentru care aveam o deosebită aplicație în clasele secundare. N-am publicat nimic înainte de a ajunge la sfîrșitul studiilor universitare, pe care le-am făcut la Universitățile din București, Paris, München și Leipzig. [2] Prima mea contribuție originală la știința filozofiei se cuprinde în teza de doctorat și este publicată în revista ce apărea sub direcția lui Wilhelm Wundt, *Philosophische Studien.* [3] Această lucrare a fost continuată apoi în scrierea *Elemente de Metafizică,* pe care am publicat-o în 1912 în București, și din care un extras s-a publicat și în *Revue de Métaphysique et Morale* din Paris. Direcția acestor lucrări nu caracterizează întreaga mea activitate. Încă de la începutul carierei mele am fost atras de problemele sociale, și mai ales de problemele sociale ale țării mele. Am contribuit pentru înțelegerea acestora din urmă cu cîteva articole în ziarul *Epoca,* [4] dirijat pe vremuri de N. Gr. Filipescu și de G. Panu ; articole care, apoi complectate, au apărut într-un volum la librăria Socec, în anul 1904, sub titlul *Cultura română și politicianismul.*

La 1900 am întreprins publicarea unei reviste, tribună liberă, în care aveau să se discute mai ales cestiunile sociale. Aceasta, *Noua Revistă Română,* [5] a avut 16 volume și a durat pînă în preziua participării României la războiul mondial, în 1916. Articolele și studiile pe care le-am publicat în această revistă sînt numeroase și cu un conținut foarte variat. Tot de la 1900 am întreprins și publicarea periodică a unor lucrări de filozofie, la care am avut colaborarea celor mai distinși din foștii mei elevi, sub titlul *Studii Filozofice.* Publicația aceasta a avut opt volume. La 1923, aprilie, s-a transformat în *Revista de Filosofie,* ce se găsește în curs de apariție. În *Studii Filosofice* se găsește *Puterea sufletească,* pe care a premiat-o Academia Română în 1908. Pe cînd activitatea mea de scriitor se extindea asupra unor subiecte

variate : politică, literatură, științe sociale și metafizică, activitatea mea profesională, de profesor la Facultatea de filozofie și litere din București, se îndreptă cu deosebire spre cercetările psihologiei și logicei. Rezumatul cursului de psihologie l-am tipărit în anul 1923 la București, editura „Cultura Națională", sub titlul *Curs de psihologie*. Am nădejdea să pot tipări anul viitor și cursul de logică, al cărui manuscript îl am aproape gata. Ce lucrări am în gînd să mai scriu pe viitor ? Ce aș putea răspunde ? Deocamdată cîteva asupra culturei românești și asupra păturei țărănești, lucrări care îmi vor servi și de bază[6] la alcătuirea discursului de recepție la Academia Română, unde am fost ales în iunie 1923. Alte lucrări ? Dumnezeu știe. La vîrsta de 55 ani, în care mă aflu, unii sfîrșesc orice activitate, alții atunci încep pe cea serioasă ; — ce voi face eu ? — încă o dată, Dumnezeu știe. Care este opera vieții mele ? Nu sînt mulțumit de nici una din cele tipărite pînă acum. Nădejdea îmi este în cele viitoare.

Lucrez ziua, mai ales dimineața. Și noaptea, cînd este urgență. Nu întrebuințez fișe. Înainte de a începe să scriu, mă documentez prin lecturile cele mai variate. De multe ori mi se întîmplă să deschid și cărți cu totul străine de materia ce voiesc să tratez. Nu odată, din asemenea cărți străine am primit inspirații fericite. Nu urmez o metodă propriu-zisă, dar păstrez veșnic o atitudine de concentrație asupra subiectului ce studiez. Zi și noapte nu gîndesc la altceva decît la ce am de scris. După ce am tipărit însă lucrarea, m-am despărțit de ea definitiv. Nu mă recitesc, iar cînd mi se întîmplă să recitesc cîte o pagină din cărțile publicate de mine, am aceeași impresie ca și cum aș citi pe un străin. Cu toate acestea, nu mi-a semnalat încă nimeni o contradicție între cele ce am afirmat la diferite intervale.

Am avut multe momente de descurajare, dar prin crize sufletești, datorite carierei mele, n-am trecut. Sînt, ca toți țăranii români, un optimist înnăscut, deși am scris poate cele mai severe aprecieri asupra timpului în care am trăit. Acest optimism m-a făcut probabil să ajung la ipoteza „personalismului energetic", pe care am schițat-o în scrierea mea de metafizică. Împrejurările vitregi prin care a trecut și trece statul român nu au permis înzestrarea catedrei mele de psihologie și logică de la

Universitatea din București cu tot aparatul științific necesar. Din această cauză sînt lipsit de colaborația sistematică a elevilor mei. Nu pot întreprinde cercetări experimentale la care, ani de-a rîndul, să ia parte mai multe serii de elevi, și din care să rezulte apoi o mai intensă preocupare de știința sufletului omenesc în România. Cred totuși că activitatea mea personală, cu toată vitregia împrejurărilor, a înlesnit calea celor cari vor veni în urmă. Sînt convins că o adevărată cultură românească se va consolida pe măsură ce munca intelectuală în România va lua un contact mai adînc cu problemele filosofice.

19 dec. 1923

INTERVIU CU DL PROF. RĂDULESCU MOTRU

Studenții români de la 1895. Cercul Unirea. Socialismul. Wilhelm Wundt. Societățile universitare din Germania. Inaugurarea Fundației Carol. Despre Take Ionescu. Titu Maiorescu și elevii săi. Primatul practicei. Criza europeană. Lenin. Un nou criteriu de valori politice.

[Academicienii se] deosebesc de ceilalți oameni. Prestanța lor, încărunțită de vreme, le dă un aspect olimpic, senin.

Sînt inumani, pentru că se ridică deasupra umanității.

Am avut întotdeauna un deosebit respect pentru academicieni. Nu i-am invidiat însă niciodată. Pentru că de pe culmea unde ajunseseră nu mai puteau năzui spre alte culmi, și viața lor îmi apărea învăluită de amara melancolie a unui ideal împlinit.

Academicienii au un trecut prea bogat spre a-l mai putea urni pe drumuri noi.

Ei reprezintă toate cuceririle trecutului. În ei venerăm moștenirea primită de la înaintași.

Dar privirea ne e îndreptată spre alte orizonturi.

Rădulescu-Motru nu e însă numai un academician.

Profesorul universitar nu s-a mulțumit să rămînă numai o figură caracteristică a culturii naționale, ci a coborît în vîltoarea luptelor politice și a acționat, a combătut, a purtat un steag în jurul căruia s-au strîns credincioșii.

Filosoful a coborît ades din sfera noțiunilor abstracte și a luat pana gazetărească pentru a în-

druma, a sfătui, a semăna o idee și un gînd generator de fapte.

Acum cîtva timp, într-un cerc de prieteni, se discuta cari ar fi personagiile cele mai preponderente ale vieții noastre publice, cari ar putea patrona o acțiune de purificare a mentalității politice de la noi.

Și numele lui Rădulescu-Motru fu pe buzele tuturora.

Spre el se îndreptară toate gîndurile și todte nădejdile tinerilor cari voiau să întroneze o nouă eră de prosperitate în țara lor.
Lucrul acesta e semnificativ.

El ne arată că profesorul Rădulescu-Motru nu e un simplu academician, ci o valoare în viața noastră publică.

Și mai e ceva.

S-a pus de multe ori problema existenții unei culturi românești.

S-a spus că întreaga noastră viață intelectuală e produsul unor influențe străine, că nu avem valori europene printre gînditorii și artiștii noștri.

Unii au mers atît de departe, încît au pretins că sîntem o colonie intelectuală a Franței. Alții au vorbit de influențele germane, rusești și franceze din cele trei fragmente ale României Mari și au pus ca un postulat al viitorului edificarea unei culturi românești.

Ei bine, Rădulescu-Motru ne-a permis să susținem că avem o cultură românească. În personalitatea lui am găsit argumentul „valorilor noastre europene".

El, integrîndu-se mișcării de la Gândirea, *a luptat pentru împrăștierea prejudecăților care ne făceau să ne îndoim de noi.*

Trecutul unui astfel de om poate atrage pe istoriograful unei epoci culturale.

Și curiozitatea „Majestății Sale Publicul" poate găsi în amintirile unei personalități care a participat atîta vreme la viața publică a țării noastre nenumărate ocazii de satisfacere.

De aceea ne-am adresat profesorului Rădulescu-Motru, cerîndu-i să ne vorbească despre el și despre alții.

Am trecut peste banala parte a datelor biografice, a căror importanță e redusă și am abordat capitolul amintirilor.

STUDENȚIMEA ROMÂNĂ PE LA 1895

— Am foarte frumoase amintiri din viața mea de student. Numai că, pe atunci, prin 1895, studențimea română era cu totul diferită de cea de azi.

Pe vremea aceea nu se pomenea student-funcționar. Traiul ușor și ieftin permitea tuturor să trăiască în afara grijilor materiale și să se dedice exclusiv preocupărilor intelectuale.

Acum, aproape toți studenții sînt funcționari. Se abrutizează jumătate de zi în atmosfera imposibilă a ministerelor noastre și de aceea nu mai pot învăța cum se cuvine.

Nu mai au curiozități intelectuale, nu se mai pot ocupa cu problemele spiritului.

Au o singură ambiție : aceea de a-și lua diploma.

Și nici nu poate fi altfel.

Eu înțeleg ca un student să aibă o ocupație manuală care să-i permită să se gîndească la altceva și să nu-l obosească decît fizic. Dar funcționarismul e în contrazicere cu viața de student.

— ... ?

— Pe vremea noastră domina pasiunea discuțiilor sociale.

Era la modă socialismul.

Aveam un cerc de lectură „Unirea" unde încingeam interminabile discuții cu Nicu Săveanu, Stavri Predescu, Bălănescu și atîția alții !

Socialismul, pe atunci, era numai doctrinar. Se deosebea cu totul de cel de azi. La noi era privit ca o formă superioară de înțelegere a societății. Orice om inteligent, în curent cu mișcarea științifică a vremii, trebuia să fie socialist.

Azi, însă, socialismul e o problemă de organizare a maselor, o tactică de luptă.

Pe vremea noastră era o simplă și generoasă speculație intelectuală.

— ...?

— Și mai era un lucru, la 1895 *, care nu mai există astăzi.

Era complecta independență a studențimii față de partidele politice. De-abia după ce m-am întors din Germania, am asistat la cele dintîi imixtiuni ale politicei în studențime.

Guvernul voia să inaugureze Fundația Carol I. Și — lucru curios! — studențimea, instigată de opoziția care voia să producă încurcături guvernului — nu voia să primească această instituție de cultură. N-am înțeles niciodată această atitudine a studențimii care voia să refuze poate cel mai important dar pe care l-a făcut vreodată vreun guvern român.

Îmi amintesc că a trebuit să recurgem la o mulțime de stratageme pentru a evita manifestațiile ostile ale studențimii cu ocazia inaugurării.

Fusesem numit bibliotecar al Fundației și astfel participam direct la succesul ei.

Regele Carol a putut să-și ție în voie discursul și incidentele de cari ne temeam nu au avut loc. Aceasta, deoarece se aflau foarte puțini studenți în sală, toate locurile fiind ocupate de „invitați". **

DESPRE WILHELM WUNDT [1]

— La Leipzig, unde am plecat îndată după luarea licenței, am lucrat în laboratorul marelui Wilhelm Wundt.

Pe atunci, toate lucrările se făceau în vederea experimentării psiho-fizicei, pentru confirmarea legii lui Fechner. [2]

Din seria mea au făcut parte mulți tineri distinși cari au cucerit în urmă un renume european prin lucrările lor de specialitate.

---

* În textul de bază: 1805. Deci evidentă eroare (n.ed.).

** Vezi în ediția noastră *Un început de carieră sub regele Carol I*, p. 49—55 (n.ed.).

Astfel am fost coleg cu Titchener,[3], cu Neuman, cu Kruger, cu Wirth.

Asistentul lui Wundt era vestitul Kűlpe.[4]

În laboratorul din Lipsca domnea un spirit foarte liberal. Wundt era un profesor minunat, care nu căuta să-și impună părerea lui, ci dădea libertate deplină elevilor săi.

Se mulțumea doar să sugereze soluții posibile și nu făcea nici un caz de părerile lui personale.

— ...?

— Pe vremea aceea, în Germania, întreaga viață studențească era organizată în corporații.

Unele aveau coduri de onoare foarte complicate, practicau duelul și menținеau în veacul al XIX-lea o mentalitate perimată.

Totuși aceste organizații își aveau importanța lor, căci nivelau diferențele dintre clasele sociale, punînd pe nobili în directă legătură cu intelectualii de origine burgheză sau proletară.

— ...?

— Pangermanismul nu-și făcuse încă apariția pe la 1898.

Această mișcare e datorită progreselor excesive ale industrialismului în Germania și necesității de expansiune economică

AMINTIRI DESPRE TITU MAIORESCU

— ...?

— Cînd m-am întors în țară, am fost numit bibliotecar al Fundației Carol. Acolo am constatat lucruri destul de interesante. Studenții erau lipsiți de curiozitate intelectuală. Nu cereau cărți care le-ar fi permis să aprofundeze vreo problemă, ci se mulțumeau numai să înmagazineze cunoștințele satisfăcătoare pentru trecerea unor examene.

— ...?

— Pe Titu Maiorescu l-am avut profesor și coleg.[5] Era un om excesiv de inteligent și foarte talentat. Aceasta îi permitea să suplineze lipsurile sale de lectură din ultimul timp.

Căci Titu Maiorescu, din cauza multiplelor sale ocupațiuni, nu mai putea fi în curent cu ultimele cuceriri științifice.

Impunea însă studenților prin inteligența sa strălucitoare, prin talentul oratoric, prin probitatea și exactitatea în îndeplinirea obligațiunilor sale de profesor.

Și mai avea o mare calitate.

Se interesa de elevii săi.

Acolo unde vedea că mijește un talent, își îndrepta toată atenția și aducea tot sprijinul său.

Maiorescu se bucura în mod sincer de succesele elevilor săi, știa să facă diferența dintre om și artist. Îl prețuia pe Caragiale ca scriitor și îi aplauda succesele, deși nu-l putea suferi ca om.

Îmi aduc aminte de bucuria pe care i-au produs-o primele succese ale lui Brătescu-Voinești.

Era un 'iscoditor de talente.

De îndată ce le afla, le încuraja, le îndemna, le ridica la suprafață.

Aceia care au intrat în casa lui Maiorescu își pot da seama de lucrul acesta.

— ... ?

— Dintre oamenii politici pe cari i-am cunoscut, Take Ionescu[6] e desigur figura cea mai sesizantă. Era un om prea mare pentru noi. O inteligență vastă, un talent oratoric extraordinar, o pasiune de luptător, o ambiție de cuceritor !

Take Ionescu a însemnat foarte mult în istoria noastră politică.

El a fost primul om nou care și-a cîștigat un loc, îndepărtînd pe cei care conduceau poporul în virtutea originei și a relațiilor lor.

Take Ionescu, cînd și-a făcut partidul lui politic, nu s-a mulțumit să lanseze un program și să-și aștepte aderenții. S-a adresat personal tuturor acelora de cari credea că avea nevoie și i-a luat cu sine. Era un „charmeur".

Îmi aduc aminte că, atunci cînd a făcut disidența conservatoare, Take Ionescu, fără să mai întrebe, m-a socotit printre partizanii săi. Și lucrul acesta mi-a părut atît de natural, încît nu m-am gîndit nici un moment să protestez în contra acestei încălcări a personalității mele. D-rul Istrati mi-a mărturisit același lucru.

Atît de mare era farmecul acestui om, încît nu puteai concepe posibilitatea de a nu-l urma.

Take Ionescu n-a fost înțeles cum se cuvine la noi.

A fost poate cel mai desăvîrșit om politic pe care l-a avut țara românească.

ABDICAREA INTELECTUALILOR PRIMATUL PRACTICEI

— ...?

Se vorbește de o abdicare a intelectualilor de la puritatea preocupărilor abstracte.

Bineînțeles. Intelectualii vor să trăiască. Necesitatea îi forțează să coboare din turnurile lor de fildeș și să se arunce în vîltoarea vieții, să se supună și să slujească pe cei cari îi conduc.

Primatul intelectualității a dispărut. Practica își impune domnia ei.

În vremurile noastre, o individualitate puternică nu-și mai găsește posibilități de manifestare decît în cadrul unei organizări.

Căci masele ne conduc.

Criteriul de alegere al guvernanților nu mai e valoarea individuală, ci forța de influențare a mulțimii.

Și la aceasta nu se poate ajunge decît prin disciplină și organizare.

În privința aceasta, Lenin a fost un adevărat precursor. El a disprețuit orice valoare etică, și-a organizat milităreste partidul său și a dominat un întreg imperiu.

Lenin a înțeles exigențele vremii și a dat un splendid exemplu lumii.

— ...?

— Toate teoriile noi care caută să impună primatul rațiunii sau al inconștientului, al spiritului european sau al celui asiatic, nu sînt decît încercări de justificare a faptelor care au încercat să schimbe istoria.

Intelectualii, în slujba oamenilor politici, încearcă să justifice acțiunile lor. De aici, toate teoriile asupra nevrozei intelectuale a Europei.

Dacă există o criză, apoi ea nu e intelectuală, ci politică. Succesul practic e singurul criteriu de alegere a valorilor politice.

Un om ca Mussolini nu își are rațiunea de a fi în calitățile sale intelectuale, ci numai și numai în succes.

Și pretutindeni e la fel.

Iată marea criză prin care trecem. Personalitățile puternice trebuie să abdice în fața organizatorului practic.

Politica devine o întreprindere industrială. „Ideia" dispare. Nu mai are importanță, nu mai are succes.

Totul e organizarea.

Aceia cari m-au urmat pînă aci și-au dat seama, desigur, că profesorul Rădulescu-Motru e încă un luptător.

Nu i-am cerut soluțiuni, pentru că nu veneam în numele unui ziar politic.

Și dacă prețioasele observații în marginea „Politicei și a literaturii" nu le-am folosit aci, e pentru că am vrut să le rezervăm pentru o altă ocazie.

A reda o convorbire cu d. prof. Rădulescu-Motru înseamnă a aborda o mulțime de probleme, nespus de variate: căci această multilateralitate e caracteristica spiritelor vaste.

IONEL JIANU

AMINTIRI DIN VREMEA STUDIILOR
ÎN ȚARĂ
LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI, 1885—1889

În ultimii douăzeci de ani ai secolului trecut, tinerimea din vechiul regat român își avea un ideal de cultură bine fixat. Ea își avea inima și mintea îndreptată spre Europa apuseană. Aceea ce în Europa apuseană era valorat ca ideal, era valorat și în România. Școlile superioare din Germania, Franța și Italia erau imitate pe cît era posibil. Nu era dorință mai legitimă pentru un tînăr român, decît dorința de a-și desăvîrși studiile în străinătate.

În acești douăzeci de ani, 1880—1900, avem în splendoarea sa domnia regelui Carol I. O domnie liniștită, cum nu găsim în tot trecutul nostru. Liniștită, mai ales, prin supunerea întregii activități românești la un ritm comun. De la nestașnicul * cioban, badea Cîrțan, [1] pînă la marele industriaș, D. Bragadiru, [2] de la ultimul cîntăreț de biserică pînă la cel mai talentat profesor de Universitate, toți cîți munceau și cugetau în România aveau credința că viitorul și-l croiește fiecare, după cursul unei ordine sociale, stabilit odată pentru totdeauna. Tinerii nu așteptau miracole sociale ; cel mult cariere productive. Viața politică își împrumuta ideologia din Apus. Tot așa, viața artistică și economică. Spiritele cele mai revoluționare nu întrezăreau pentru cultura românească un ideal diferențiat, necum opus, culturei europene. Chiar din punct de vedere național, dacă românii aspirau să se unifice, aceasta nu era pentru a tur-

* Nestatornicul (n.ed.)

bura ordinea politică a Europei, ci pentru a întări această ordine, după exemplul dat de alte popoare.

Un tînăr român, prin urmare, care avea să intre în școala secundară și apoi în Universitate, avea o cale bine indicată. El intra în școala Europei. Interesele de clasă, de confesiune, de familie, le lăsa tînărul acasă la el, în grija părinților. În școală toate aceste interese erau fără rost. Viața lui de mîine urma să fie ca la orișice român, aceeași : viața imitată după Apus.

Așa îmi explic pentru ce tatăl meu, care era o fire autoritară, nu și-a permis un sfat măcar, cînd a fost momentul să-mi aleg specialitatea studiilor din Universitate. Am ales Facultatea de Filosofie și de Drept cum aș fi putut alege pe orișicare alta, în deplină libertate. Școala, care avea să mă desăvîrșească pentru viața de mîine, n-avea pentru el o legătură cu interesele mele de proprietar de pămînt, de ortodox, sau de fiu al unei familii numeroase în copii, fiindcă toate acestea erau bune pentru România trecută, iar nu pentru România care avea să fie pregătită de școala europeană. În urmă numai, după ce alegerea era făcută, tatăl meu și-a dat curs sentimentelor. Ca vechi discipol al lui Eufrosin Poteca, de care și fusese crescut de mic copil, el era mulțumit. Scrisoarea ce mi-a scris-o la București, cu această ocazie, este poate cea mai caldă scrisoare din cîte mi le-a scris. Mă felicita de alegere. Filosofia și dreptul erau, după el, științele care încununează geniul omenesc. În special, alegerea filosofiei îl încînta. Ea ar fi încîntat, scria el, și pe Eufrosin Poteca, dacă ar mai trăi, căci el ar fi văzut că lecțiile date tatălui n-au trecut pe deasupra fiului, ci ele au pregătit un nou iubitor al filosofiei. Tatăl meu era vădit mulțumit, cred eu, și la gîndul că el își putea oarecum plăti din datoria de recunoștință către Eufrosin Poteca.

Desigur că influența lui Eufrosin Poteca a fost determinantă și în hotărîrea pe care eu am crezut-o luată într-o deplină libertate. Tatăl meu, în orele cît am fost lîngă dînsul, și aceasta s-a întîmplat fără întrerupere în intervalul vacanțelor școlare, pînă la vîrsta de douăzeci de ani, nu pierdea ocazie ca să-mi repete lecțiile pe care și el le auzise de la fostul egumen al mînăstirei Cura-Motru, care lecții erau făcute în spiritul lui Jean-Jac-

ques Rousseau. Din cît pot să judec acum, aceste lecții nu mi-au dat impulsul pentru a cerceta anumite probleme filosofice. Tatăl meu nu mi-a transmis cunoștințe sistematizate. El se mulțumea să facă aplicații practice, și aceasta probabil după exemplul lui Eufrosin Poteca. Atît cît mi-a dat a fost suficient însă ca să-mi întrețină interesul pentru filosofie *.

Timp de patru ani, între 1885—1889, am urmat cursurile Facultății de Filosofie și Litere, precum și ale Facultății de Drept din București. Nu în mod tocmai regulat. Dimineața, între orele 9—12, se țineau cursurile la drept. Am fost aproape regulat la cîteva dintre ele. Dar nu pot zice : cu folos. Pe vremea aceea profesorii nu făceau discuții cu studenții, ci rosteau de pe catedră expuneri nesfîrșite, pe care era foarte greu să le înregistreze cineva, în mod metodic. Mai ales eu, care am suferit totdeauna, la ascultarea lecțiilor, de lipsă de atenție. Eram, în primii ani la drept, regulat la curs, dar gîndul îmi era în altă parte. Singur Danieleanu [3] izbutea să mă fixeze și cu gîndul. La el, profesor de drept roman, n-am audiat însă dreptul roman, ci dreptul internațional. Cu seria mea, dreptul roman l-a făcut N. Crătunescu,[4] care repeta aidoma cele scrise în tratatul lui Demangeat. O puternică impresie mi-a lăsat profesorul de procedură civilă, Alexandru Șendrea, [5] deși l-am avut în ultimul an al vieții sale. Constantin Dissescu [6] mi-a fost mai de folos prin biblioteca sa, pe care cu multă liberalitate mi-a pus-o la dispoziție.

Despre suplinitorul profesorului de drept civil, C. Nacu, [7] care era ministru, nu-mi amintesc aproape

---

* Asupra spiritului în care erau ținute aceste lecții ale tatălui meu, adaog următoarele. În cele mai multe din ele a predominat un spirit critic. Deși crescut în mînăstire, mai întîi ca învățăcel și apoi ca secretar al lui Eufrosin Poteca, tatăl meu iubea discuția liberă. Era, în religie, un deist din școala raționaliștilor. Politicește, un conservator ; dar un conservator fără entusiasm pentru tradiția boierească. Era, mai curînd, un antiburghez. Adesea l-am auzit vorbind cu dispreț de albăstrimea de la orașe. Tatăl său, adică bunicul meu, a făcut parte din oastea lui Tudor Vladimirescu, și avea un suflet de revoltat. Pentru a-și pierde urma, după înfrîngerea lui Vladimirescu, el s-a făcut preot. Dispozițiile unui suflet revoltat, mi s-a părut că le are și tatăl meu.

nimic. Nici de bătrînul Alexandru Vericeanu.[8] În genere amintirea studiilor mele în drept, în ceea ce privește contribuția profesorilor, îmi este foarte vagă. Totuși studii de drept am făcut. Le-am făcut prin lectura unor cărți serioase și originale pe acea vreme. Am fost de altmintreli între puținii studenți care își cumpărau cărți de la librărie. Cei mai mulți dintre colegii mei se mulțumeau cu vechile tratate recomandate la curs, și pe care le găseau la bibliotecă. Eu aveam curiozitatea să răsfoesc cataloagele noilor publicații și să cumpăr ceea ce mi se părea, după titlu, mai original. Așa am căzut peste celebra scriere a romanistului von Ihering despre *Spiritul dreptului roman,*[9] în patru volume. Tot întîmplător, am descoperit pe H. Sumner Maine,[10] care face în mai multe volume filosofia dreptului vechi indian și roman. Toate monografiile juridice, expuse în vitrinele librăriilor, mă ispiteau să le răsfoiesc și pe unele chiar să le citesc. Așa, în cele din urmă, ajunsesem să-mi cîștig o oarecare cultură juridică. Dar o cultură fără mare valoare practică și, în orice caz, cu totul departe de a fi pe placul profesorilor mei. Aceasta am putut-o constata la examenul de licență. Răspunsurile mele la acest examen au pus pe profesori în așa de rele dispoziții încît, desigur, aș fi fost respins, dacă nu intervenea marea bunătate de suflet a lui N. Crătunescu. Acest profesor de drept roman era un fervent adept al individualismului juridic. Consecvent cu educația pe care o primise la Facultatea de drept din Paris, el considera dreptul roman ca chintesența acestui individualism juridic. Auzindu-mă pe mine susținînd teoria proprietății colective în vechea Italie, după ce criticasem codul lui Napoleon pentru excesul lui de individualism, și după ce ofensasem pe bătrînul Vericeanu, exprimîndu-mi părerea că legile economice nu au eternitatea legilor fizice, profesorul Crătunescu, după un moment de indignare reținută, începu să se uite la mine cu o bunătate de părinte. Indignarea a făcut, în sufletul său, loc compătimirii. Mă lăsă să termin cu teoria mea asupra proprietății colective, și apoi îmi ținu o cuvîntare cam în felul acesta : Tinere, te-au rătăcit nemții cu teoriile lor asupra colectivismului primitiv. Ei, fiindcă au avut la origine „marca", un fel de obște, cred că toată lumea a fost ca ei. Află, tinere, că între dreptul roman și sufletul nemțesc este o prăpastie.

Nu te lua după nemți. Noi, latinii, sîntem individualiști prin sînge. Îndată ce legile noastre se vor abate de la spiritul individualist, sîntem pierduți. Sapă bine în mintea ta aceste adevăruri pe care ți le spun acum. Am credința că nu le vei uita. Văd că ai muncit, deși pe o cale rătăcită. „Rog pe colegii mei să te declare admis cu bile albe. Fii sănătos".

Cursurile Facultății de Filosofie și Litere se țineau, între anii 1885—1889, după un orariu mai liber decît acelea de la Facultatea de Drept. Înainte de amiază erau acele de limba latină și greacă, precum și unele de istorie. După amiază erau acele de filosofie și cîteva de literatură. Coincidența cursurilor de dimineață m-a obligat aproape tot timpul să am o frecvență neregulată, atît la o facultate cît și la cealaltă. Un curs însă nu l-am absentat niciodată : acela al lui Titu Maiorescu, de Logică și de Istoria filosofiei contemporane. Nu atît fiindcă acest curs se ținea între 5—6 seara, cînd eram liber, cît mai ales fiindcă el m-a atras din primul moment. Titu Maiorescu a fost singurul profesor pe care l-am putut urmări vorbă cu vorbă, într-o atenție susținută. Lui Titu Maiorescu îi datoresc și faptul de a fi persistat pînă la sfîrșit cu urmarea cursurilor Facultății de Litere. Căci, deși mă înscrisesem ca student regulat la Facultatea de Litere, în primul an n-am urmat totuși de la această Facultate decît pe Titu Maiorescu. Probabil că aș fi rămas și pe viitor cu acest curs, dacă la sfîrșitul anului nu s-ar fi întîmplat să-mi vină o încurajare specială pentru studiul filosofiei tocmai din partea lui Titu Maiorescu.

La sfîrșitul fiecărui an, Titu Maiorescu obicinuia să dea studenților o lucrare ce trebuia în timp de o oră scrisă în fața lui, și pe care dînsul o considera ca examen. O asemenea lucrare am făcut și eu la sfîrșitul anului școlar 1885—1886. Subiectul lucrării era raportul dintre Im. Kant și David Hume. Nu-mi amintesc conținutul foilor scrise de mine. Am păstrat însă în amintire adînca impresie pe care mi-a lăsat-o aprecierea lui Maiorescu. Lucrarea a fost găsită de un merit excepțional. Ea aducea, pe lîngă un bun rezumat a celor auzite la curs, o gîndire personală. Cu această apreciere superlativă, Titu Maiorescu m-a fixat la Filosofie pentru tot restul studiilor mele universitare.

În anii următori, mi-am rărit frecvențele la Facultatea de Drept și le-am multiplicat la aceea de Litere. Am avut astfel ocazia să cunosc la față pe bătrînul Francudi, [11] pe Quintescu,[12] pe Tocilescu, [13] pe V. A. Urechia, [14] și pe Crăciunescu. [15] În anul 1885, prin luna noiembrie, a fost transferat de la Iași la București și profesorul C. Dimitrescu-Iași, [16] pe care de la al doilea an am început să-l urmez regulat. Un alt profesor, la care urmam regulat, era B. P. Hasdeu. [17] Din nenorocire însă, lecțiile lui Hasdeu erau foarte rare. Cîteva pe an.

Baza culturei mele filosofico-literare n-a fost însă formată din cunoștințele cîștigate la cursuri. Ca și în formarea culturei juridice, cetirea cărților a mers înaintea audierii lecțiilor. Eram, de la al doilea an de Universitate, un pasionat cetitor. De altminteri cetitul îmi plăcuse încă din liceu. Pînă la bacalaureat, îmi trecuse pe sub ochi aproape toate volumele din biblioteca națională franceză.

Profesorii de la Facultatea de Litere, ca și aceia de la Drept, nu făceau lucrări practice cu studenții. Toată activitatea lor se mărginea la expuneri orale de pe catedră. Studenții, cei mai mulți, din această cauză erau dezorientați. Nu știau cum să-și completeze și să-și corecteze notele luate la curs. La examene, ei se serveau de niște caiete, în care adeseori nu se afla o pagină scrisă ca lumea. Numele autorilor erau redate după pronunțarea românească. Așa, în caietele de la cursul de psihologie, numele psihiatrului englez Maudsley [18] era scris Moțlei. Francezul Charcot [19] era scris Șarco. Fiziologul Beaunis [20] era scris Boni. Studenții care luau notele nu-și dedeau osteneala să controleze cele auzite cu cărțile originale ale autorilor citați.

Au trecut prea mulți ani de atunci pentru ca să mai pot găsi, în amintirea mea, date precise despre cele învățate în Facultatea de Filosofie și Litere. Atitudinea intelectuală a profesorilor o păstrez cu toate acestea. Pare că îi am înaintea ochilor și acum.

Profesorul de psihologie, de pedagogie și estetică, Ion Crăciunescu, era tipul expresiv al vremei : profesorul mijlocitor al științei apusene. Punctual în îndeplinirea obligațiilor școlare, el se ținea la curent cu publicațiile noi în psihologie, pedagogie și estetică. De pe catedră,

expunea obiectiv tot ce cetea, și cetea mult. Din nefericire pentru vremea noastră, era lipsit de talent și de originalitate. Lecturile lui se mărgineau la aceea ce publica editura Felix Alcan din Paris.

Cu mai mult orizont, în altă direcție, era atitudinea intelectuală a lui Grigore Tocilescu. Acesta era un mijlocitor al cercetărilor de istorie antică și de epigrafie din Apus, dar nu un mijlocitor servil și unilateral ca Ion Crăciunescu, ci cu avînt și ceva originalitate.

C. Dimitrescu-Iași, profesorul de filosofie veche și modernă, mergea ceva mai departe ca Tocilescu. El avea ambiția nu numai să mijlocească, dar să și completeze știința apuseană. A creat un curs de sociologie la București, cînd un asemenea curs nu se găsea încă la Paris. A organizat și seminarul de pedagogie, după o știință nouă.

Totuși Dimitrescu-Iași n-a egalat în strălucire pe Titu Maiorescu, deși atitudinea acestuia a fost cu mult mai modestă. Titu Maiorescu n-a ambiționat să deschidă orizonturi noi filosofiei, cum a ambiționat într-o oarecare măsură Dimitrescu-Iași. El a fost, în schimb, un realizator mai cu succes decît Dimitrescu-Iași. Titu Maiorescu stăpînea auditoriul, Dimitrescu-Iași îl captiva numai. Maiorescu era magistrul înnăscut care transforma pe acel care îl apropia ; Dimitrescu-Iași era un fermecător partener de discuție. [21]

Atitudinile intelectuale ale celorlalți profesori de la Facultatea de Filosofie și Litere, pe care i-am cunoscut între 1885—1889, sînt mijlociile celor descrise mai sus. Excepție fac Bogdan Petriceicu Hasdeu și Alexandru Odobescu. Pe amîndoi i-am ascultat foarte puțin. Hasdeu era un amestec curios de geniu și de nebunie. Odobescu un profesor de o competență rară în arheologie, dar cu o activitate școlară prea intermitentă. Amîndoi, și cu preocupări străine Universității.

În anul 1888, am absolvit Facultatea de Drept și în 1889, în iunie, Facultatea de Filosofie și Litere, trecînd înaintea fiecăreia cîte un examen de licență.

ÎN STRĂINĂTATE
PARIS, HEIDELBERG, MÜNCHEN, LEIPZIG 1889—1893

Continuarea studiilor universitare în străinătate era pentru toată generația mea un lucru așa de natural, încît ea nu cerea aranjamente prealabile. Tinerii care erau independenți, din punctul de vedere al mijloacelor materiale, plecau când voiau. Părinții lor n-aveau nimic de obiectat și nici tinerii n-aveau sfaturi de cerut. Plecau, fiindcă așa făcea toată lumea. Tinerii fără mijloace materiale așteptau ocaziuni de burse, care se iveau foarte des. O mică stăruință la un ministru, și bursa era gata pentru orișice specialitate. Intrau direct în carierele lor, fără să mai meargă în străinătate, aceia care erau grăbiți.

Este curios că această plecare în străinătate se făcea aproape în mod mecanic, fără să fie însoțită de obicinuitele anticipări sentimentale. Tînărul român pleca ; nu fiindcă era dornic să vadă ceva ce nu mai văzuse încă, sau fiindcă avea nostalgia unei culturi despre care îi vorbiseră alții și pe care el nu o avea în țară, ci el pleca pur și simplu luat de curent. Ajuns în străinătate, în afară de școala unde avea să urmeze, el nu cunoștea decît cafeneaua și restaurantul. Inițiarea în viața culturală a străinătății interesa pe foarte puțini. Cei mai mulți, chiar dacă întîrziau cu anii prin străinătate, se înapoiau în țară, din punctul de vedere cultural, așa cum fuseseră la sosire. Aveau o diplomă și cu aceasta erau mulțumiți.

În timpul ultimilor doi ani de studii universitare în București, am fost adeseori primit în casa lui Titu Maiorescu, împreună cu alți cîțiva colegi. Doamna Ana Maiorescu (a doua soție, născută Bengescu și soră cu doamna Negruzzi) era de un tact atît de afabil, că distanța dintre noi și profesorul, pe care îl prețuiam mai presus de oricare altă personalitate, era scăzută pînă la dispariție. Mă simțeam ca un copil al casei. După ce am trecut examenul de licență în Filosofie la 18 Iunie 1889, în condițiile de familiaritate în care mă găseam cu Titu Maiorescu, ar fi fost natural ca acesta să se intereseze de cariera pe care trebuia să mi-o aleg. Cu toate acestea n-a făcut-o. Era în spiritul vremei lipsa de interes pentru orientarea profesională a tinerimei. Cum știa însă

că plecarea mea în străinătate este asigurată, Titu Maiorescu mi-a făcut deosebita cinste de a mă lua cu dînsul pe timpul vacanței în voiajul pe care îl făcea, împreună cu soția sa, prin Tirol și Elveția, și aceasta mi-a compensat cu prisos lipsa sfatului său de orientare profesională.

Titu Maiorescu obicinuia să voiajeze în fiecare vacanță. Era un pasionat amator de peisaje pitorești, de soare, de aer și de perspective. Un răsărit de soare îl ținea în extaz. Aerul rece de dimineață era pentru el un deliciu, pe care vedeai cum îl soarbe prin porii pielii. În fața unei frumoase perspective de munte, se bucura ca un copil. În timpul voiajului, Titu Maiorescu făcea impresia unui om care și-a găsit libertatea de a se mișca în natură, departe de tortura vieței orășenești. Vorbea puțin în voiaj, ca și cum n-ar fi voit să-și aducă aminte de multiplele obligațiuni la vorbă pe care le avea la oraș. Nici o discuție politică sau filosofică, care să amintească pe fruntașul politic sau pe profesorul din București ; în schimb, nici o ocazie pierdută în care el să nu atragă atenția asupra frumuseței unui vîrf de munte, sau a unei căderi de apă. Atenția lui era tot timpul solicitată de impresii periferice. Lumina, temperatura, umezeala, liniștea, culoarea peisajului îi captivau tot interesul. Adeseori m-am întrebat dacă această extraversiune nu era la dînsul provocată de starea bolnăvicioasă a uneia dintre urechi, de care știam că suferă și ale cărei senzații neplăcute trebuiau să fie învăluite prin configurația exteriorului.

Timp de două luni, iulie și august 1889, am însoțit pe Ana Maiorescu și Titu Maiorescu în voiajul lor de vacanță. Am vizitat Viena și pozițiile dimprejur, cîteva localități din Tirol, și la urmă Elveția. Am învățat să cunosc prin ei, din cultura europeană, laturea de confort care pînă aci îmi era ascunsă.

Frumusețí de ale naturei văzusem și în țara mea. Dar în Tirol și Elveția le vedeam în alte condiții de cum le văzusem în România. Aci nu ajungi la frumusețile naturei după ce ai sîngerat la picioare, din cauza drumurilor rele, și nu stai în fața lor cu corpul obosit și flămînd, neavînd casă și masă confortabilă ; în aceste țări ajungi să guști frumusețile naturei după ce asperitățile luptei cu natura le-ai învins prin ajutorul celor mai în-

drăznețe aplicații ale științei. Pe urcușul cel mai periculos de munte găsești un drum de fier, și în colțul cel mai pustiu, dar potrivit pentru a gusta natura, găsești un hotel. Această întregire, în confort, a naturei cu munca științifică a omului, poate să nu fie un ideal, din punctul de vedere al moralei sau al esteticei autonome, ea este însă o bună școală pentru tînărul român, ieșit pentru prima oară din țara lui și obicinuit să vadă în fața celor mai splendide peisaje ale naturei poteci glonțuroase și case sărăcăcioase, în care nu există o saltea măcar pentru dormit. Astăzi, o școală a confortului o poate găsi cineva și în România. La 1889, însă nu. Mulțumită lui Titu Maiorescu eu am cunoscut-o pe cea mai bună.

La jumătatea lui septembrie 1889 sosesc la Paris. Aci, era tocmai pe sfîrșite expoziția, făcută pentru comemorarea marei revoluții franceze din 1789.

Titu Maiorescu, după o ședere de zece zile, se înapoiază în țară, după ce mi-a recomandat insistent să-l țin în curent cu tot ce voi face, fără însă să-mi indice nici la despărțire ce direcție să dau studiilor mele.

Păstrez o vie amintire a stării mele sufletești din primele zile după sosirea la Paris.

Eram într-o stare de deprimare completă. Motivele acestei deprimări le-aș fi pierdut probabil din amintire, dacă după mulți ani în urmă ele nu mi-ar fi fost împrospătate de o scrisoare trimisă pe aceea vreme tatălui meu, și pe care am găsit-o printre hîrtiile sale, după moarte.

Deprimarea este redată prin cuvinte grele. Copiez cîteva : „Nu știu [cu] ce aș putea începe... Sîntem așa de înapoiați, noi românii, că orișice specialitate aș lua, nu voi putea ajunge la ceva de seamă... Iordache Golescu, cu toate că se gîndea la sărăcia spirituală și materială a României, era totuși un om fericit, fiindcă avea credința că, prin bunăvoință, starea românului se poate îndrepta. Eu nu am această credință. Eu cred că sîntem meniți să rămînem printre popoarele etern sărace. Roata norocului nu se va învîrti niciodată pentru noi. Alții, care au deschis înaintea noastră ochii la civilizație, ne-au furat tot norocul... La București mă credeam învățat ; acum văd că nu știu nimic... Să mă apuc de Drept ? De Filosofie ? Orișice aș face, avocat adevărat, ori filosof adevărat n-am

să fiu. Am să fac pe avocatul și pe filosoful, dar n-am să fiu avocat sau filosof..."

În o altă scrisoare, pe care am găsit-o în corespondența unui prieten, coleg de universitate de mai tîrziu, deprimarea se îmbrăca în cuvinte de un negru pesimism : „Nu am credința să ajung la ceva... Noi sîntem ursiți să trivializăm cultura pe care alții au creat-o din adîncul lor sufletesc. Egiptul face pe toți oamenii bruni, Balcanul face pe toți oamenii balcanici, adică ușurei, zeflemiști, juisori..."

În cursul lunilor de iarnă am vizitat cîteva cursuri la Facultatea de Drept, la Collège de France și la Hautes Études, fără să mă fixez definitiv la o specialitate. Mă duceam cu mai multă plăcere la laboratorul de psihologie, pe care îl înființase provizoriu fiziologul H. Beaunis la Sorbona și la lecțiunile psihiatrului Charcot de la Salpêtrière. Propriu vorbind, mă comportam ca un diletant în voiaj. Teatru, muzee, cursuri pe la diferite școli, și în restul timpului cetire de romane. N-am cetit în viața mea atîtea romane cît am cetit în primele luni de iarnă la Paris.

Abia în primăvara anului 1890 am început să mă scutur de diletantism, și aceasta o datoresc lui Jules Soury, [22] conferențiar la Hautes Études.

„École des Hautes Études" este o instituție croită pe o fericită inspirație a geniului francez. O școală liberă de specializare. Aci, alături de mulți alți specialiști în limbile moarte și în arheologie, făcea Jules Soury un curs despre sistemul nervos. De la prima sa lecție am fost captivat. Aveam înaintea mea un bătrîn grăsuliu, chel, cu figura complet rasă ca a unui preot catolic ; cînd vorbea închidea puțin ochii ; în genere, un fizic omenesc lipsit de orișice expresivitate ; în schimb însă, o minte de o agerime extraordinară. Înainte de toate, un savant de o obiectivitate științifică, cum nu întîlnisem încă pînă aci. Jules Soury mi-a trezit interesul pentru știința psihologiei. Un interes pentru psihologie aveam eu încă din București, dar aveam un interes haotic. Jules Soury mi l-a precizat. De la el am învățat cum trebuie să învăț psihologia.

Cu patruzeci de ani în urmă, psihologia științifică era la primele sale începuturi. Perioada primelor începuturi, aproape la toate științele, este caracterizată prin-

tr-un naiv optimism. Pe drumul abia început, omul de știință are multe iluzii. I se pare că știința sa este deja în apogeu. Cu acest optimism venisem și eu din București. Eram gata să susțin că psihologia se afla la înălțimea orișicărei științe exacte. Jules Soury m-a adus la realitate. El a fost primul care mi-a dat și sfaturi cum să-mi dirijez studiile pe viitor. În urma acestor sfaturi, am frecventat, în tot restul timpului cît am mai stat la Paris, clinicele de la Salpêtrière ale celebrului Charcot, între asistenții căruia se găsea dr. G. Marinescu, și clinicele de la Sainte-Anne ale profesorului Ball,[23] unde mă duceam adeseori în tovărășia lui Georges Dumas,[24] astăzi profesor de psihologie la Sorbona și cu care făceam împreună, de două ori pe săptămînă, lucrări în laboratorul de psihologie al lui H. Beaunis.

Jules Soury mi-a scurtat și șederea la Paris. De la prima noastră convorbire el mi-a atras atenția că știința psihologiei nu se poate face la Paris. Laboratoarele de fiziologie și de fizică, în care trebuie să lucreze psihologul, sînt în Paris rezervate medicinișilor și studenților în științe ; un student în filosofie nu poate pătrunde în ele, în nici un chip. El mi-a recomandat să mă duc numaidecît în Germania, unde organizarea facultăților permite ca filosoful să intre, ca student regulat, în orișice laborator voiește. Ceea ce am și făcut de la sfîrșitul lui iunie 1890.

Anul cît am stat la Paris a fost dezordonat în ceea ce privește programul studiilor ; el mi-a fost totuși de un mare folos pentru cultura mea sufletească. Am trăit un an de viață cosmopolită, în care am simțit binefacerile unei civilizații cu adevărat ospitaliere. Parisul este singurul oraș mare din Europa, în care străinul se simte ca la el acasă. Nimeni nu-l jicnește aducîndu-i aminte continuu că civilizația pe care o gustă este opera altora. Francezii n-au ostentația bogăției lor. Nu insistă asupra originalității lor naționale. Geniul francez n-are nevoie de reclamă. Tendința spre general și uman, de care vorbesc adesea aceia care vor să caracterizeze geniul francez, este ieșită din această particularitate a francezului de a nu face paradă de însușirile lui naționale. Un ungur, un bulgar, un sîrb și chiar un român la orișice ocazie se pun înainte, ca valori de comparație ; un francez

niciodată. Aceasta nu înseamnă că francezul nu-și iubește naționalitatea, sau nu se interesează de însușirile lui naționale ; dimpotrivă, el face și una și alta, dar nu ca să-l știe toată lumea ; el simte o jenă de cîte ori este nevoit să strige pentru ca alții să-l audă. Această politețe înnăscută a francezului constituie sociabilitatea franceză, fără pereche în lume. Cu un om superior francez, poți sta la masă ; poți conviețui în aceeași casă zile și luni în șir, niciodată el nu te va face, în mod intenționat, să-i simți superioritatea. Cu un om superior german, italian, și chiar englez, simți distanțarea intenționată chiar de a doua zi. Este în viața Parisului un ritm de umanism care lipsește din toate celelalte orașe mari ale Europei. Amintirea acestui ritm o păstrez și astăzi, după patruzeci de ani, fără să-mi fie dezmințită de amintirea celorlalte două vizitări ale Parisului, făcute mai tîrziu.

În iulie 1890 mă găseam la Heidelberg. Cursurile universitare erau pe sfîrșite. Am apucat să audiez cîteva lecții de istoria filosofiei la Kuno Fischer [25], un renumit orator de catedră, iar restul timpului l-am întrebuințat pentru a mă iniția în obiceiurile vieții studențești și a mă pune la curent cu exercițiul limbei germane.

Limba germană îmi era cunoscută din copilărie, de la internatul Gustav Arnold din Craiova. O vorbisem prin clasele primare. Intrat însă în liceu, deși pe vremea mea germana era obligatorie de la clasa I-a gimnazială, am sfîrșit prin a o uita. În liceu, cu aceea ce știam din clasele primare, eram socotit așa de tare în nemțește, că profesorul îmi da notă fără să mă mai asculte. La aceasta, adăogîndu-se și lipsa mea de talent pentru limbi străine, am ajuns ca, în ceea ce privește exercițiul limbii germane, să fiu într-o situație paradoxală. Înțelegeam destul de bine pe aceia care îmi vorbeau, dar nu mă puteam eu face înțeles. Multă vreme a trebuit să lupt pînă să mi se dezlege limba.

În Heidelberg de altfel o nimerisem cum nu se poate mai rău, pentru învățarea limbii germane. Erau aci, peste tot, așa de numeroși turiști englezi, încît mai curînd aș fi învățat englezește decît nemțește. Chiar studenții germani preferau să se exercite ei într-o limbă străină, decît să înlesnească străinilor învățarea limbii lor.

Dacă în exercițiul limbii germane mergea greu, cu inițiarea în obiceiurile studențești mergea, la Heidelberg, cum nu se poate mai bine. Timp de trei luni, cît am mai stat aci, mi-am primit botezul de comiliton, după cel mai strict ritual. Nopți petrecute cu cîntece și băutură de bere ; excursii pe rîul Neckar, în mijlocul celor mai încîntătoare poziții ; serbări de tot felul la vechiul castel, și prin localitățile învecinate ; o viață — cu un cuvînt — de pierde-vară, dar o viață nu lăsată la voia mea liberă, ci regulată ca un ceasornic de canonul „Burschenschaftului" *.

La începutul lui octombrie, același an, am trecut la Műnchen. Aci începe o altă viață. Frecventarea cursurilor devine regulată. Vizitarea teatrelor și a pinacotecelor se face, de asemenea, după un plan ordonat. În sfîrșit, un factor important de cultură universitară, și poate cel mai important pentru mine, biblioteca, intră în toate drepturile sale. Devin un cetitor statornic în biblioteca Universității. Poate că la aceasta am fost adus și de buna organizare pe care biblioteca Universității o avea la Műnchen. Studentul, cînd cetea la bibliotecă, era servit repede ; avea loc comod ; liniște perfectă. Cînd voia să ia cărțile acasă, nu era obligat decît la o declarație scrisă. În tot timpul cît am practicat cetitul în biblioteca Universității din Műnchen, aveam și obiceiul să scot note. Acest obicei l-am păstrat cît am fost student și la Leipzig. La venirea mea în țară, am adus cu mine un cufăr plin de notițe, de care m-am servit însă foarte puțin. Probabil că aceste notițe trebuiau puse și ele într-o ordine pentru a putea fi utilizate la nevoie. Dacă n-am ajuns să le dau o ordine, aceasta s-a datorit desigur naturei mele. N-am lucrat niciodată după notițe. Chiar cînd am pregătit notițe pentru o scriere, îndată ce începeam scrierea, uitam de notițe. Pînă acum de curînd, păstram încă din ele un maldăr. La ultima mea schimbare de locuință, în 1931, s-au risipit în cea mai mare parte. Le-am văzut chiar risipindu-se sub ochii mei. Am rămas cu puține, care sînt rătăcite prin diferitele colțuri ale bibliotecii. File îngălbenite de vreme, cînd întîmplător dau peste vreuna, am o strîngere de inimă. Găsesc în ele extrase din cărți, de care nu-mi amintesc să le fi

* Asociația studențească (n.ed.).

citit; observații de completare; proecte de viitor; și peste tot, avîntul tineresc al studentului care se măsoară cu cei mai mari filosofi ai lumii... Anilor, anilor, unde v-ați dus?

În martie 1891, eram la Leipzig, pentru a face practică în laboratorul de psihologie al profesorului Wilhelm Wundt.

Studiile mele universitare, din dezordonate cum au fost la început, au ajuns să se facă mai mult sau mai puțin ordonate. La München mă deprinsesem să audiez cursuri întregi. Am audiat: fizica lui Lomel, antropologia la Johannes Ranke și psihologia la Carl Stumpf [26], pe lîngă alte cursuri de estetică și filosofie. Pînă aci însă, nu studiasem cu dinadinsul și sistematic opera unui filosof. Nu mă pusesem adică sub influența directă a unui gînditor filosof. Profesorii pe care i-am audiat pînă aci erau unii cu mare prestigiu, însă fără scrieri, cum era bunăoară Titu Maiorescu; alții cu multe scrieri și cu multă elocvență la cursuri însă fără putere de sugestiune asupra mea. În Wilhelm Wundt am găsit, în sfîrșit, pe profesorul care îndeplinea ambele condiții: prestigiu ca profesor și gîndire bogată ca filosof.

Prestigiul lui Wilhelm Wundt era stabilit pentru mine încă înainte de a ajunge la Leipzig. La București, profesorul Crăciunescu jura în numele lui Wundt. Adeseori el jura fără să înțeleagă bine pe Wundt, căci din scrierile lui Wundt era tradus în limba franceză, singura limbă străină pe care o cunoștea Crăciunescu, numai tratatul învechit de Psihologie fiziologică, și acesta într-o traducere foarte defectuoasă. Apoi, la Paris, Soury cita adeseori pe Wundt. La München, ilustrul patolog Hugo von Ziemssen [27], în calitate de rector, cînd i-am fost prezentat la începutul rectoratului său — cum era pe atunci obiceiul să fie prezentați noului rector toți studenții — auzindu-mă că eu am venit pentru studiul psihologiei, mi-a recomandat să mă duc negreșit și la marele Wilhelm Wundt, la Leipzig.

Formal, prestigiul lui Wundt exista așadar pentru mine înainte de a ajunge la Leipzig... Ajuns la Leipzig, el a devenit, în fapt, covîrșitor. Nu prin înfățișarea personală a lui Wundt. Nici prin felul cum vorbea el în particular, sau la curs. Prestigiul lui Wundt a devenit

covîrșitor pentru mine după ce am cunoscut școala lui Wundt : pe asistenții lui de laborator, pe docenții și pe toți care își primeau inspirația de la Wundt : pe O. Külpe, Ernest Neumann, F. Kiesow, Titchener, Mentz și alții. Pentru prima oară, am cunoscut vraja din jurul gîndirei unui filosof. Tot ce se discuta între noi ; tot ce se proiecta, ca muncă în viitor, se lega de gîndirea lui Wundt. La curs și în laborator, el era sufletește vecinic prezent între noi. Din prima lună am și început să cetesc și să recetesc scrierile lui Wundt. Nici n-aș fi putut altminteri. Wundt era izvorul din care ne alimentam cu toții.

În jurul persoanei unui gînditor, am întîlnit și aiurea, cerc de prieteni sau școală de discipoli. La București, în jurul lui Titu Maiorescu ; la Paris, în jurul lui Ribot [28] : la Heidelberg, în jurul lui Kuno Fischer. De ce însă am fost tocmai aci atît de împresionat ? Ce era nou în jurul lui Wundt, pe care nu-l întîlnisem aiurea ? Era atmosfera de gîndire pură, în care nu trăisem încă. Pînă aci, peste tot, fusesem obicinuit să găsesc în legătura acelora din jurul marilor mei profesori motive de cea mai variată proveniență. Pe unii i-am văzut legați de profesor prin interesele lor personale ; pe alții prin interesele de clasă socială, sau de tradiție. Profesorul gînditor este adulat mai peste tot locul. Dar nu pentru munca lui proprie, ci pentru contribuția pe care el o aduce la realizarea idealului social sau etic pe care îl apreciază mai dinainte adulatorul. Wundt era adulat pentru munca lui proprie. Nimeni din jurul lui nu-i făcea înjuria să-l bănuiască că este în serviciul unui ideal străin adevărului. El făcea filosofie pur științifică. Era prototipul cercetătorului obiectiv.

Această atmosferă de gîndire pură, obiectivă, m-a cîștigat din primul moment. Am început să studiez opera lui Wundt, nu cu intenția de a găsi în ea sistematizarea definitivă a filosofiei, ci cu credința că ea reprezintă ultimul cuvînt al cercetării științifice. În această credință mă potriveam cu toți colegii mei din laboratorul lui Wundt. Toți ne permiteam teorii personale, dar cu o condiție subînțeleasă : mai întîi, aveam să ținem seamă de ce a spus Wundt. Orișice construcție nouă, personală, trebuia verificată în lumina gîndirei magistrului. Nu

fiindcă el cerea aceasta, ci fiindcă noi eram convinși de puritatea acestei lumini.

Timp de doi ani și jumătate, cît am rămas la Universitatea din Leipzig, prestigiul lui Wundt a rămas neștirbit în sufletul meu. Am cetit toate scrierile și am urmat toate cursurile lui. După recomandația sa, mi-am completat cunoștințele de fizică începute la München, precum și acele de matematică. Am urmat apoi toate cursurile care aveau o înrudire cu psihologia. Niciodată, în timpul acesta de filosofie științifică, nu mi-a trecut prin gînd să adun material de cunoștințe pentru a susține o anumită direcție politică, sau chiar etică. Sub influența lui Wundt, am muncit ca cetățean ideal al unei republici a adevărului, dezbrăcat de orișice considerație personală. Nu mi-am pus niciodată întrebarea dacă munca mea va profita într-un mod, sau într-altul, persoanei mele, neamului meu. Influența lui Wundt mă ținea deasupra orișicărei contingențe pămîntești.

Această atmosferă de obiectivitate pură am încercat să o păstrez, ca ideal pentru munca mea, și după ce am părăsit Leipzigul și am venit în țară. Dar nu cu același succes. Condițiile de viață ale României nu se potrivesc cu acelea în care se afla Germania între anii 1891—1893. Obiectivitatea pură este o floare rarisimă în viața popoarelor. Condițiile în care trăiesc popoarele tinere sînt cu deosebire puțin prielnice obiectivității.

Chiar în Leipzig, ea n-a durat mult.

După declararea războiului mondial, din anul 1914, am primit din Leipzig multe scrieri de propagandă în favoarea Germaniei. Scrierile acestea, ca toate scrierile de propagandă, erau redactate în spiritul celor mai șoviniste tendințe. Într-o zi primesc un mare pachet de jurnale. Nu mă surprinde atît mărimea pachetului, cît mă surprinde scriitura adresei. Scriitura îmi era cunoscută. Era a lui Wundt. Deschid pachetul. Tăieturi din articole înflăcărate pentru dreptatea germană și pline de ură la adresa beligeranților francezi și englezi. În zilele următoare, din nou alte pachete. Aceleași tăieturi, pline de laude la adresa germanilor și de invective la adresa adversarilor. Și la toate pachetele adresele scrise de marele Wilhelm Wundt...

Doamne, cît este de plăpîndă floarea obiectivității în chinuita viață a omenirei!

În luna iulie 1893 am trecut examenul de doctor în filosofie la Leipzig. Se încheiau, la această dată, opt ani de studii universitare.

Dacă ar fi fost după mine, studiile ar mai fi continuat. Dar atît tată-meu, cît și Titu Maiorescu, cu care eram în corespondență, găseau că am studiat destul. Foștii mei colegi își începuseră cariera de doi-trei ani. Venise și rîndul meu. Grabă, la drept vorbind, nu avea nimeni din acei care studiau în străinătate. Pe acea vreme nu exista șomaj. Mai curînd sau mai târziu, fiecare își găsea un rost. Am studiat la Universitate timp de opt ani, fără ca un moment să-mi treacă prin minte că, accelerând studiile, aș fi putut avea vreun avantaj.

Împrejurările s-au schimbat. De aceea nu pot da tinerilor de astăzi, ca exemplu de imitat, durata studiilor mele.

---

15 decembrie 1933.

UN ÎNCEPUT DE CARIERĂ SUB REGELE CAROL I

Că un tînăr, care a dat destule dovezi că a utilizat cu profit cărțile pentru a-și dobîndi titluri înalte universitare, poate în același timp fi și un bun bibliotecar, aceasta era o părere împărtășită mai de toată lumea la noi, înainte de a se fi produs știința cea nouă a muncii raționalizate. Cum eu dădusem destule dovezi, că sînt un stăruitor iubitor de carte, nici o îndoială nu mai putea să aibă fostul meu profesor Titu Maiorescu că voi putea fi și un bun bibliotecar. De aceea la rugăciunea pe care i-a făcut-o regele Carol I, de a găsi un bun bibliotecar pentru Fundația Universitară Carol I, care urma să se inaugureze în 1894 [1], Titu Maiorescu nu a ezitat un moment să răspundă regelui, că are persoana aleasă gata : un tînăr, care și-a trecut de curînd doctoratul în Germania și care își petrece ziua, mai toată, în tovărășia cărții.

Fundația universitară Carol I nu s-a inaugurat însă de îndată, așa cum fusese proiectat. Primul meu început de carieră n-a fost în ramura bibliotecii, ci... în magistratură. Ministrul de Justiție de pe atunci, Al. Marghiloman [2], auzind că eu posed și o diplomă de licențiat în drept, pe lîngă aceea de doctor în filosofie, s-a gîndit, că pînă la inaugurarea Fundației, n-ar fi rău să fiu judecător de pace în București. Pe vremea aceea, nu se cunoștea șomajul ; dimpotrivă, oferta de serviciu la stat, era mai mare decît cererea. Dar după puține luni de la numirea ca judecător de pace (la ocolul II de Galben, București), d. Maiorescu îmi aduse aminte de promisiunea făcută de dînsul regelui și îmi recomandă să fiu

pregătit în orice moment pentru a trece la Fundație. În adevăr, judecătoria mea n-a ținut decît vreo șase luni, și prin iunie 1895 am primit, prin d. I. Kalinderu [3], administratorul Domeniilor Coroanei, invitația să mă prezint M. S. Regelui Carol I în audiență la castelul Peleș. Numirea mea ca bibliotecar era în principiu fixată. Totuși regele ținea să-mi dea cîteva sfaturi, în vederea primului contact pe care îl va avea tinerimea universitară cu Fundația. Erau în acea epocă, — aproximativ acum cincizeci de ani în urmă, — în atmosfera culturală a țării cîțiva nouri de îngrijorare, în ceea ce privea sentimentele cu care tinerimea universitară va primi să participe la inaugurarea instituției înființate din generozitatea regelui. Auzisem și eu înainte de audiență, cîteva zvonuri ; ele mi se păreau însă atît de absurde, încît nu voiam să le dau crezare. Auzisem că studenții universitari vor scoate un manifest, prin care vor refuza donația regală și că se vor lega cu jurămînt să nu calce cu piciorul în bibliotecă. În ziua audienței, de la primele cuvinte, regele mi-a precizat aceste zvonuri, adăogînd : sînt zburdălnicii de ale tinereții, care pot lua un curs neplăcut, dacă sînt primite fără tact. Am înțeles gîndul regelui, de îndată. L-am asigurat că pentru mine Fundația nu este o bibliotecă numai, ci o instituție de educație, în care tinerimea să se deprindă cu respectul pe care îl datorează suveranului. În tot timpul de o oră, cît a durat audiența, nu a mai fost vorba de bibliotecă, ci de studiile universitare pe care eu le făcusem în străinătate. Regele a luat informații detaliate despre profesorii pe care-i audiasem și despre știința psihologiei în care făcusem studii de specialitate. M-a întrebat, la sfîrșit, dacă regret părăsirea carierii ce mi se deschisese în magistratură, și la răspunsul meu negativ, regele Carol I îmi mai pune următoarea întrebare, pe care mi-o amintesc aproape cuvînt cu cuvînt, deși au trecut de atunci atîția ani : judecătorii noștri tineri din provincie, de ce nu au aceeași tărie de caracter ca aceia din Germania ? La care eu am răspuns, după o amintire tot așa de credincioasă, cu cuvintele : Fiindcă, Majestate, judecătorii noștri nu sînt feriți de tentațiunile celor din jurul lor, așa cum sînt feriți acei din Germania. La noi, cum intră un judecător în funcțiune, de a doua zi încep intervențiile, dacă nu chiar plocoanele.

Am avut impresia, decum am ieșit de la audiență, că M. S. Regele fusese mulțumit de mine. Aceasta mi-a confirmat-o de altminteri, după o oră, d. I. Kalinderu, care a venit să mă vadă la hotel (hotelul Windsor de pe atunci). Dar de ce nu mi-a vorbit regele nimic despre un plan de sistematizare al bibliotecii, și despre cataloagele ce trebuie utilizate? Această întrebare nu mi-a venit deloc în minte după audiență. Ea mi-a fost pusă însă de prietenul François Robin [4], colaborator cu mine la *Convorbiri literare* și bibliotecarul M. S. Regina Elisabeta, cîteva zile în urmă. Cum m-a întîlnit, Robin care știa de audiență, m-a întrebat la repezeală : Ei ce catalog preferă Majestatea Sa ? Cînd i-am spus, că nici n-a fost vorbă de cataloage la audiență, bibliotecarul reginei Elisabeta a avut o mare decepțiune : „Ei, atunci are să te facă altceva, nu bibliotecar". Robin a avut dreptate. Dar tocmai după trei ani eu m-am convins că avea dreptate.

La două luni, după audiență, am primit numirea de bibliotecar al Fundațiunii Universitare Carol I, avînd ca director general al Fundației pe G. Dem. Teodorescu [5], profesor la liceul Matei-Basarab, și fost ministru, iar în Consiliul de administrație pe Titu Maiorescu și I. Kalinderu.

Inaugurarea s-a făcut în primăvara anului viitor, 1895. Nici un incident la inaugurare din partea studenților. Ei s-au mulțumit în cea mai mare parte să privească din stradă. Cîțiva au fost însă prezenți. Unul dintre ei a și vorbit în numele studențimii : d. Ilie Bărbulescu, care a fost în urmă profesor de limbile slavice la Universitatea din Iași, iar astăzi pensionar.

După inaugurare, biblioteca a fost deschisă studenților. Localul, pe care generozitatea regelui îl punea la dispoziția studenților, era pentru acea vreme socotit atît de luxos, încît puțini din studenți puteau rezista dorinței de a-l vizita. De aceea, de a doua zi, vizitarea bibliotecii a început. Dar ca simplă vizitare, nu cu scopul de a face lectură. Studenții nu voiau să se arate învinși. Voia le-a fost pe deplin respectată. Personalul bibliotecii se ținea la dispoziția lor pentru a le arăta sălile, cataloagele, cărțile dăruite de M.S. regina Elisabeta, instalația de calorifer și de lumină, mesele și scaunele confortabile destinate cetitorilor... fără nici o aluzie răută-

cioasă la atitudinea luată de studenţime ; cu tact, aşa cum ceruse regele. După o săptămînă gheaţa a fost ruptă. Studenţii se aşezau acum pe locuri şi cereau cărţi, în mare parte dintre acelea pe care biblioteca nu le avea. Aceasta m-a îndemnat să înfiinţez un registru, în care erau trecute cărţile ce urmau să fie comandate. Erau însă aşa de multe cărţile cerute, cu bugetul bibliotecii întreit chiar de ar fi fost, nu ar fi putut ajunge. Aceasta m-a obligat, că în raportul bimensual pe care trebuia să-l fac personal regelui în primele luni de funcţionare, să aduc la cunoştinţa Majestăţii Sale faptul pentru a avea o soluţie. Soluţia Regelui a fost simplă, dar potrivită. „Vei face şi d-ta cu studenţii, aceea ce fac eu cu miniştrii mei. Cînd vine la mine un ministru şi îmi aduce o propunere de ce trebuie să facem, eu nu refuz, ci zic : lăsaţi aici ; vom vorbi la prima ocazie. Miniştrii care aduc ceva serios, revin asupra propunerii... Aşa să faceţi şi d-voastră cu studenţii. Scrieţi în registru toate cărţile care se cer, dar comandaţi numai pe acelea asupra cărora s-a stăruit a doua oară". Registrul de comenzi a mers înainte, comenzile reale însă n-au întrecut bugetul bibliotecii. Mai grav mi s-a părut, în primele săptămîni, faptul ruperii foilor din cărţile date spre citire. Manualele de drept roman, în special manualul Demangeat, care se asemăna cursului pe care îl făcea profesorul N. Crătunescu, după o întrebuinţare de cîteva săptămîni numai, era redus la jumătate. Capitole întregi erau rupte. Cu multă jenă a trebuit să raportez faptul. Şi l-am raportat regelui Carol, înainte de a-l aduce la cunoştinţa Consiliului de administraţie al Fundaţiei, fiindcă o presimţire nelămurită mă făcea să cred că şi de astă dată soluţia regelui va fi cea potrivită. În adevăr, dacă aş fi adus faptul la cunoştinţa Consiliului, foarte probabil acesta ar fi luat măsuri de rigoare. S-ar fi îndoit numărul supraveghetorilor şi s-ar fi început o anchetă severă pentru descoperirea culpabililor. Regele Carol m-a sfătuit să-mi păstrez liniştea. „Respectarea lucrului public nu este intrată în obiceiurile noastre. Va veni şi vremea ei. Peste cincizeci de ani va părea drept şi la noi, ca un tînăr să-şi compromită viitorul pentru că a rupt o foaie dintr-o carte. Astăzi însă să facem ca americanii : fiindcă înlocuirea cărţii rupte costă mai ieftin, decît salariul unui

supraveghetor special, să cumpărăm o nouă carte în locul celei rupte". Așa am și făcut.

Trecuseră trei-patru luni de la inaugurare, cînd cu ocazia unui nou raport, sînt întrebat de regele Carol de ora în care studenții sînt mai numeroși în sala de bibliotecă. Crezînd că este vorba de o simplă curiozitate statistică, am indicat orele de seară, între 8—10. A doua zi, pe la 9 seara, mă trezesc cu vizita neașteptată a d-lui I. Kalinderu, administratorul Domeniilor Coroanei, care pe un ton supărat mă întreabă : ce însemnează întunericul în care se află sala de lectură ? I-am dat lămurirea, care era și deplina justificare, că d. Gh. Dem. Teodorescu din motive de economie, a dat ordin personalului de serviciu să nu aprindă decît luminile strict de folos. „Să se aprindă peste tot, a poruncit d. Kalinderu, căci regele este peste drum și vă vede". În adevăr, regele văzuse de mult, că era puțină lumină, dar crezuse că în bibliotecă nu sînt studenți.

În cele cîteva luni care au precedat inaugurarea, regele Carol I a vizitat în diferite rînduri localul Fundației, uneori singur, uneori însoțit de un membru al familiei regale, sau de cîte un oaspe străin. Vizitele sale erau anunțate numai cu cîteva minute înainte. Erau mai mult vizite pornite din dragostea pentru localul, iar nicidecum pentru controlarea lucrărilor noastre pregătitoare. Niciodată n-am fost întrebat cum înțeleg să conduc biblioteca din punct de vedere tehnic. După inaugurare, mă așteptam ca vizitele regale să înceteze cu totul, sau să se producă la zile mari, anunțate cu mult înainte, din cauză că localul era, de la opt dimineața pînă la zece seara, ocupat de publicul cititor. Așa s-a și întîmplat. Totuși, la vreo șase luni după inaugurare, regele a mai făcut o vizită fără ceremonie. Însoțit de aghiotantul de serviciu, a intrat în sala cea mare de lectură pe la orele trei după amiază, fără a fi anunțat. Întrarea sa a fost aproape neobservată. Studenții, vreo 15 la număr, și-au continuat lectura. Numai după ce regele a vorbit unei d-șoare studente, întrebînd-o din ce facultate face parte, — pe timpul acela, nu erau mai mult de 3—4 studente în toată Universitatea, numai atunci s-a observat prezența regelui și studenții s-au sculat în picioare. „Citiți mai departe", le-a zis regele, făcînd semn să stea jos. După ce a terminat înconjurul sălii, a plecat. Avea figura radioasă

de mulțumire. La prima audiență, după această vizită, cînd am fost să-mi fac raportul, strîngîndu-mi mîna, — regele Carol nu era prea darnic cu strîngerile de mînă, — mi-a spus : Am fost sigur, că totul va merge bine cu d-ta. Acum sînt liniștit.

Făcusem vreo doi ani de bibliotecărie, cînd am început să-mi dau seama că această profesiune nu-mi făcea mare plăcere. A ceti cărțile este una ; a servi pe alții ca să cetească pe cărți, este alta. Primul la care mi-am destăinuit decepțiunea a fost Titu Maiorescu, pe care l-am rugat să-mi înlesnească intrarea în profesorat. Dar Titu Maiorescu n-a împărtășit deloc părerea mea. „Are să fie foarte mîhnit regele, îmi zicea dînsul. Rămîi unde ești, ca să vadă și Majestatea Sa că avem tineri consecvenți. Ai fost judecător, acum ești bibliotecar, bine apreciat de cine trebuie ; cîte vrei să schimbi" ?

Insistența mea de a intra în profesorat mi-a înstrăinat simpatia pe care protectorul meu, T. Maiorescu, mi-o arătase pînă aci. Apoi moartea fulgerătoare a lui Gh. Dem. Teodorescu, din iulie 1897[6] a răcit și mai mult pentru mine atmosfera de la Fundație. Am cerut voie d-lui I. Kalinderu să nu mai locuiesc în însăși clădirea Fundației, așa cum locuisem pînă aci. I-am vorbit și dînsului de profesorat.

I. Kalinderu m-a rugat să nu fac nimic, pînă ce dînsul va pune la curent pe suveran. Această punere la curent mi-a istorisit-o mai tîrziu, așa cum s-a petrecut, el însuși, I. Kalinderu. D-abia a deschis vorba de intențiile mele, că regele i-a spus : „pentru tînărul bibliotecar am vorbit cu d. Haret[7]" (care devenise în acest timp ministru de Instrucție publică). „Eu cred, că cine scrie cărți de filosofie, este bun de profesor, nu de bibliotecar". I. Kalinderu tocmai făcuse, în anul acela, raport la Academia Română pentru premierea primelor mele scrieri filosofice.

M-am dus să văd pe d. ministru Spiru Haret, care mi-a comunicat, că este în căutarea unui loc de profesor pentru mine, — „spre a fi folositor educației tinerimii universitare" — așa cum a cerut M. S. Regele, și că pentru moment nu vede posibilitatea de a avea acest loc decît la Seminarul pedagogic universitar, ce urma să fie înființat prin noua lege a învățămîntului universitar. Aceea ce s-a și realizat la începutul anului 1898.

Astfel a început cariera mea de profesor „pentru educația tineretului universitar". La Biblioteca Fundațiunii unde am fost înlocuit prin d. A. Tzigara-Samurcaș, [8] n-a rămas nici un plan de organizare, după urma mea. Am plecat fără nici un regret.

Cînd după trei ani mai tîrziu, ministru Spiru Haret a prezentat spre semnare decretul prin care am fost numit definitiv, în corpul didactic al Facultății de Litere din București, M. S. regele Carol I aducîndu-și aminte de studiile mele în laboratoarele de psihologie din străinătate, a recomandat ministrului să-mi dea tot sprijinul pentru înființarea unui laborator.

În anii, care s-au mai scurs de aci înainte, în toate audiențele, cu care am fost onorat de M. S. regele Carol, principalul subiect al întreținerii a fost rolul educației pentru consolidarea viitorului nostru cultural. De acest rol, Regele Carol avea o idee, cu un caracter aproape imperativ. Educația, pentru dînsul, era singurul mijloc prin care un popor poate să ajungă a fi stăpîn pe destinul său. Din amintirea, lăsată de aceste audiențe, spicuesc ca afirmații, credincios păstrate din gura marelui Rege, următoarele :

„Popoarele tinere cred mai mult în dorințele lor decît în realitatea lucrurilor".

„Baza unei bune educații o dă caracterul".

„Logica gîndirii a fost și va rămîne principalul obiect al filosofiei".

„Situația geografică explică destinul popoarelor".

PRIMELE MELE ÎNDRUMĂRI

Primele îndrumări, care probabil au hotărît în bună parte mersul carierei mele de profesor și publicist, le-am primit de la tatăl meu. Zic „probabil", fiindcă despre propria sa viață cine face mărturisiri nu poate să nu amestece în ele și o mare doză de subiectivitate.

Tatăl m-a crescut foarte sever. Severitatea era în firea sa și era și în metoda educației de pe acea vreme. Acum șaptezeci de ani nu era la modă pedagogia indulgentă de astăzi. Copiii nu aveau dreptul să-și facă toate plăcerile. Mi-a fost interzisă astfel orice distracție prelungită și cu deosebire eram ferit de orice distracție care se putea preface în obicei. Un servitor al casei, un bătrîn țigan, scripcar în ceasurile lui libere, își pusese în cap să mă învețe și pe mine meșteșugul lui, dar tatăl meu prinzînd de veste, l-a certat strașnic și l-a mutat numaidecît cu serviciul. Aveam pe atunci trei ani și mi-aduc aminte bine de vorbele cu care l-a certat pe țigan ; este una din primele mele amintiri de copilărie : „Ce vrei, țigane, să faci din copilul meu un pierde-vară ?" Severitatea aceasta ceda în cazul cînd eram bolnav. Atunci era de acord și tatăl cu pedagogia indulgentă.

Prima clasă primară am făcut-o în școala satului meu natal, Butoiești, [1] în județul Mehedinți, la vîrsta de șase ani. Aveam ca învățător pe un bătrîn, care știa citi și scrie potrivit, dar de socotit era rămas la cele patru operații aritmetice elementare. Cînd am terminat anul primei clase primare, știam mai mult decît învățătorul, dar nu fiindcă tatăl mă ajutase, ci prin munca mea pro-

prie, făcută sub ochiul lui sever. Acest ochi sever m-a urmărit în tot cursul studiilor mele. N-a fost moment, chiar cînd mă găseam la studii universitare în străinătate, în care să nu-l simt îndreptat asupră-mi.

De la a doua clasă primară înainte, pînă la terminarea claselor secundare, am fost în școlile din Craiova ; apoi patru ani în Universitatea din București ; tot timpul de vacanță însă, și timpul de vacanță școlară la noi este destul de lung, eram din nou la țară, la Butoiești, în tovărășia tatălui meu. Pînă la vîrsta de douăzeci și unu de ani, am fost astfel sub continua lui supraveghere. Independența totală de sub influența tatălui a început la mine după această vîrstă, deodată cu plecarea în străinătate pentru continuarea de studii.

Îndrumările tatălui pe timpul vacanțelor școlare nu-mi erau date sub formă didactică. Nu eram nici examinat, nici obligat să ascult lecții în toată regula. Dacă ar fi procedat așa, desigur că influența lui asupra mea ar fi fost foarte scăzută. Eram prea sătul eu de lecțiile auzite în timpul școlii ; apoi și cunoștințele lui științifice se mărgineau la acele primite în șase clase secundare urmate la liceul Rîureanu din București și acestea încă nu în mod regulat. Procedarea tatălui consista în folosirea oricărei ocazii pentru a-mi atrage atenția și a-mi da explicațiile sale asupra faptelor care întîmplător ieșeau înaintea noastră și care prezentau pentru dînsul un interes. Atît interesul cît și explicațiile sale își aveau însă pregătirea nu în cele învățate la liceul Rîureanu din București, ci în cele învățate de la egumenul mînăstirii Gura-Motru, [2] filozoful Eufrosin Poteca, pe lîngă care el fusese ca secretar, și mai ales ca unic confident în anii de surghiun. Căci Eufrosin Poteca, fost coleg cu Heliade Rădulescu în școala lui Gheorghe Lazăr, profesor de filozofie la Colegiul Sf. Sava și nelipsit din toate adunările de sărbătoare ale înaltei societăți din București, și-a trăit ultimii douăzeci și cinci de ani ai vieții sale ca egumen de mînăstire, pentru a nu fi la București unde putea face umbră înaltelor fețe bisericești din acea vreme. Foarte probabil deci că, prin gura tatălui meu, eu am luat cunoștință de lucrurile de care legase un interes Eufrosin Poteca, precum și de învățămintele pe care acesta le-a tras din experiența vieții sale.

În două direcții îmi atrăgea de regulă tatăl meu atenția, fără îndoială în cele două direcții în care fusese orientată și gîndirea egumenului de la mînăstirea Gura-Motru : prima mergea spre cunoașterea dumnezeirii, prin mijlocirea rațiunii ; a doua spre cunoașterea sufletului românesc. Foarte adesea îl auzeam pe tatăl meu încheindu-și explicațiile cu cuvintele : „Vezi, această neregulă din natură este în legea firii dumnezeiești totuși o regulă ; rațiunea divină este peste logica omului". Deduc, după amintirile păstrate de atunci, că Dumnezeu după Eufrosin Poteca avea multă asemănare cu dumnezeirea așa cum o concepeau raționaliștii francezi din epoca lui Jean-Jacques Rousseau. Dar mult mai atrăgătoare pentru mine erau explicațiile ce se raportau la cunoașterea sufletului românesc. În acestea se amestecau și observațiile culese de tatăl meu din propria sa experiență. Aveam astfel o experiență continuă pe două generații, și continuată cu un interes crescînd. Eufrosin Poteca, de cîte ori avea de regulat la mînăstire, în prezența tatălui meu, vreo afacere cu călugării, sau cu țăranii, nu uita ca după plecarea acestora să-și facă observațiile sale psihologice. Erau explicate vorbele și atitudinile fiecărui călugăr sau țăran ; buna credință sau șiretenia care se ascundeau sub vorbele lor ; întreaga afacere era refăcută și explicată ca o scenă de teatru. După aceste observații urmau apoi generalizări asupra însușirilor și defectelor sufletului românesc, întregite comparativ cu observațiile făcute asupra sufletelor întîlnite în străinătate, așa cum făceau în vremea aceea mai toți cari aveau ocazia să iasă peste hotare. Problema sufletului românesc l-a preocupat pe Eufrosin Poteca toată viața. Pe patul său de moarte, ultimele cuvinte pe care le-a pronunțat exprimau grija că națiunea română, care se trage din multe neamuri, va ajunge cu greu la o unitate desăvîrșită. Tatăl meu a împrumutat de la Eufrosin Poteca aceeași preocupare de a cunoaște sufletul oamenilor cu care venea în atingere. Ca agricultor, el a avut ocazia să observe mai ales pe țărani. Cît am fost împreună, n-a fost împrejurare în care să nu-mi atragă atenția asupra felului de a gîndi și de a se purta al acestora. În această privință, el a fost pentru mine un adevărat îndrumător. Multe din caracterizările pe care le-am dat mai tîrziu despre sufletul țăranului român și pe care le-am publicat în *Personalis-*

mul energetic, în *Țărănism,* în *Românism,* precum și în scrierea ce pregătesc acum despre *Psihologia etnicului românesc,*[3] își au baza de documentare în experiențele făcute dimpreună cu tatăl meu.

Mai slabă a fost influența lui în direcția filozofiei speculative. Problema dumnezeirii, așa cum o expunea dînsul după cele auzite de la Eufrosin Poteca, era cam nebuloasă. Totuși ea n-a trecut asupra mea fără a lăsa urmă. Din multiplele lui explicații am reținut spiritul raționalist. Acest spirit mi l-am însușit, poate, nu atît ascultînd explicațiile sale teoretice, cît văzîndu-i conduita în viața de toate zilele. Tatăl meu, deși crescut în mînăstire, nu practica ritualul obișnuit călugărilor. Nu avea în el nici o urmă de bigotism. Nu citea din Viețile Sfinților și nu avea cultul icoanelor. Bănuiesc că prin aceasta nu se depărta prea mult de însuși egumenul pe lîngă care crescuse.

Acest spirit raționalist s-a tradus la mine în nețărmurita încredere în valoarea științei. Sînt și astăzi convins că părticica de dumnezeire, pe care o are sufletul omenesc într-însul, consistă în funcțiunea raționamentului. Aceasta este unica funcțiune nepieritoare din sufletul omenesc.

Acestea au fost îndrumările pe care le-am primit în casa părintească, pe timpul cînd făceam studii secundare și universitare în școlile din țară, între anii 1875 și 1889. Ele nu aveau nimic de-a face cu cariera mea de mai tîrziu, ci planau oarecum deasupra contingențelor de viață practică. Grija carierii pe vremea aceea nu conta. Orice carieră era bună, fiindcă toate aveau înaintea lor drumul deschis. De un singur lucru se ținea seama și încă strict, anume : ca fiul să se ridice deasupra situației profesionale a părintelui și, în orice caz, să nu rămînă a locui la țară ca și părintele său. Afară de această restricție, orice altă alegere de carieră era bună. Putea tatăl să aibă mii de hectare proprietate rurală, fiul trebuia totuși să ia o carieră de oraș ; să se facă avocat, medic, inginer, magistrat, profesor, pentru a nu fi de rîsul lumii. La țară rămîneau numai acei care se dovedeau incapabili de a învăța carte, sau mai bine zis incapabili de a trece examene regulate în școlile superioare. Așa se explică de ce tatăl meu, cu toate că-mi vorbise adesea de nebunia celor ce dezertează de la țară,

nu s-a amestecat cîtuși de puțin în alegerea carierii mele. Cînd am plecat la București să trec examenul de bacalaureat, eram hotărît pentru inginerie. După bacalaureat însă, m-am înscris la Facultatea de Filozofie și Litere și la Facultatea de Drept. Nici astăzi nu-mi dau seama ce m-a determinat la aceasta. Poate că în mod inconștient am voit să fac plăcerea tatălui meu. Precis nu pot ști. Dar tatăl, îndată ce a primit de la mine știrea că voi urma Filozofia și Dreptul, a fost foarte mulțumit. Mi-a scris o scrisoare plină de entuziasm, prin care mărturisea că alegerea de carieră făcută de mine este nu numai pentru dînsul o răsplată, pentru care mulțumește lui Dumnezeu, dar și pentru memoria lui Eufrosin Poteca un prinos de recunoștință, cum el nu spera să-i poată aduce vreodată.

Studiile mele universitare au ținut opt ani, patru la Universitatea din București și patru la diferite universități în străinătate, iar activitatea de profesor a ținut de asemenea un număr respectabil de ani, așa că la îndrumările primite în casa părintească s-au adăugat bineînțeles multe altele ; unele datorite celebrităților pe care le-am cunoscut, altele lecturilor proprii. Și poate că acestea tocmai ies mai în lumină în cărțile ce am publicat. Persistența primelor îndrumări s-a continuat în toate acestea. Cum imaginea casei părintești se păstrează în minte, sub pragul conștiinței, mulți și mulți ani de-a rîndul, după ce casa nu mai este văzută, și de aceasta îți dai seama atunci cînd o ai din nou înaintea ochilor, fiindcă atunci constați că este schimbată aceea ce probează că ea n-a stat fixă, uitată într-un colț al memoriei, ci a fost continuu prezentă și într-una comparată cu imaginile asemănătoare ei, așa și cu îndrumările primite în casa părintească. Ele par uitate după un timp, în realitate însă ele trăiesc continuu și sînt puse alături de cele noi. Despre sufletul românesc și chiar despre dumnezeirea, așa cum o concepea Eufrosin Poteca pe baze raționaliste, nu mi s-a vorbit în universitățile în care am fost, și nici de citit, referitor la ele, n-am găsit prea mult în cărțile care mi-au trecut prin mînă, dar aceasta n-a înlăturat prezența lor din mintea mea ; și probă că n-au înlăturat-o este tocmai faptul că spre ele s-au îndreptat, în ultimii ani, cercetările mele psihologice, din

ale căror rezultate unele au fost publicate, iar altele sper să fie publicate în curînd.

Cu privire la aceste rezultate țin să mai adaug încă un cuvînt, înainte de a termina confidențele. De insuficiența lor, eu cel dintîi sînt convins. Primele mele îndrumări mă duceau spre două probleme, deopotrivă de grele. Una, aceea a dumnezeirii, care va fi poate în vecii vecilor nerezolvată de mintea omenească, și alta, aceea a sufletului românesc, care se poate în principiu rezolva, dar nu prin simple raționamente teoretice, ci pe bază de numeroase observații, anchete și măsurători antropologice și etnografice făcute de echipe de specialiști pe teren, adică după cercetări pe întreg teritoriul țării. Numărătoarea și clasificarea statistică a locuitorilor nu ajunge. Eu nu am avut la dispoziție aceste observații, anchete și măsurători decît într-o mică măsură : în consecință am fost obligat să mă mărginesc la raționamente teoretice. Acestea toate le spun spre a scuza insuficiența mea și spre a atrage luarea-aminte a celor care vor veni după mine.

17 ianuarie 1942

AMINTIRI ACADEMICE

Am fost ales membru al Academiei Române în iunie 1923, la vîrsta de cincizeci și cinci de ani. Prin urmare amintirile mele academice nu aduc în ele nimic tineresc și aventuros, așa cum de regulă așteaptă să găsească ascultătorul în literatura amintirilor. De la cincizeci și cinci de ani înainte, omul mai mult reflectează decît activează ; își întărește mai mult vechile relații sociale decît umblă după altele noi. Nici n-a fost în dorința mea ca să ajung la Academie mai devreme... Dacă ar fi fost chiar după mine, n-aș fi ajuns nici la 1923. Fiindcă părerea mea de totdeauna a fost că o activitate culturală nu trebuie să fie reprezentată în Academie înainte ca ea să fi dat dovezi că este și reală în sufletul țării. Filozofia de-abia acum este înfiripată la noi în mod temeinic. Cu treizeci de ani în urmă, comparată cu istoria, filologia și literatura, era ca și inexistentă. Titu Maiorescu, ilustru profesor de filozofie, a fost printre primii membri ai Academiei, dar în calitate de literat nu de filozof. Statutele Academiei nici nu prevedeau locuri pentru filozofi. De aceea, cînd mi s-a propus de către Dimitrie Onciul un loc de membru corespondent în secția istorică, am refuzat, așteptînd ca mai întîi o mișcare filozofică să existe în țară. Unii dintre membrii secției istorice, în special profesorul D. Gusti, care mai tîrziu mi-a făcut și răspunsul la discursul de primire, au persistat totuși să mă propună, în anii 1921 și 1922 încă, nu ca membru corespondent, ci ca membru titular. Propunerea lor s-a izbit de crîncena opoziție a lui Nicolae

Iorga, care credea, *ca și mine,* că vremea filozofiei n-a sosit încă. Nu păstrez vreun resentiment contra lui Iorga, pentru opoziția ce mi-a făcut-o. Ca fruntaș al istoriei naționale, el avea dreptate. Fiecare ramură de activitate culturală este geloasă pentru rangul său ; fiecare ține să fie cît mai numeros reprezentată în Academie. După ce am fost ales în 1923 în secția literară, n-am mai constatat la Nicolae Iorga vreo opoziție în contra filozofilor. El a susținut chiar în anii din urmă, în propria sa secție, alegerea unui filozof în contra unui istoric.

Cu mulți ani însă înainte de a fi ales membru al Academiei, m-am bucurat de cinstea de a fi socotit bun pentru Academie. Se pare că aveam în felul meu de a fi ceva din ținuta de academician ; sau, după vorba populară, călcam a academician, altminteri nu-mi explic următoarea împrejurare. Într-o întrunire publică, ținută prin 1911, în vederea alegerilor pentru parlament, și la care asistam în calitate de candidat la deputăție, am fost apostrofat de un alegător cu cuvintele : „Du-te la Academie, domnule, nu veni în politică ; nouă în politică ne trebuiesc cameni care să ne ușureze grijile familiei și ale gospodăriei, iar nu filozofi, care să ne învețe a număra stelele pe cer !“ Noroc că alți alegători mă cunoșteau, că sînt și eu cu familie și cu gospodărie în județ, căci altfel nu știu ce s-ar fi ales de candidatura mea.

Am intrat în 1923 în Academie, dar nu ca reprezentant direct al mișcării filozofice. Mișcarea filozofică încă nu era destul de impunătoare. Am intrat ca reprezentant al publiciștilor care au contribuit la propășirea culturii naționale prin scrieri literare și editare de reviste. Succedam lui Andrei Bîrseanu, autor de scrieri de folclor și fost președinte al Asociației transilvănene Astra, și care aparținea secției literare.

G. Bogdan-Duică, susținătorul alegerii mele, în raportul său de recomandare, a expus numai în treacăt activitatea mea filozofică, insistînd în schimb foarte pe larg asupra aceleia de la *Noua revistă română* și de la *Ideea europeană.* Tot ca literat mai mult, și tot în secția literară, a intrat mai tîrziu și Ion Petrovici. [1] De asemeni Lucian Blaga, [2] care de altminteri avea ca poet o mai vădită îndreptățire. De-abia la 1935, cu ocazia schimbării statutelor Academiei, s-a recunoscut filozofiei dreptul de a-și avea reprezentanții săi proprii, fără a mai fi nevoită

să-i strecoare sub haina literaturii. Primul filozof ales, în aceste condițiuni noi, a fost profesorul P. P. Negulescu în secția istorică, unde are de coleg pe profesorul D. Gusti, ales cu mult înaintea noastră a tuturor, dar iarăși nu ca filozof, ci ca reprezentant al științelor sociale. Astfel că filozofi sîntem cinci, doi la secția istorică și trei la secția literară.

Vorbesc sub formă de amintiri, de împrejurările în care filozofia a reușit să-și aibă reprezentanții săi în sînul Academiei, fiindcă de-acum înainte, cred că aceste împrejurări nu se vor mai repeta, și că ele au trecut pe vecie în rîndul amintirilor. Transformarea nouă de statute, prin care se proiectează o nouă organizație a Academiei, va face ca filozofii să fie trecuți cu toții la un loc, avînd secția lor proprie. A sosit, în sfîrșit, ceasul ca filozofia să-și revendice dreptul de a se mișca în hotarele sale proprii și pe răspunderea sa proprie.

Personal, mărturisesc că nu credeam că acest ceas îl voi apuca eu să-l trăiesc. Cu cincizeci de ani în urmă, eram așa de departe de o mișcare filozofică românească, încît aceea ce constat astăzi este pentru mine o adevărată revelație. În atmosfera țării nimic nu o încuraja. Este adevărat că în organizarea universităților noastre erau prevăzute la facultățile de Litere catedre de filozofie; dar aceste catedre își datorau existența lor faptului că organizarea universităților era împrumutată pe de-a-ntregul din străinătate, nu era cerută de o nevoie internă. De altminteri, învățămîntul filozofic, legat de aceste catedre, era mai mult un învățămînt de completare pentru istorie și filologie. Și la acest rol ar fi rămas el mai departe dacă nu l-ar fi ridicat activitatea profesorilor de filozofie prin lecțiuni și scrieri cu un caracter din ce în ce mai specialist. Catedrele puse la început, oarecum de formă, în număr restrîns, s-au înmulțit, după cerințele înseși ale titraților universitari, care an după an erau cîștigați în număr din ce în ce mai mare pentru filozofie.

La această ridicare a învățămîntului filozofic, am luat și eu parte, în măsura puterilor mele. Am fost dintre acei care au fost cîștigați pentru filozofie prin lecțiunile lui Titu Maiorescu și apoi, la rîndul meu, am cîștigat și eu pe alții prin lecțiunile și scrierile publicate în decurs de aproape cincizeci de ani. Prin scrierea publicată în 1908 sub titlul *Puterea sufletească*, am atras și atenția

Academiei care, pentru prima oară, după cîte știu, a hotărît să acorde un premiu pentru o scriere filozofică. Raportor pentru recomandarea la premiu a fost Ion Kalinderu. La patru ani după *Puterea sufletească*, am publicat *Elemente de metafizică*, scriere care a găsit la public o primire încă mai favorabilă de cum găsise cea precedentă. Domnul Ion Kalinderu, sub sugestiunea prietenului D. Drăghicescu, autor și el de cărți filozofice, a recomandat-o și pe aceasta la premiere. De astă dată însă majoritatea academicienilor s-au opus. Prea multă filozofie ; ajungă un premiu la zece ani ! Ion Kalinderu, ofensat că i s-a respins recomandarea, s-a supărat și a hotărît să se retragă de la Academie, rupînd și testamentul făcut în favoarea acesteia. Pus în cunoștință de doctorul C. Istrati de incidentul provocat, am alergat la domnul Ion Kalinderu ca să-l rog să revină. Bătrînul a rămas neînduplecat. Am plecat de la dînsul însă liniștit, fiindcă din explicarea pe care mi-a dat-o, am putut să mă încredințez, că supărarea lui avea o origină cu mult mai veche ; *Metafizica* mea fusese numai un pretext.

Cînd privesc acum în urmă asupra activității din acești cincizeci de ani, impresia pe care mi-o lasă amintirile este departe de a mă mulțumi. Colaborarea mea la mișcarea filozofică nu este așa precum ar fi trebuit. Am avut ezitări ; am cheltuit mulți ani de muncă pentru lucrări care puteau foarte bine să nu vadă lumina publicării, am trecut de multe ori pe lîngă problemele mari filozofice, ocupîndu-mă în schimb de chestiuni mărunte de actualitate. Sănătatea fizică și intelectuală cu care m-a dăruit natura ar fi putut duce la o producție mult mai folositoare pentru viitorul culturii românești. Am însă o scuză. Îndemnul de a persista în filozofie, îndemn care izvora din firea mea proprie, a fost lipsit de încurajare. Ideile mele se citeau, și se citeau de un public foarte numeros, dar în practică nu se realizau. Cu patruzeci de ani în urmă, am arătat nefasta influență pe care o are politicianismul asupra culturii române ; și tot cu atîția ani în urmă, am atras atenția asupra greșitei îndrumări date învățămîntului primar ; iar ceva mai de curînd, am atras atenția asupra importanței pe care o are, în organizarea muncii naționale, selecționarea muncitorului manual și intelectual, pe baza psihotehnicii ; dar toate acestea scrise și propagate prin viu grai au

trecut pe deasupra, fără a prinde rădăcini în viața noastră publică. Soarta mea au avut-o și alții, continuatori ca și mine ai școlii germane, reprezentată atît de strălucit prin Titu Maiorescu. Un motiv, dar, de descurajare mai mult. Unde n-au putut reuși atîția, și încă mai talentați, de ce tu să persiști ?

Iată că de la amintiri am trecut pe nesimțite la jeluiri. Cam așa se întîmplă de regulă cu toate amintirile. Încep cu frumosul și sfîrșesc în recriminări.

Mă grăbesc însă să adaug că acesta n-a fost scopul meu. Jeluirile pe care le fac nu mă mai privesc personal, ci ele privesc pe aceia care vor colabora pe viitor la mișcarea filozofică românească.

Aș dori ca publicul nostru să se deprindă cu ideea că filozofia nu este o activitate pe planul văzduhului, ci este o activitate care caută o realizare pe pămînt, și chiar realizare care nu se poate amîna, după voie, de azi pe mîine.

Conducerea popoarelor trece astăzi prin o grea criză de direcție. Ea a fost pînă acum mai mult instinctivă, avînd de bază comunitatea de origine dintre popoare. Aceeași origine aducea cu sine tradiții asemănătoare, care se realizau apoi în tendințe asemănătoare pentru viitor. Conducerea instinctivă a fost înlocuită treptat cu conducerea conștientă. Cele mai multe dintre popoarele culte se conduc astăzi în mod conștient, pentru a-și apăra nu atît originea care se pierde în negura timpurilor, cît limba și cultura lor națională... Și aci intervine rolul filozofiei. Filozofia este chemată să pregătească în sufletul românului conștiința de sine și bărbăția de care un neam are nevoie pentru a-și făuri destinul.

Nu țin să apar de aci înainte ca un vizionar, pentru a mă pune în contrazicere cu trecutul meu. Dar după amintirile pe care mi le-au lăsat ultimii ani din viața mea profesională și academică, cred totuși că pot să afirm de pe acum, fără teamă de exagerare, că filozofia românească se va arăta la înălțimea rolului care o așteaptă în viitor.

11 iulie 1942

MĂRTURISIRI

FĂCUTE LA ASOCIAȚIA CREȘTINĂ A TINERILOR ÎN 4 DECEMBRIE 1943

Așteptați de la mine mărturisiri, nu simple amintiri. Mărturisirile sînt și ele amintiri, dar sînt amintiri garantate, ca fiind legate în mod permanent de fondul sufletesc al cuiva, iar nu aruncate și păstrate la întîmplare în magazia memoriei, pentru a fi apoi scoase și expuse, iarăși la întîmplare, înaintea publicului. Mărturisirile decurgînd din firea eului implică în ele și multă răspundere ; de aceea ele nu se fac de obicei decît prin constrîngere : pentru o apărare, sau pentru o pocăință ; și numai în puține cazuri, în scop educativ.

Probabil, domniile voastre mi le cereți în scop educativ, fiindcă în cea mai mare parte sînteți tineri și vedeți în mine numai pe profesor. În afară de domniile voastre, eu știu însă că sînt alții ; unii care mă iubesc și alții care mă urăsc, care cu toții așteaptă mărturisirile mele pentru a le folosi și în alte scopuri. Regret că nu pot satisface de astă-dată pe toată lumea. Nădăjduiesc că va veni timpul și pentru aceasta. Deocamdată să vă satisfac pe domniile voastre.

Las la o parte mărturisirile pe care le-aș putea face privitor la perioada studiilor universitare. Despre această perioadă am scris cu altă ocazie (*Amintiri din vremea studiilor* în *Revista Fundațiilor Regale*, 1 februarie 1934, *

* Textul este publicat în ediția noastră p. 31—48.

precum și în ziarul *Timpul* în cursul anului 1940). Despre profesorul Wilhelm Wundt, de la Universitatea din Leipzig, care în special a contribuit la pregătirea specializării mele în psihologie experimentală, am scris de asemeni mai multe articole. * Ultimul tot în *Revista Fundațiilor Regale,* 1 ianuarie 1944. ** Mărturisirile de față privesc perioada vieții de după terminarea studiilor universitare ; încă și această perioadă, mărginită la activitatea de publicist și de profesor de filosofie. Bineînțeles, într-un rezumat concis, pentru a cuprinde un șir cît mai lung de ani.

Începutul activității mele publicistice, care a precedat pe aceea didactică, datează de la 1893, adică de acum cincizeci de ani, de cînd cu terminarea studiilor universitare. Înainte de terminarea studiilor universitare, am publicat numai tezele de licență, în drept și în litere, cerute pentru obținerea diplomelor respective de la Universitatea din București, și teza de doctorat în filosofie cerută de Universitatea din Leipzig. Pe vremea școlarității mele, studenții nu obișnuiau să scrie la ziare, sau reviste. Ei nu obișnuiau să citească măcar ziare sau

---

* Cum este de pildă necrologul intitulat *Wilhelm Wundt amintiri cu prilejul morții sale* în *Ideea europeană,* II, nr. 50, 26 sept.—3 oct. 1920 p. 2, (n. ed.).

** *Wilhelm Wundt și filozofia științifică* în *Revista Fundațiilor Regale,* an. XI, nr. 1, ianuarie 1944, p. 32—38 : „în aceea ce privește țara noastră, Wundt a avut ca auditori și în parte ca elevi, continuatori ai operei sale, nu numai pe aceia care au lucrat în laboratorul său de psihologie experimentală, ci pe mulți alți intelectuali, care au studiat la Universitatea din Leipzig și i-au citit scrierile. Nu cred să mă înșel afirmînd că Wundt este, dintre filosofii străini, unul dintre cei mai cunoscuți la noi. Aș putea afirma că el nu este numai un profesor al profesorilor noștri, ci este profesorul multora dintre profesioniștii noștri de frunte".

La începutul evocării, C. Rădulescu-Motru amintind cîțiva din elevii lui Wundt din diferite țări ale lumii, spune : „În România la ambele universități unde au fost înființate laboratoare de psihologie, la București și la Cluj, profesorii titulari au fost formați la școala lui Wilhelm Wundt. Profesorul de la Cluj este astăzi d. Florian Ștefănescu-Goangă, iar cel de la București a fost pînă de curînd însuși autorul care are cinstea să scrie rîndurile de față. Și la Universitatea din Iași profesorul de psihologie C. Fedeleș a fost elev al lui Wundt. În această universitate însă un laborator de psihologie nu s-a înființat pînă acum". (n. ed.)

reviste, necum să scrie la ele. Chiar după ce terminau studiile și își începeau cariera, tinerii din acea vreme nu erau zoriți să dea lucrări la tipar. Generației mele îi lipsea interesul să se afirme prin publicații, fiindcă nu exista între membrii ei concurența de astăzi. Oricine avea un titlu universitar, mai ales luat în străinătate, găsea înaintea sa cariera deschisă gata. Nu era nici o nevoie ca, pentru a-și asigura un loc în învățămîntul universitar, bunăoară, tînărul titrat doctor să se miște, să dea din coate, sau să amenințe. Erau timpuri patriarhale, cînd nu se cunoștea lupta între generații. Încalte, conștiința de a aparține unei generații reformatoare, cu o misiune a sa proprie, nu exista. Generația mea avea conștiința pe care o avea neamul românesc întreg, și pe care o găsea exprimată la lumina zilei, în școală : conștiința veche istorică a unității și a eternității neamului românesc. Niciodată n-am fost tentați să ne atribuim o menire proprie, pe care să voim a o realiza prin mijloace alese de noi. Generația mea era, cu un cuvînt, fără ambiții în ordinea vieții istorice. Ea se integra fără murmur în starea de fapt pe care o găsea stabilită înaintea sa de generațiile care au precedat-o.

De aceea publicațiile tinerilor erau rare. La începutul carierei lor, inginerii, avocații, magistrații, medicii, profesorii chiar, aproape că nu tipăreau. Rareori tipăreau și după ce se învecheau în carieră. Eu n-am publicat în timpul studiilor, dar am publicat îndată ce am terminat studiile, și încă cu ceva grabă. Ce m-a făcut să ies din regula comună ? Încrederea exagerată în însușirile mele excepționale de scriitor ? Nu. Dimpotrivă. Destinat carierei de profesor universitar, am simțit din primul moment că însușirile, pe care tineretul nostru universitar le cere de la un profesor de filosofie, mie-mi lipsesc. Nu eram orator, și pe deasupra, eram și timid. Acest complex de inferioritate trebuia compensat prin manifestări de publicistică. Astfel, din îngrijorarea pe care mi-o da inferioritatea, am grăbit cu tipărirea de lucrări înainte de a începe cariera didactică. Bineînțeles, nu cu pretenția de a speria publicul cu lucrări originale. De altminteri, publicul nici nu pretindea lucrări originale. El nu pretindea nici personale măcar.

La sfîrșitul secolului trecut și la începutul secolului de față, atît mie, cît și oricăruia care se ocupa de filo-

sofie, nici prin vis nu ne-ar fi venit ideea să creem sisteme filosofice personale. Aceia care erau profesori se mărgineau să expună sistemele filosofice străine, învățate din cărți. Aceia care nu era profesori, nici măcar atît. Ambiția noastră era satisfăcută dacă ni se recunoștea meritul că am înțeles bine pe un Kant, pe un Hegel, pe un Schopenhauer, sau pe vreunul altul dintre filosofii celebri. Ar fi fost chiar discreditați, mai ales aceia care erau profesori, dacă li s-ar fi atribuit idei personale. Aceasta ar fi însemnat că nu-și cunoșteau bine materia ce aveau de predat. În climatul cultural de acum 30—50 ani în urmă, nu erau condiții prielnice pentru originalitatea filosofică. Vasile Conta, Titu Maiorescu, I. Crăciunescu, C. Dimitrescu-Iași, I. Găvănescul, Alexandru D. Xenopol n-au născuit la creații personale ; ei s-au mulțumit să expună în mod credincios cele împrumutate din filosofia Apusului, permițîndu-și numai în mod excepțional să facă complectările ce le cereau, nu convingerile lor personale, ci cunoștințele pe care le aveau auditorii sau cititorii lor. Aceia dintre filosofi care își permiteau să facă mai mult decît simple modificări își alegeau ca limbă de publicare o limbă străină, și nu cea românească. Așa, dintre cei citați mai înainte, au făcut Vasile Conta și A. D. Xenopol.

Aceasta a fost situația pe care am găsit-o la începutul activității mele publicistice, și în care am persistat în primii ani. Scrierile dintre anii 1893—1900 sînt, în cea mai mare parte, note marginale pe cărțile străine de filosofie, și numai într-o foarte mică parte, încercări de gîndire filosofică personală. Astfel articolele din *Convorbiri literare* din 1893, 1894, 1895 și 1896 aduc rectificări, completări pentru o mai bună înțelegere a problemei psiho-fizice ; a crizei științifice contimporane ; și a practicei pe care trebuie să o aibă pedagogia în școală. Broșura despre *Viața și filosofia lui Fr. W. Nietzsche,* din 1897, de asemenea, este o expunere obiectivă a teoriilor acestui filosof ; — așa de obiectivă, încît colegul meu de universitate și de Academie, Nicolae Iorga, mi-a mărturisit o dată că lectura acestei broșuri i-a fost de ajuns ca să-l orienteze în dedalul bibliografiei nietzscheene contimporane. Amintesc că în broșura despre Nietzsche sînt adunate articolele apărute în *Epoca literară*,[2] de dumineca, de sub direcția lui I. L. Caragiale, care se arăta

entuziast la cetirea lor. Tot așa de entuziastă era și regina Elisabeta, după destăinuirile ce mi-a făcut bibliotecarul palatului regal, François Robin. În schimb, regele Carol a comunicat lui Titu Maiorescu, și acesta mi-a comunicat de îndată și mie, că găsește ideile lui Nietzsche primejdioase și că se miră că eu le-am dat publicității. Caragiale totuși a adunat articolele în broșură și a îngrijit ca tipărirea să se facă în condițiuni excelente. În aceeași categorie intră și articolele cuprinse în primul volum de *Studii filosofice*, care se ocupă de *Valoarea silogismului*, de *Problemele psihologiei*, de *Problema sufletului*, de *Concepțiunea energetică asupra naturii*, de *Psihologia martorului*, de *Psihologia industriașului*, etc. articole care sînt apărute în diferite reviste înainte de a fi reunite în primul volum de *Studii filosofice*.

În această situație aș fi continuat poate să persist și ca profesor în urmă mulți ani, dacă în destinul vieții mele nu s-ar fi produs o schimbare, care a adus după ea consecințe neprevăzute. Și anume : în 1900 am izbutit să intru în învățămîntul universitar, ca profesor agregat de filosofie, dar în același timp am devenit directorul unui organ de publicitate, *Noua revistă română*. Cu începere de la 1 ianuarie 1900, mi-am luat obligații la o muncă regulată de publicistică, pe lîngă aceea profesorală. Ce m-a îndemnat să-mi extind astfel raza activității ? Numai complexul de inferioritate pedagogică despre care am vorbit, sau și cerințele unei vocații, care-și făcea apariția ? Probabil și una, și alta.

Dar să încerc a istorisi faptul, fără a insista asupra cauzelor care l-au produs.

Încă din anul 1893, cînd m-am înapoiat de la studii din Leipzig, pe cînd nici nu gîndeam să încep o activitate publicistică, mi s-a oferit de către Vintilă C. A. Rosetti [1] direcția ziarului *Românul*, un ziar liberal vechi și bine cunoscut. Cum a ajuns Vintilă C. A. Rosetti să-mi facă această propunere, n-am priceput atunci, și nici n-am stăruit a pricepe mai tîrziu. Relațiile mele cu Vintilă C. A. Rosetti se stabiliseră de abia din toamna acestui an 1893, prin mijlocirea unui prieten, profesorul C. Ionescu, care a fost mai tîrziu, mulți ani, directorul Liceului Lazăr din București ; și se mărginiseră la o colaborare sporadică. Mi se pare chiar la un singur articol, care a apărut în *Românul* din 18 decembrie 1893. Să fi

încîntat acest articol așa de mult pe Vintilă C. A. Rosetti ? Să fi fost insistențele lui Ionescu ? N-am stăruit să aflu, fiindcă propunerea n-a avut o urmare în aceea ce privește raporturile mele cu *Românul*. Ea a avut însă o însemnată urmare în aceea ce privește raporturile mele cu Titu Maiorescu.

Titu Maiorescu a fost profesorul meu preferat în timpul studiilor făcute la Universitatea din București. Cred că n-a fost lecție, conferință publică, sau publicație, pe care Titu Maiorescu să le fi făcut, din toamna anului 1885 pînă în vara anului 1889, pe care eu să nu le fi luat la cunoștință. În vara anului 1889, terminînd cu Universitatea din București, el m-a luat cu dînsul în voiajul de vacanță în Elveția ; și apoi, după ce am rămas în străinătate pentru continuarea studiilor, m-a urmărit tot timpul, prin corespondență, la Paris, München și Leipzig, interesîndu-se de aceea ce lucram. Prin repetate scrisori, el mă îndemnase să vin cît mai repede în țară, pentru a începe cariera de profesor la Universitate. El era dar mai mult decît protectorul meu, era ca și părintele meu. Cui puteam dar comunica mai întîi propunerea lui Vintilă C. A. Rosetti, decît lui Titu Maiorescu ? M-am dus la dînsul și, după ce i-am expus-o, i-am cerut sfat. Nu voi uita niciodată ochii mari pe care i-a făcut Titu Maiorescu auzind de combinația cu *Românul*. Dar *Românul* este un ziar liberal, au fost primele sale cuvinte. Noi avem ziarele noastre. Cum te-ai gîndit tocmai la un ziar liberal ? La explicațiile mele că intenționez să fac din *Românul* o tribună culturală, iar nu politică, și că această transformare o voi anunța răspicat de la primul număr care va începe seria nouă, Maiorescu s-a mai liniștit și, lăsînd la o parte considerațiile politice, și-a luat atitudinea lui obișnuită îngăduitoare, menținîndu-se la sfaturi practice. Direcția unei gazete zilnice cere o muncă brută și deci istovitoare. Un filosof nu este pentru așa ceva. Un filosof scrie cînd vrea, nu cînd i se comandă. Ziariștii, chiar cînd sînt directori, sînt salahori, nu sînt scriitori. Gîndește-te bine. Promite-mi că te vei gîndi bine, a sfîrșit prin a-mi spune apăsat Maiorescu. Dar n-a fost nevoie de multă gîndire pentru ca să iau o hotărîre. Faptul că l-am văzut întristat pe Maiorescu a fost deajuns ca să renunț la direcția *Românului*. A doua

zi nici nu m-am mai gîndit la propunerea dlui Vintilă C. A. Rosetti. Titu Maiorescu s-a gîndit la ea însă multă vreme, și negreșit în defavoarea mea. Faptul că eu am avut un moment intenția să iau direcția unui ziar, care nu era prieten politicei sale, a fost prima sa mare deziluzie asupra mea.

Acestei mari deziluzii a urmat apoi a doua, la scurt timp după aceea. Iată cîteva detalii și asupra acesteia.

Doritor de a-mi începe cît mai repede activitatea profesorală, am cerut să fac, cîțiva ani înainte de 1900, un curs liber de filosofie ; favoare ce mi-a fost numai-decît acordată. În acest curs aveam să mă ocup de curentele filosofice noi din Germania. În prima lecție aveam să vorbesc, mai întîi, despre rolul pe care l-a avut Titu Maiorescu în învățămîntul filosofic românesc, prin lecțiile ținute asupra lui Kant și asupra școalei idealiste germane apoi, în a doua parte a lecției, aveam să dau o caracterizare nouei filosofii germane, în deosebire de aceea a secolului așa zis al Luminei (Aufklärung). Am pregătit lecția în toate amănuntele. Pentru prima parte a ei, eram îndestul de documentat prin audierea cursului lui Titu Maiorescu timp de patru ani ; iar pentru a doua parte, cetisem mai tot ce se scrisese atunci în Germania asupra divergenței dintre spiritul istoric, caracteristic secolului al XIX-lea, și spiritul raționalist, caracteristic secolului al XVIII-lea. Aveam în memorie această primă lecție, ca o lecție gata să fie expusă la un examen. Din nefericire n-am așternut-o pe hîrtie. M-am încrezut în puterea memoriei. Și memoria m-a trădat. Emoția de a face prima lecție, în fața unui public numeros, în rîndul căruia se găsea însuși Titu Maiorescu, mi-a eclipsat prima parte a lecției. Am început direct cu partea doua. După patruzeci de minute de abia am observat că Iacob Negruzzi îmi face semne disperate, arătînd spre Titu Maiorescu. Atunci mi-am dat seama de gafa făcută. Mi-a trecut un moment prin minte să cer scuze publicului și să viu la partea întîi ; dar neexperimentat cum eram, această învîrteală nu mi-a reușit. Poate că altuia, mai puțin timid, i-ar fi reușit cu ușurință. Am sfîrșit astfel lecția după patruzeci de minute. Și nu m-am mulțumit cu atît. Mustrat de conștiință că n-am vorbit despre Titu Maiorescu, am avut naivitatea să adaog la sfîrșit că voi repeta ora viitoare aceeași lecție, completînd-o cu toate

datele care se cuvin. Acest adaos a pus vîrf la toate. Acum toată lumea a știut că am uitat să vorbesc despre Titu Maiorescu !

După această a doua deziluzie, eram ieșit din sufletul lui Titu Maiorescu. Și nu numai am ieșit, pentru a-i rămîne un indiferent, ci pentru a-i apare ca dușman. Din cauza acestor deziluzii, produse una după alta la un interval scurt, activitatea mea profesorală a întîrziat cîțiva ani. Cînd a început în 1900, nu Titu Maiorescu a mijlocit-o ; dimpotrivă, el a împiedecat-o pe cît a putut.

În timpul cît am stat în afară de universitate, am scris studii de filosofie, ca și cum aș fi fost în universitate ; în acești ani însă, direcția mea spirituală a suferit o mare schimbare. De unde eram pregătit să fiu profesor de școală și numai profesor de școală, ținerea în afară de universitate m-a deprins să privesc și dincolo de zidurile universității, la publicul român doritor de instituții europene bazate pe simțul dreptății și al răspunderii. Poate că această schimbare s-ar fi produs și altfel. Ea s-ar fi produs, în orice caz, mai tîrziu. Greutățile întîmpinate cu intrarea în universitate, ca profesor, au accelerat-o desigur.

Astfel am venit la hotărîrea de a înființa *Noua revistă română*, la 1 ianuarie 1900 ; care a avut drept consecință extinderea activității mele în diferite direcții. Programul *Nouei reviste române* era, pe cît de vast, pe atît de curajos, după cum vă puteți convinge din următoarele rînduri pe care le citez din el : „Pe terenul politic aceea ce lipsește statului român este practica publicității. Legile se fac și se desfac fără vreo prealabilă consultare a opiniunii publice și chiar fără o sinceră consultare a parlamentului. Pe terenul literar situația și aci nu este prea încîntătoare. Înstrăinată de aspirațiile și interesele marelui public, literatura noastră imitează pe întrecute modele străine ajungînd a fi o literatură de distracție". Programul se încheie cu aceste mari cuvinte : „Dorim Românieі de mîine o cultură potrivită geniului său ; ferită de ademenirile falșului patriotism ; o cultură bazată pe respectul adevărului și al dreptății, avînd un ideal înțeles și împărtășit de toate straturile sociale ale neamului românesc. Pentru pregătirea acestei culturi apelăm la întreaga inteligență română."

Am căutat să realizez acest program cu multă rîvnă și cu toată sinceritatea. *Noua revistă română*, apărută în 16 volume, continuată apoi prin *Ideea europeană*,[3] în șapte volume, după războiul din 1916—1918, a fost organul de publicitate, poate unicul organ de publicitate, în vremea sa, care oferea coloanele sale scriitorilor care nu erau înrolați în partide politice, sau școli literare. Nu voi înșira aci numele scriitorilor și felul lucrărilor care au fost publicate în ea; este destul să spun că *Noua revistă română* era revista de actualitate a epocei sale, pe care tineretul universitar mai ales o aștepta cu nerăbdare, ca să-i citească fiecare număr.[2]

De la 1900 înainte aveam o îndoită ocupație. Devenisem deodată în acest an profesor și director de revistă. Cum aveau să se împace aceste două ocupații? Cînd bine, cînd rău, așa cum era de așteptat. Rău, prin surplusul de muncă, și mai ales prin munca împrăștiată pe care mi-o impuneam. Căci revista, deși apărea de două ori pe lună, avea un conținut enciclopedic: politică, literatură, știință și artă. Citirea numai a articolelor variate care se prezentau spre publicare aducea ea singură destulă pierdere de timp. Apoi contactul cu scriitorii, care după cum se știe nu este totdeauna de o natură amicală, ba nici măcar de o natură civilizată, aducea pe lîngă pierdere de timp și griji noi. Un scriitor se simte jignit că i-a fost amînat articolul, altul că nu i s-a pus articolul în fruntea revistei; unul prinde bănuială din orice observație, altul se umflă în pene — cu deosebire poeții — după cele mai banale complimente; în sfîrșit o lume aparte, în care fiecare ins se crede a fi centrul universului, și cu care trebuie să te porți diferit de cum te porți cu alții. La toate acestea adăugați greutățile materiale. Abonați care nu plătesc; depozitari împrovizați, care nu țin nici măcar registru de ce primesc spre vînzare; absența unui personal pregătit pentru o bună administrație, toate acestea adunate la un loc dau măsura grijilor pe care trebuie să le suporte un director de revistă; încă un director improvizat și el în bună parte, așa cum eram eu. Cu toate acestea, mărturisesc că nu am să-mă plîng. Activitatea de director al *Nouei reviste române* și al *Ideei europene*[2] a avut și o latură bună. Ea mi-a înlesnit documentarea în chestiuni privitoare la viața românească; și nu o documentare scoasă din cărți,

ci din viul grai al oamenilor cu experiență. Ca director de revistă puteam intra în relație cu oameni politici de mîna întîi. Căci oamenii politici sînt foarte sensibili la aprecierile publiciștilor. Deși ocupați toată ziua cu fel de fel de afaceri, ei găsesc totuși timp să stea de vorbă cu un redactor de gazetă sau de revistă. Astfel mi-a fost dat să mă documentez din experiența unui Vasile Lascăr, G. Panu, Take Ionescu, P. Carp, Al. Marghiloman și mai ales din aceea a lui Nicolae Filipescu. În acelaș timp, tot activitatea de la revistă mi-a dat ocazie să trăiesc îndeaproape cu I. L. Caragiale și Anghel Demetriescu, doi dintre cei mai adînci cunoscători ai obiceiurilor noastre. Activitatea publicistică a desăvîrșit adaptarea gîndirii mele filosofice la condițiile de existență ale neamului românesc; a făcut din mine un profesor de filosofie pentru români, dacă nu chiar un filosof român. Activitatea împrăștiată de la revistă m-a făcut atent asupra aplicațiilor pe care gîndirea filosofică le poate avea asupra vieții poporului românesc. Pe planul acestor aplicații asupra vieții poporului român, am scris articolele despre *rolul social al Universităților*; despre *patriotism*; despre *doctrina conservatoare* și, în sfîrșit, broșura *Cultura română și politicianismul* din 1904, care, răspîndită în nenumărate ediții, m-a fixat definitiv în rîndul acelora care cercetează sufletul românesc. Fără activitatea de la revistă, aș fi rămas probabil cercetător al problemelor pur filosofice, și n-aș mai fi scris între anii 1932—1942: *Vocația, Românismul* și *Etnicul românesc*. Că a fost un bine, această influență a activității de la revistă, o cred eu. Eu pot însă să fiu greșit. Aici sînt ținut să spun numai ce cred eu, iar nu ce cred alții despre mine. Alții vor face, la rîndul lor, mărturisirile pe care le vor crede de cuviință.

Pe lîngă desăvîrșirea de mine însumi, pe care mi-a adus-o activitatea de la revistă, mi-a fost dat să trăiesc, în cursul acestei activități, momente de neprețuită fericire pe care nu le voi uita niciodată. Manifestarea tinerelor talente, care roiau în jurul *Nouei reviste române* și *Ideei europene*, îmi înviora zilnic sufletul și îmi sporea încrederea în roadele muncii ce depuneam. Toate grijile și greutățile dispăreau odată ce eram intrat în atmosfera redacției. Aici îmi găseam răsplata oboselilor. Tovărășia tinerelor talente, pe care am trăit-o în acel

timp, o trăiesc și astăzi ca pe o vie nostalgie. Nae Ionescu M. Beza, G. Georgescu-Breazu. Perpessicius, Dragoș Protopopescu, Virgil Barbat, Emil Isac, Octav Onicescu, Ramiro Ortiz, Mircea Florian, C. Sudețeanu, Emanoil Bucuța, Cora Irineu, Nemo, Ștefan Nenițescu, Max Costin, C. Beldie, [Șt.] Zeletin, C. Antoniade și alții, învățăcei trecuți, cum își ziceau dînșii, prin școala mea „de carte, de condei, sau de omenie numai" ; strînși în jurul *Ideei europene* „în același gînd pentru biruința adevărului", de mulți ani s-au risipit, și unii dintre ei nici nu mai sînt în viață, dar în amintirea mea ei stau nedespărțiți și în plină lumină, ca și cum i-aș fi văzut ieri.

*
* *

Cele două activități sfîrșiră prin a se armoniza de la sine, după cîțiva ani. După publicarea *Elementelor de metafizică* (1912), în care duc mai departe discuția asupra apriorismului kantian, începută prin teza de doctorat din 1893, scrisul meu, în aceea ce privește filosofia, se subordonează definitiv intereselor culturii românești. Problema culturii, de altminteri, sub aspectul ei filosofic o tratasem în *Puterea sufletească,* apărută încă din 1908, așa că tranziția spre cultura românească îmi era înlesnită. După războiul din 1916—1918, deodată cu întregirea neamului, mă dedic în special intereselor de cultură românească ; și cum între aceste interese educația ocupă primul loc, mă dedic chestiunilor școlare și de reformă sufletească. Începutul în această direcție îl face *Personalismul energetic,* din 1927, în care așternprincipiile de bază ale operei de educație ; și anume : constituirea personalității omenești și corelația acestei personalități la condițiile mediului său de viață. După *Personalismul energetic,* au urmat *Vocația* (1931), *Românismul* (1936) și *Etnicul românesc* (1942), în care problema culturii românești este urmărită mai departe sub diferite alte puncte de vedere. Între aceste scrieri, îndreptate spre problemele culturii, se intercalează aceea despre *Timp și destin* (1940), în care reiau și închei vechea discuție asupra apriorismului kantian, discuție pornită încă de la teza de doctorat în filosofie. Publicarea acestor lucrări

de filosofie nu m-a împiedecat să dau și toată atenția cuvenită laturei curat profesionale a îndatoririlor mele de profesor. Am ținut cursurile de *Logică* în 1914—1915 (tipărit însă numai în acest an, 1943, în ediție definitivă) și de *Psihologie,* care aparțineau catedrei mele, nu după lecturi ocazionale și improvizate, ci după cercetarea amănunțită a bibliografiilor în limba germană și limba franceză, pentru a da astfel auditorilor mei o cît mai fidelă rezumare a progreselor realizate de aceste două științe. Cursurile acestea sînt astăzi amîndouă tipărite și, după cît mi se spune, nu sînt deloc învechite, deși ele au fost ținute cu 20 de ani în urmă.

Pentru a înlesni apoi o colaborare mai strînsă între toți acei care se ocupau de studiul filosofiei, am transformat colecția de *Studii filosofice*, pe care o făcusem să apară chiar înainte de a fi numit profesor, de la al VII-lea volum al acestora (în care se cuprind *Elemente de metafizică,* 1912), într-o publicație trimestrială, care apare și astăzi în al XXVIII-lea an, ca *Revistă de filosofie.* În *Revista de filosofie* și-au văzut lumina tiparului cea mai mare parte din articolele și studiile filosofice produse în ultimul pătrar de secol. Trebue să completez însă mărturisirea mea cu adaosul că pentru îndelunga durată, precum și pentru selecționarea materialului acestei publicații, meritul îl are în primul rînd secretarul de redacție, dl profesor N. Bagdasar, care s-a dăruit ei cu toată competința și puterea sa de muncă.

Ce m-a făcut să prefer problema culturii, și nu o altă problemă, din multe altele pe care le poate oferi viața sufletului românesc? De ce mi-a plăcut ipostaza de educator, și nu aceea a unui antropolog, care luminează obîrșia, sau a unui profet care descifrează destinul acestui suflet românesc? Nu știu eu singur de ce. Probabil, că menirea de pedagog zăcea în firea mea, așa cum crede Vasile Băncilă. Aceea ce pot mărturisi însă este că dacă astăzi ar fi să încep din nou activitatea mea filosofică, tot spre problemele culturii românești m-aș îndrepta. În greșelile de direcție ale acestei culturi continuu eu să văd piedecile care stau în drumul consolidării statului românesc.

Direcția culturii noastre, de pînă acum cel puțin, în loc să se fi îndreptat spre ridicarea forțelor de producție, în agricultură și în industrie, care ar fi asigurat un trai

civilizat populației, și numai pe urmă treptat să se îndrepte spre formarea cadrelor de conducere (adică de boierie) ale statului, cadrele funcționărești, a făcut tocmai da-a-ndoasele. Direcția culturii noastre s-a îngrijit să sporească numărul școlilor, din care să iese cîți mai mulți boieri și cîți mai puțin producători. De fapt n-au ieșit din ele boieri, ci cerșetori în haine boierești. De aceea am ajuns acum să începem o nouă politică culturală, care ar fi putut să înceapă demult.

Direcția greșită de pînă acum a fost favorizată de indolența orientală, care în curs de atîtea veacuri s-a furișat și a pus stăpînire pe sufletul românesc. Românul nu urăște munca ; dimpotrivă îl vedem ostenind în tot felul de muncă, dar el muncește pe improvizatele, fără persistență. Zicătorile populare îl zugrăvesc ca pe un om care se apucă greu de un lucru, de care apoi se lasă ușor ; că este născut poet ; adică visător, fără simțul realității. Zicătorile exagerează negreșit. Un pic de adevăr totuși stă în zugrăveala lor. Personalitatea românului reprezintă o eneregie de producție dezordonată, care pare condusă de un eu mistic, neadaptat cerințelor tehnicei de muncă modernă. Personalitatea românului trebue educată în vederea unei producții ordonate. Energia ei, din anarhică, trebuie transformată într-o energie canalizată spre o muncă profesională și vocațională bine orientată, din care să rezulte plusul de producție cerut de programul culturii. La direcția veche, care ne da școli pentru pregătirea cadrului de funcționari, avem să opunem o direcție nouă, care să ne dea școli din care să iese profesioniști de elită și oameni de vocație.

În această nouă direcție mărturisesc că sînt concepute scrierile *Personalismul energetic* și *Vocația*. La această mărturisire mă grăbesc să adaog însă că, dacă ar fi să încep din nou activitatea mea educativă în vederea nouei direcții, m-aș strădui să o fac mai cu pricepere și mai cu metodă de cum am făcut-o pînă acum. Pe viitor aș evita întrebuințarea termenilor de fond și formă, pe care i-am împrumutat din frazeologia școalei junimiste, și care nu prea sînt de folos pentru înțelegerea culturii. Prin opoziția dintre fond și formă, opoziție de care m-am servit adesea, își poate cineva explica nereușita unei opere de artă — și, cum se știe, junimiștii

erau mai toți iubitori de artă — dar nu și cauza care ține pe loc cultura unui popor. Cultura unui popor progresează cînd în viața poporului există un plus de producție asupra consumației. La noi însă era o disproporție între producție și consumație. Pentru acei faguri de miere pe care-i avea stupul românesc erau prea mulți trîntori și prea puține albine. Apoi, dacă ar fi, cum zic, să mai reîncep activitatea, nu mi-aș pierde vremea, scriind articole și comunicări academice, de la care să aștept, ca de la o mană cerească, îndreptarea greșelilor ; cuvîntul tipărit nu are în publicul nostru o prea adîncă pătrundere ; ci aș începe o propagandă directă în mijlocul celor însărcinați cu educația tineretului ; aș continua să fac aplicații psihotehnice în serviciul rațională zării muncii profesionale, cu o energie îndoită de cum am făcut pînă acum, insistînd asupra acestor aplicații la cursuri și examene, în scopul de a răspîndi printre studenții mei, viitori membri ai corpului didactic, convingerea, atît de puțin împărtășită astăzi, că școala care nu se întemeiază pe selecția elevilor și ai cărei absolvenți nu primesc o bună orientare profesională, este de un prea mic folos pentru cultura românească. Dar bun este Dumnezeu ! Dacă aceste toate nu le pot face eu, se va găsi un altul care să le facă și să le ducă la un bun sfîrșit.

Ce va rămîne oare din activitatea mea filosofică culturală, cînd nici cel mai mic amendament în legile învățămîntului public ; nici o cît de mică inovație în practica instituțiilor culturale nu-și reclamă o directă filiație din filosofia mea ? Filosofia mea culturală pare a fi trecut pe deasupra, fără a avea o priză asupra sufletului românesc, așa cum trece cîteodată vara, pe deasupra pămîntului ars de secetă, cîte un nour încărcat de ploaie, dar din care nu cade un strop măcar de apă. Eu nu știu, și nu voi ști niciodată, dacă această aparență redă adevărul, sau este înșelătoare. Asupra ei vor face alții mărturisiri. Eu mă mărginesc a mărturisi numai că nu am gîndit niciodată de mai nainte la data cînd va avea să dea roade munca mea filosofică. Dacă ea va da roade mai curînd, sau mai tîrziu, sau chiar niciodată, îmi este indiferent. N-am sămănat pentru mine, ca să aștept rodul sămînții cu nerăbdare, ci pentru acei care vor veni după mine : și aceștia sînt fără sfîrșit.

Unul dintre gînditorii cei mai perspicaci din lumea literaților noștri, dl Emanoil Bucuța, într-o cronică a sa vorbită la *Radio București*, spunea, acum de curînd, că înfățișarea mea de muncitor pe arena culturii îi amintește statuia lui Perseu din loggiile Lanzi de la Florența. În această statuie, Perseu este reprezentat de Benvenuto Cellini, în mîna dreaptă avînd spada cu care a retezat capul frumoasei Meduze, și pe care el îl ține sus în mîna stîngă ; iar la picioarele lui Perseu se văd șerpi care înconjurau, în loc de păr, capul Meduzei ; și care aveau darul de a pietrifica pe toți cîți îi vedeau. Bucuța a avut o vedere justă, dar ea nu se potrivește numai mie, ci tuturor cîți ostenesc pe arena culturii. Pe această arenă se întîlnesc, nu una singură, ci multe Meduze. Multe chipuri frumoase de Meduze, înconjurate cu șerpi ucigători, se ascund în idolatriile ce le păstrează în sufletul lor pretinșii apostoli ai culturii ; Meduze care împietresc pe acei care le apropie. Dacă eu personal am izbutit să tai, sau nu, capul vreuneia din aceste Meduze, nu știu ; aceea ce știu, însă, este că nu mi-a lipsit curajul să le denunț, orișiunde le-am întîlnit, înlesnind astfel altora după mine sarcina de a curăți de ele terenul culturii românești.

V-am făcut destule mărturisiri ; poate chiar prea multe ; totuși simt din privirea domniilor voastre că mai așteptați una : aceea pe care eram chiar de la început să o fac, dacă aș fi ascultat în mod strict de regulile protocolului. Domniile voastre, în cea mai mare parte, sînteți membrii unei *Asociații creștine a tinerilor*. Se cuvine dar să aflați care este raportul filosofiei mele cu ideea de Dumnezeu și cu problema metafizică, în genere. Sînt din școala ateilor materialiști, sau a credincioșilor creștini ; și dacă sînt din aceasta din urmă, care-mi este crezul ? Aveți tot dreptul să-mi puneți aceste întrebări și, fiindcă aveți dreptul, eu am obligația să vă răspund cinstit aceea ce gîndesc.

Încep cu problema metafizică, pe care să-mi dați voie să o rezum în cîteva cuvinte, și în mod cît se poate de popular.

Problema metafizică stă în întrebarea : cum se face că omul cu mintea sa mărginită și cu o existență așa de vremelnică poate să ajungă la adevărurile universale și

necesare pentru toate timpurile, precum și la legile morale care să-l ridice deasupra vieții animale ?

La această întrebare filosofii antici răspundeau foarte simplu. Omul este dotat cu rațiune ; și prin rațiune el ajunge la adevărurile universale și necesare, precum și la legile morale de conduită. Filosofii moderni înlocuiesc rațiunea cînd cu formele și categoriile kantiene ; cînd cu structurile și funcțiunile psihice, sau psihofizice, ale gîndirii omenești, fără a face apel la apriorism, și aceștia aparțin cu deosebire școlilor filosofice care se fundează pe metodele experimentale. Eu aparțin acestora din urmă. Între ei însă filosofia mea prezintă cîteva diferențieri : pentru mine, universalitatea și necesitatea, atît a adevărului cît și a legilor morale, sînt garantate nu numai de psihofizica sufletului individual, ci de corelația în care stă experiența omului individual cu condițiile întregului mediu cosmic. Cum pentru existența omului, ca ființă individuală biologică, trebuesc date anumite condiții ale mediului cosmic, fără de care această existență n-ar fi posibilă ; tot așa, pentru ca din experiența conștientă a omului individual să se poată ajunge la adevăruri universale și necesare, precum și la legi morale, trebue ca această experiență să fie susținută pe o corelație cu întreg mediul cosmic ; trebue ca structura și funcțiunile inteligenței omenești să fie produsul evoluției întregului mediu cosmic. Aceasta este teoria metafizică de la baza sistemului de *Personalism energetic*. Cu alte cuvinte, adevărurile de cunoștință și legile morale de conduită nu-și dețin caracterul lor de universalitate și de necesitate de la anumite forme și categorii ale minții, presupuse de natura aprioriică și transcendentală ; ci de la faptul că operațiile sufletești prin care ele au fost stabilite fac parte integrantă din existența întregului cosmos. Între Cosmos și persoana omenească este o corelație strînsă, și această corelație garantează depășirea de sine la care izbutește să se ridice mintea omenească, atunci cînd ea stabilește adevăruri și legi morale cu caracter de universalitate și de necesitate.

Mărturisesc că, înainte de a ajunge la aceste concluzii, am avut o ispită, o mare ispită. M-am gîndit un răstimp să înlocuesc aprioriismul școalei kantiene cu structura etnicului, sau a mentalității de rasă, și să pun astfel, în locul corelației dintre mintea omenească și cos-

mos, corelația dintre mintea omului și structura lui sufletească de membru al unui popor, sau al unei rase, așa precum fac unii filosofi astăzi, străini și chiar români. În cazul acesta, ar fi fost să consider adevărurile și legile morale ca avînd o universalitate și necesitate în marginea firii sufletului românesc și nu mai întinse. În consecință, ar fi trebuit să vorbesc de timp și de spațiu românesc, de o logică românească etc. N-am căzut în această ispită, deși căderea în ea mi-ar fi fost plătită cu multă popularitate de către public. Și nu regret. Oricît și-ar iubi cineva neamul, în filosofie totuși trebue să avem în vedere că neamul face parte din omenire.

Aceasta în aceea ce privește problema centrală a metafizicei.

De această problemă însă se leagă numaidecît o întrebare care duce la ideea de Dumnezeu.

Iată această întrebare.

Fie că depășirea de sine a minții omenești se face prin mijlocirea rațiunii, ori prin mijlocirea apriorismului transcendental, ori prin mijlocirea corelației în care stă mintea cu întreg mediul cosmic, este totuși de neînțeles cum această mijlocire persistă să se facă în mod identic cu sine, în tot decursul timpului ? Înainte de a ajunge să mijlocească adevărurile și legile morale, cu caracter de universalitate și necesitate, de unde își iau : rațiunea, apriorismul, sau energetismul cosmic puterea lor de a sta deasupra timpului ? Cine le asigură identitatea cu ele înseși pentru veșnicie ? Asemenea întrebări se pun aproape de la sine ; mai ales astăzi, cînd oamenii de știință vorbesc de discontinuitatea mersului naturii, și cînd determinismul universal este pus la îndoială și înlocuit chiar cu indeterminismul.

Răspunsul la această întrebare ne pune în fața rolului pe care-l împlinește ideea de Dumnezeu în concepțiile filosofice moderne.

Aceea care garantează, în cele din urmă, ridicarea minții omenești deasupra vremelniciei și mărginirii sale este puterea divină. Dumnezeu nu ne poate înșela, schimbînd de la o zi la alta datele pe care noi ne întemeiem raționamentul. El, stînd deasupra Timpului, este singurul în măsură să asigure minții noastre identitatea cu sine însăși. Ideea de Dumnezeu este principiul suprem care fundează ordinea universului și, dimpreună cu

aceasta, care dă conștiinței omenești absolutul de care ea are nevoe pentru a avea încredere în sine.

Eu mă mulțumesc cu această definiție a ideii de Dumnezeu. Dar sînt și unii care nu se mulțumesc. Între aceștia, unii neagă cu desăvîrșire rolul pe care ideea de Dumnezeu îl are la fundarea adevărului și a moralei. Aceștia sunt ateii materialiști. După aceștia, adevărul și morala, pentru a fi stabilite, n-au nevoie de ordinea inițială, dată de ideea de Dumnezeu, ci se stabilesc de sine din haosul inițial al universului. Apoi sînt alții care nu neagă ideea lui Dumnezeu ; o amplifică însă cu tot felul de momente scoase din experiența omenească. Astfel, fiindcă omul în viața sa are de luptat cu tot felul de rele și de nedreptăți, așa ei cred că și Dumnezeu are de luptat cu un diavol care încearcă la fiece moment să-i zădărnicească opera ; sau fiindcă omul, în mărginirea și vremelnicia sa, se vede amenințat în avutul și puterea sa, și pentru aceasta își zăvorește ușile casei pe cît poate, tot așa ar avea și Dumnezeu teama de a fi tulburat în A-Tot-Puternicia sa și în consecință ființa sa stă înconjurată cu tot felul de opreliști, care îi asigură puterea.

În scrisul meu filosofic, n-am căzut în asemenea exagerări. Părerea materialiștilor, că universul este un haos, mi se pare absurdă. Iar amplificarea ideii de Dumnezeu cu tot felul de atribute niciodată n-am avut semeția să o încerc. Am lăsat-o pe seama altora. M-am mărginit, în problema religiunii, să pun în acord ideea de Dumnezeu cu principiile fundamentale ale raționamentului și am fost mulțumit că am putut să stabilesc acest acord. Personalismul energetic presupune că în univers există o corelație între evoluția energiei fizice și procesul personalizării ; adică o finalitate de ordin psihofizic, iar nu un haos. Această finalitate postulează ideea de Dumnezeu. Pe ideea de Dumnezeu apoi se fundează adevărurile minții și legile morale de conduită, cu caracterul lor de universalitate și de necesitate. Ideea de Dumnezeu rămîne astfel în limitele gîndirii luminate.

Știu prea bine că problema religiunii prezintă și alte aspecte importante, care se referă nu numai la gîndirea luminată ci și la dedesubtul gîndirii sau la inconștientul omului. Dar aceste aspecte cer, de la acela care cutează a le pătrunde, însușiri extraordinare. Ele cer : o vedere demonică, prin care să-și deslușească, în inconștient și

dincolo de inconștient, lucruri pe care nu și le deslușesc ceilalți muritori, și mai cer încă, dacă lucrurile sînt deslușite, ca acel care le vede să le poată și îmbrăca în haina mistică a metaforei pentru a le da prestigiul revelației. Sufletul meu simplu de oltean n-are aceste însușiri extraordinare. N-am printre însușirile mele nici vederea demonică, nici stilul poetic al metaforei. Ceva mai mult. Nu le simt nici măcar lipsa. Ce a voit Marele și Bunul Dumnezeu cu mine, lipsindu-mă de aceste însușiri ? A voit să mă pedepsească, sau să-mi arate o favoare ? Dacă a voit să mă pedepsească, atunci nu înțeleg pentru ce, în loc să mă certe, mi-a dăruit o sănătate și o liniște sufletească deplină, care mi-au permis ca și după vîrsta de 75 ani să pot folosi toate facultățile mintale și să pot vorbi despre ideea lui chiar înaintea fiilor săi iubiți, cum o fac astăzi, vorbind creștinilor români adunați în *Asociația creștină a tinerilor ?*

Dacă n-a voit să mă pedepsească, atunci, ferindu-mă de demonism și de misticism, a voit să-mi facă o favoare. În cazul acesta, cum i-aș putea arăta recunoștința mai bine decît îmbrăcîndu-i înțelesul ideii în logica raționamentului luminat, iar nu în metaforele izvorîte din plămada inconștientului întunecat ; și să îndemn totdeodată și pe alții să facă la fel ? Cu acest îndemn, sînt convins că fac operă de bun creștin. Căci ce a adus creștinismul în lume, schimbînd prin aceasta fața lumii ? A adus liniștea în sufletul omenesc, îndestul de torturat pînă aci, în timpul păgînismului, de superstițiile demonice, izvorîte din spaima misterului. Creștinismul a avut ca rezultat pacea în sufletele credincioșilor. Orice filosof, care stă în acord cu religia creștină, trebue să urmărească același rezultat. Mai ales un filosof român, care știe rolul nefast avut de superstiții în viața poporului său. [3]

II

Jubileul lui I. L. Caragiale

Ziarele politice anunță pentru seara de 15 februarie a.c. *sărbătorirea aniversării a douăzeci și cinci de ani de activitate literară a lui Caragiale.*

Nu ne îndoim, adaogă aceleași ziare, că numeroșii admiratori și prieteni ai acestui fruntaș al literaturii române vor ține să-i facă o demnă și frumoasă manifestație de simpatie cu prilejul acestei aniversări...

Și cu aceste puține rînduri, informația ziarelor se termină. Asupra modului cum se va face manifestația nu ni se spune alta nimic, decît că se va face în seara de 15 februarie, probabil la un banchet; iar numele persoanelor ce au luat inițiativa sînt ținute în cel mai strict incognito.

În asemeni condițiuni, admiratorii și prietenii lui Caragiale trebuie să fie foarte optimiști, ca să nu se îndoiască că manifestația proiectată are să fie întocmai precum ar dori-o dînșii.

De altfel jubileul lui Caragiale cade în momente cum nu se poate mai nepotrivite.

Țara întreagă este cuprinsă de frigurile politicei; o amețeală generală stăpînește pînă și capetele inteligente. Cine să aibă timp să se mai gîndească la literatură, cînd fiece moment este ocupat de surprizele politicei? Fără îndoială, nimeni. Amețeala produsă din impresii meschine este mai tiranică decît aceea pe care ți-o dau înălțimile.

Pe lîngă această piedică, se mai alătură și altele !

Proiectatul jubileu, după cît se întrevede, nu corespunde cu genul scriitorului. Cu banchete și toasturi, poți sărbători în mod demn și frumos pe un membru al Academiei, pe un fost sau viitor ministru, pe mulți oameni respectabili în sfîrșit, dar nu pe un Caragiale ! Gloria unui nume ca al acestuia cere o demonstrațiune mai impunătoare. Apoi lui Caragiale îi lipsește aceea ce poate să aducă pompă unui banchet. Din jurul lui nu vor face parte ilustrațiunile. *

Și e ușor de înțeles pentru ce. Caragiale este un revoltat în contra societății ; un intelectual care n-a ținut niciodată seamă de judecata morală a contimporanilor săi. Mai mult chiar, conduita lui a jignit adînc pe toți oamenii *serioși* ai țării ! Caragiale e un imoral.

El n-a înșelat pe nimeni, nici n-a furat, nici n-a omorît ; averea sa personală n-a prosperat în paguba tezaurului public și nici pe vreunul dintre prietinii săi nu l-a îmbogățit ; în culisele frecventate de oamenii de afaceri, numele său nu e niciodată pronunțat ; și în definitiv, nimeni nu-l poate acuza de egoism. Dar el a comis ceva mai grav !

În mijlocul unei societăți semiorientale, el a nesocotit un lucru esențial : aparența moralității, prestigiul ! Dacă și-ar fi cultivat prestigiul, multe ar fi putut el comite, lumea bună l-ar fi iertat. Dar această deșteptăciune, care abundă la politiciani și în genere la cei serioși, Caragiale n-a posedat-o. El, cel mai mare dramaturg al nostru, a nesocotit rolul cel mai de efect.

Lumea întreagă l-a văzut mergînd pe stradă ca toți oamenii ; glumind cu prietenii la un pahar de bere ; scriind la gazete de cinci parale !

Și cînd el a avut curajul să comită atîtea, cine mai voiți să asiste la banchetul lui ? Aș dori să mă înșel.

Nu, jubileu cu toasturi nu se potrivește pentru Caragiale. Și nici jubileu cu culegeri literare sau omagiale ; nici albumuri cu dedicații !

Aceea ce s-ar potrivi cu el ar fi o manifestare pornită din toate stratele societății ; o erupțiune sinceră de entuziasm care să arunce la o parte orice morală convențională ; un delir generos de cîteva momente.

---

* Personajele ilustre (n. ed.).

Dar de asemenea manifestație măreață sărmana noastră țară nu este capabilă în zilele aceste.

Iubite maestru, așteaptă timpuri mai bune!

Aș dori ca prietenii care te vor înconjura în seara de 15 februarie să-ți dea curajul ca să poți aștepta cu răbdare convalescența spiritului public român.

În ultimul moment aflăm că jubileul dlui Caragiale s-a amînat pentru ziua de 23 februarie.

DE CE LITERATURA ROMÂNĂ E LIPSITĂ DE ACTUALITATE?

Aceea ce întristează pe iubitorii de literatură românească nu este atît faptul că literatura la noi nu rentează, cît faptul că literatura nu are nici o actualitate în viața noastră socială. Rentabilitatea este o împrejurare externă, care uneori favorizează o mișcare literară deja începută, dar care lipsind nu este totuși o condițiune hotărîtoare pentru existența literaturei. Un popor poate să aibă scriitori de valoare, deși obiceiurile sau întocmirile sociale nu permit îmbogățirea lor materială — inutil să citez cazuri, mai totdeauna a fost așa — niciodată însă nu găsim o mișcare literară într-o țară unde literatura e lipsită de actualitate. Este drept că lipsa de rentabilitate împiedică într-un mod absolut producerile literaților de profesie, dar acestea pot la nevoie foarte bine și lipsi, pe cînd lipsa de actualitate este cu desăvîrșire nimicitoare. Ea seacă, pe de-o parte, izvorul cel mai limpede al creațiunilor literare: entuziasmul inteligențelor dezinteresate ce produc după îndemnul spontan al inimii; iar, pe de altă parte, grăbește peirea literaturei ce a apucat să vadă lumina zilei.

Căci, în definitiv, o creațiune literară care nu reușește să ocupe o părticică de actualitate din viața unei societăți de fapt e ca și cum nu ar exista. Și cam acesta e cazul la noi.

Că se tipăresc scrieri literare, nimeni nu contestă; dar că există o viață literară, cine ar putea să afirme? Viața literară, dacă ar exista, ar trebui să se asemene vieții sufletești ce cunoaștem: să fie o continuitate de

clipite luminate de conștiință ; să intre în preocupările actuale ale activității noastre. În cîmpul vieții sufletești, zice un ilustru filozof contemporan, este numai atîta realitate cîtă este și actualitate. * Și cu drept cuvînt. O împreunare de clipite fără conștiință, petrecute în întunerec, nu pot să deie o viață reală, fie ea chiar numai literară !

Din nenorocire, aproape în afară de cercul conștiinței sociale și petrecută la întunerec, este viața noastră literară ! Ce fel de realitate să aibă o așa viață ?

Mă tem ca realitatea ei să nu fie o simplă figură oratorică...

Din cînd în cînd, ne cade sub ochi cîte o revistă sau un volum în care se cuprind bucăți literare și ni se întîmplă uneori să le citim ; dar feritu-ne-a Dumnezeu pe noi românii să facem din aceste lecturi un subiect de actualitate. Citim fiecare pentru sine, izolat, și lăsăm apoi ca dimpreună cu impresiunea momentului să dispară și urmele acestor lecturi. În restul vremei vorbim cu prietinii și cunoscuții noștri despre toate, despre politică și despre cele mai mici fleacuri întîmplate : despre literatură însă niciodată și nici un cuvînt. În preocupările noastre zilnice, literatura nu există sau, cînd există, este totdeauna aceea care vine cea din urmă.

Ocările pe care și le aruncă între dînșii politicianii, nu e una pe care să n-o auzim de a doua zi ; dar cîți ani ne trebuiesc pînă a auzi de o poezie bună ? Moare adeseori poetul înainte ca marele public să audă de numele lui ! De saloane literare, nu mai vorbesc. Legenda spune că a fost odată ; dar acele timpuri noi nu le-am apucat.

Între noi literatura nu e nicăieri la ea acasă. Chiar și aceia cari și-au ales cultivarea ei drept ocupațiune profesională nu îndrăznesc față de alții să se abată de la regula comună. Cel mai neînsemnat fapt divers primează orice convorbire cu subiect literar.

Aceasta este situațiunea ; cari să fie cauzele cari au produs-o ?

În scrierile cunoscutului publicist rus Lavrov, găsesc o observațiune care îmi pare a fi de folos în ocaziunea

---

* W. Wundt, *Das Prinzip des psychischen Aktualität Logik*, 1895, III, p. 259.

de față, și pe care o împrumut. Lavrov deosebește în fiece societate două pături sociale distincte : una formată din elemente cari ,conștient sau instinctiv, participă la temelia istorică a statului ; și o altă pătură, formată din elemente disparate, care duc o viață individuală și egoistă. Pentru elementele acestea din urmă, nu există interese sociale propriu-zise ; activitatea lor egoistă se pierde fără a contribui cu ceva la întărirea culturei generale. Numai pe elementele cari participă la temelia istorică a statului se poate sprijini evoluțiunea normală a societății ; căci singure aceste elemente sînt în măsură să concretizeze în fapte convingeri adînci și să persiste în tendințe pornite din motive altruiste. Cînd pătura elemntelor disparate predomină, atunci nu poate fi vorba de o continuitate în mersul societății, ci toate transformările sociale se produc brusc și violent. Societățile ce se găsesc în această situațiune sînt expuse la un viitor nenorocit. În schimb, cu noroc sînt societățile în care conducerea o are pătura formată din elementele legate de baza istorică a statului ; acestea pot privi cu încredere înspre viitor.

Nu voi să examinez mai deaproape dacă țara noastră este în categoria celor conduse de pătura elementelor disparate și egoiste sau în categoria celorlalte cu noroc. Problema e prea covîrșitoare pentru puterile mele.

Cu toate acestea, nu pot să-mi interzic cumpănirea cîtorva îngrijiri pe care mi le dă simpla observare a unor lucruri prea izbitoare.

Pentru cazul cînd țara noastră ar fi trecută în categoria celor conduse de elemente sănătoase, altoite pe temelia istorică a statului, mi se pare că numărul oamenilor de afaceri este afară din cale prea mare ; gustul pentru imitarea obiceiurilor străine, prea răspîndit ; și prea ne cunoaștem puțin noi între noi, acei ce locuim pămîntul românesc. Iar, *à propos* de literatură : mi se pare că, în cazul cînd țara noastră s-ar conduce de elemente mai puțin heterogene și egoiste, nu ar fi atît de lipsită literatura de orișice fel de actualitate. Umila mea judecată nu poate concepe că un public conștient de continuitatea sa istorică poate să arunce la o parte orice preocupare care i-ar trezi în suflet emoțiuni și imagini plăsmuite de inteligențele de elită ale neamului său. Această aruncare la o parte e caracteristică numai ele-

mentelor heterogene cari duc o viață individuală și egoistă.

Dar nu insist mai mult.

Deosebirea stabilită de publicistul rus între cele două pături sociale nu a fost împrumutată în scopul de a o aplica la societatea românească. Intenționea noastră a fost numai ca să pregătim prin ea o altă deosebire, analogă, dar nu atît de radicală. În constatarea acesteia nădăjduim să ne găsim cu toții de acord.

Condițiunile istorice au produs la noi, cu deosebire în cursul ultimilor treizeci de ani, o împărțire a societății în două pături foarte distincte. O pătură de jos, care continuă viața semiinconștientă a trecutului și pentru care nu există preocupări sau chestiuni de actualitate decît în momentul cînd alții vin s-o jignească în cele mai sfinte credințe ale sale ; și o a doua pătură, cea de sus, care se află cu desăvîrșire sub influența civilizațiunii apusene. Mă grăbesc să adaog, încă de pe acum, că n-am nici un fel de gînd ascuns în contra uneia sau alteia dintre aceste două pături. Le consider pe amîndouă ca pe niște produse necesare ale condițiunilor istorice și voi judeca astfel lucrurile pe cît îmi va fi posibil cu stricta obiectivitate științifică.

Pătura cea de sus a societății noastre nu poate fi învinovățită că în majoritatea elementelor sale ea duce o viață individuală și egoistă. Sînt, dimpotrivă, în mijlocul său foarte multe elemente cu dor de binele public și gata de muncă. Fiecare membru al societății noastre de sus s-ar simți atins dacă i-ar bănui cineva pe față dezinteresarea pentru literatura națională și nu e unul care n-ar protesta pentru sentimentele sale patriotice. Cu toate acestea, în afară de protestările verbale, care de altmintreli pot fi foarte sincere, chipul de viață al păturei de sus trădează o înstrăinare completă de temelia istorică a poporului român. La noi, cu cît este cineva mai instruit în civilizația apusului, cu atît îl vedem mai înstrăinat de cultura națională. Cu toate dorințele subiective ale fiecăruia, legile naturale își urmează cursul lor inexorabil. Ar fi o fericire, într-adevăr, pentru omenire dacă influențele ce au loc între popoare s-ar putea întrerupe după voie : să se ia numai ce e bun și să se lase la o parte aceea ce e rău. Din fatalitate însă, pentru

viața omenirei este aceeași lege neschimbată ca și pentru restul energiei cosmice : o cauză nu se poate separa de efectele sale.

Între efectele necesare pe care le-au avut asupra noastră împrumuturile făcute din civilizația apuseană este și înstrăinarea păturei de sus a societății de puțina cultură pe care neamul românesc o adunase în trecutul său istoric. În sine faptul împrumutării dintr-o civilizațiune străină nu e de osîndit, de osîndit e numai modul în care el s-a operat la noi. Civilizațiunea cea nouă n-a avut timpul necesar pentru a se adapta cerințelor vieții noastre, iar aluatul culturei de baștină era prea slab pentru a plămădi după firea sa elementele venite din afară. Astfel, grăbiți și nerăbdători, am ajuns ca din contactul cu o lume mai bătrînă, în loc să primim un îndemn în a ne afirma și mai mult caracterul național, dimpotrivă, ne-am rupt de tulpina ce ne susținea pînă aci și ne-am împrăștiat gîndurile fără nici un rost, după bătaia vîntului. Așa se explică astăzi de ce nimic de seamă nu ne preocupă ; de ce literatura nu are la noi nici o actualitate.

Cînd eram în gimnaziu, am asistat o dată la o scenă care m-a impresionat într-atît, încît mi-a rămas pentru totdeauna întipărită în minte. Și nu știu de ce această scenă îmi obsedează continuu memoria de cînd am început articolul de față și mă silește să o istorisesc. De altfel ea nu va surprinde pe nimeni ; asemenea scene se repetă, cum am avut ocaziunea mai tîrziu să constat, foarte des și sub ochii tuturor.

Aveam un coleg de bancă, un școlar eminent din toate punctele de vedere. Sîrguitor la studii și cu o conduită de camarad excelentă : un model de băiat în puterea cuvîntului. Toți camarazii îl iubeau și cu deosebire eu mă mîndream cu prietenia lui.

Curînd însă îmi fu dat să-l cunosc sub o înfățișare nouă pe care n-aș fi bănuit-o.

La poarta școalei se prezintă într-o zi un muncitor de țară, îmbrăcat în hainele lui simple de sătean. Întîmplarea făcu să-i ies eu înainte. Străinul mă întrebă de fiul său, școlarul X... Școlarul X ! prietenul meu, modelul clasei ! Încîntat de cunoștință, însoțesc pe tatăl său pînă să-și găsească pe doritul fiu. „Dragă X, iată pe

tatăl tău care te caută.“ „Tatăl meu ?“ răspunde mirat colegul, îngălbenit de ciudă. „Unde ? Cine ?“ Săteanul lăsă ochii în jos și privea cu întristare hainele lui simple. Fiului îi era rușine de hainele ce purta tatăl său !

De cîte ori de atunci nu m-am gîndit la fapta acestui școlar model !

Cînd mi s-a întîmplat vreodată să aud pe compatrioți denigrîndu-și țara ; să văd pe tinerii reîntorși din străinătate cu diplome disprețuind cultura românească, fără voie scena colegului meu de școală îmi revenea în minte.

Și acum aceeași obsesiune mă stăpînește cînd discut despre lipsa de actualitate a literaturei. Mi se pare că aceeași psihologie motivează toate aceste cazuri, oricît de diverse par ele în aparență.

Atitudinea publicului nostru față de literatura națională este atitudinea colegului meu de școală față de îmbrăcămintea tatălui său. Ambele sînt rezultatul aceleiași judecăți pervertite.

Dezrădăcinat din mediul său natal, colegul meu de la țară deveni în mediul cel nou al școalei din oraș un prea eminent școlar. În mintea lui, copleșită de atîtea lucruri noi, se distruse orice urmă de încredere personală. El se obișnui să considere noul mediu ca o lume superioară lumei cunoscute de dînsul pînă atunci. Totul deveni pentru dînsul relativ : viața internă sufletească în aceeași măsură ca și cea externă materială. În oraș el găsise locuințele oamenilor mai mari și [mai] frumoase, drumurile pavate cu piatră și tot confortul material mai bogat ; pe cînd la țară, în satul lui natal, casele erau mici și fără confort, drumurile primitive. Logica lui simplistă îl aduse atunci să generalizeze : numai la oraș poate fi adevărata viață, viața dorită. Numai o casă frumoasă poate fi arătată drept casă părintească ; numai un om bine îmbrăcat poate fi declarat fără înjosire drept tată. Și cînd judecata lui fu complect aiurită, în zadar i-ar mai fi spus cineva că pe lume el nu are decît un tată și o singură casă părintească și că, prin urmare, acestea trebuiesc iubite înainte de orice comparațiune ; eminentul școlar nu ar mai fi avut puterea să-l asculte.

Aceeași aiurire mi se pare că stăpînește și publicul nostru în ale literaturei.

Obișnuit să vadă totul prin prisma culturei apusene, publicul nostru nu consideră de actualitate decît aceea ce se potrivește lucrurilor văzute la străini. Cum literatura națională e mai puțin înflorită, are un veștmînt mai simplu, ea nu există pentru dînsul, cum nu exista în ochii colegului meu de școală tatăl care venise să-l caute.

Dar nefericitule! mă adresez aceluiași coleg care desigur ar despreți și el astăzi literatura națională, îndată ce ar cunoaște o alta străină, literatura nu este un lucru care se iubește prin comparațiune. Poți să compari și să preferi organizațiunea materială a țărilor străine, să admiri la ele aplicațiunile aburului și ale electricității, să adopți confortul material al străinului; dar sufletul lui tu nu poți să-l adopți, fără a înceta să fii acela ce ești. Literatura națională este expresiunea sufletească a întregului tău neam și pe acesta tu nu poți să-l schimbi în manifestările sale intime. Fii convins că nu te înjosește literatura națională, cum nu te înjosește nici îmbrăcămintea cea simplă a tatălui tău! Dă-i actualitatea pe care o merită, fiindcă în această actualitate trăiește cea mai bună parte a sufletului tău: sufletul națiunei tale.

CULTURA ROMÂNĂ ȘI MIHAIL EMINESCU

Notița biografică scrisă de d. Titu Maiorescu pentru *Poesiile* lui *Mihail Eminescu,* ediția Socec din 1889, începea cu următoarele cuvinte, care serveau și drept motivare a notiței :

„Tînăra generație română se află astăzi sub influența operei poetice a lui Eminescu. Se cuvine dar să ne dăm seama de individualitatea omului care a personificat în sine cu atîta strălucire ultima fază a poeziei române de astăzi".

Cuvintele dlui T. Maiorescu au fost acum douăzeci de ani o curajoasă apreciere a poetului, atît de contestat pînă atunci ; astăzi însă, spre gloria acelui a cărui moarte se comemorează în momentul de față, ele au nevoie de o complectare încă mai curajoasă. Convingerea noastră, a celor de astăzi, este că sub influența operei poetice a lui Mihail Eminescu se vor afla, de acum înainte, nu numai generațiunea sau generațiunile cari l-au apropiat, ci toate generațiunile care-l vor urma, și prin acestea, întreaga cultură română. Opera lui Eminescu a pătruns pînă într-atîta mentalitatea celor ce vorbesc și scriu românește, că urma ei nu se mai poate șterge pe veci : frumusețea „verbului" eminescian va sta încrustată deapururea între podoabele sufletului românesc, cît timp acesta va exista.

Aceea ce face însă să crească și mai sus valoarea operei lui Eminescu este și faptul unicității sale. În istoria culturei române de pînă astăzi, influența lui Eminescu este unica influență durabilă care are de origină o *per-*

sonalitate română; celelalte influențe pe care le întîlnim, și care sînt foarte numeroase și foarte intense, sînt, cu toate, venite din origină sau străină sau anonimă. Trăim, acei ce aparținem culturei române, sub o presiune puternică de influențe diverse — unii pretind chiar că aceste influențe sînt așa de diverse, că ele suprimă unitatea culturei însăși — și cu toate acestea, cînd încercăm și stăruim să cunoaștem persoanele care au creat aceste diverse influențe, ne găsim înaintea unor nebulozități, pe care, în lipsă de altceva, le botezăm cu denumirile vagi de „apusul", „spiritul timpului", „progres", etc. Nici un nume de persoană română de care să se lege o influență durabilă și de la care să pornească o școală în adevăratul înțeles al cuvîntului. Eminescu, doar, singurul. Cînd un poet, un orator, sau un gînditor român, își dă un vestmînt sentimentelor și gîndirei lui, sub acest vestmînt se regăsește cu ușurință aceea ce vine de la Eminescu; restul vine de la anonimi, sau de la persoane creatoare ce aparțin altor neamuri — căci de acestea sunt multe, negreșit! Singura influență personală recunoscută este aceea a lui Eminescu. Pecetea pe care a aplicat-o geniul acestui poet pe ceara sufletului românesc este singura pecete care nu s-a ros de dintele vremei și care are caractere citețe pentru orișicine; pecetea altora a durat cît a durat și viața lor trupească... Nemuritor în înțelesul permis al cuvîntului este numai Eminescu.

Pe seama cărei cauze se poate pune această deosebire în favoarea lui Eminescu? După părerea noastră, pe seama următoarei cauze:

Mihail Eminescu este dintre toți scriitorii noștri acela care a reușit să exprime cel mai bogat fond de gîndire și de emoțiune idealistă în cea mai curată limbă românească. Cînd cuvîntul limbei sale materne era insuficient pregătit ca să îmbrace fondul unei gîndiri înalte, el n-a sacrificat fondul și nu a schilodit nici cuvîntul, ci a muncit și le-a făcut pe amîndouă să se corespundă. Limba sa este muncită dar nu chinuită; ea este cum trebuie să fie în viitor, în urma transformării naturale venite prin cultura timpului. Mihail Eminescu a anticipat munca pe care, după dînsul, o va face inteligența gene-

rațiunilor viitoare ; el și-a găsit pentru patimile și dorurile sale vestmîntul cel mai trainic care să le asigure viața.

Multe flori sunt, dar puține
Rod în lume o să poarte,
Toate bat la poarta vieții,
Dar se scutur multe moarte.

Ca și florile sînt dorurile și patimile unui suflet :

Ca și flori în poarta vieții
Bat la porțile gîndirii,
Toate cer intrare'n lume,
Cer veștmintele vorbirii.

Dar cîte nu se scutură moarte, lipsite fiind de vestmîntul trainic al vorbirei ! Și așa s-au și scuturat dorurile și patimile atîtor alți scriitori, cari au socotit că este de prisos să mai muncească pentru a-și croi veștmintele vorbirei.

Mihail Eminescu a muncit, în această privință, mult. Nu este alt scriitor, care să fi controlat ca dînsul întocmirea fiecărei propoziții și a fiecărui cuvînt. Poate numai Caragiale, și poate cîțiva puțini dintre cei de astăzi ; dintre cei dinaintea lui însă, nici unul. La toți, cei din trecut mai ales, sau forma vorbirei era pusă de mîntuială, pentru a acoperi un fond de gîndire adesea și acesta de împrumut, sau fondul era sacrificat formei. Scriitorii noștri, în majoritate, cînd nu ciripesc flecării în dulcea limbă românească, par foarte grăbiți să-și vadă gîndurile ieșite în lume ; și de aceea ei cam uită să le mai îmbrace...

Eminescu a muncit la alegerea fiecărui cuvînt și a fiecărui sunet chiar. Manuscrisele sale, cîte le avem, sînt o dovadă pentru aceasta. Cînd te găsești înaintea acestor manuscrise și privești la mulțimea corecturilor așezate pe mai multe caturi ; cînd citești nesfîrșitele variante ale atîtor versuri și poezii întregi, ai impresia că te găsești înaintea unui om care caută cu stăruință ceva. Imagină după imagină se înșiră, „bat la porțile gîndirii" ; maestrul controlează, înlocuiește ; în sfîrșit alege. Recitești versul ; era tocmai ce trebuia pentru ca gîndirea

să apară limpede ca un cristal... Eminescu căuta, în adevăr, ceva : căuta o formă personală și adecvată gîndirii sale ; se căuta pe sine însuși. Și s-a găsit.

Aci stă tot misterul nemuririi acestui poet.

Procesul culturei române întregi s-a depănat în mic, dar concentrat, în munca lui Mihail Eminescu. Acea *„căutare de sine"* a lui este *„căutarea de sine"* a culturei române întregi. Bat la porțile acestei culturi atîtea gînduri și atîtea doruri... Vîntul de apus le aduce pe unele, suflul pămîntului, în care se odihnesc strămoșii, le ridică pe altele ; toate cer vestmintele vorbirei ca să poată intra în viața poporului nostru. Eminescu a fost cel dintîi care a deschis acestor gînduri și acestor doruri o poartă de intrare spre o viață durabilă.

De aceea este și natural că acei care vin după dînsul, și sînt împinși spre misiunea aceleiași „căutări de sine", să fie sub influența lui. Școala lui Eminescu este prin excelență școala culturei neamului.

POEȚII ABSTRACTIVI ȘI POEȚII SENSORIALI DUPĂ D. DUILIU ZAMFIRESCU

D. Duiliu Zamfirescu, literat distins, are și un gust pronunțat pentru problemele filosofice. În romanele sale întîlnim foarte adesea ori personaje cari discută pe larg cestiuni de metafizică și psihologie ; în toate scrierile sale se întrevede preocupațiunea omului care vrea să găsească o soluție la problemele actuale ale culturei europenești.

Împins de această preocupațiune, d. Duiliu Zamfirescu a mers pînă acolo că a făcut o comunicare cu cuprins filosofic la... Academia Română. Se știe că Academia Română are oroare de filosofie. Este *unica* Academie pe lume în care nu se găsește o secție a științelor morale și filosofice.

Dar, în sfîrșit, cu toată oroarea pentru filosofie a academicianilor români, d. Duiliu Zamfirescu și-a ținut în mijlocul lor cuvîntarea sa despre *Metafizica cuvintelor și estetica literară*. (Rezumatul acestei cuvîntări se găsește în no. de la 22 Mai trecut al *Nouei Reviste Române,* după care sînt luate și citațiunile de mai jos).

În aceeastă cuvîntare sînt de deosebit două părți. O parte, cea principală, care privește teoriile filosofice ale autorului asupra *Metafizicei cuvintelor și esteticei literare,* și o parte, cea secundară, care privește aprecierile pe care, pe baza acestor teorii, d. Zamfirescu le face asupra literaturii și literaților noștri români. Negreșit academicienilor li s-a părut mai interesantă partea aceasta din urmă, cea secundară, și de aceea au și aplaudat pe d. N. Iorga, care s-a ridicat, ca istoric, să corecteze apre-

cierile dlui Zamfirescu. Nouă să ne fie permis a ne ocupa de partea cea dintîi.

Dl Duiliu Zamfirescu cercetează mai întîi formarea graiului omenesc și ajunge la următoarea încheiere :

„Vorbirea, care de la început, a fost o trebuință a vieții curat animale, a devenit cu timpul o necesitate a intelectului nostru, nu atît pentru a împărtăși altora mișcările sufletului, cît pentru a îndestula pe acesta în avînturile sale.

Omul și-a complectat graiul în raport direct cu creierul său, și se poate afirma că nici una din născocirile sale nu a fost mai mare, pentru propria sa înălțare, ca vorbirea. De unde viața sa lăuntrică era un cîmp numai de materie experimentală, cu întinderea și abstragerea înțelesurilor, ea a putut să se idealizeze.

Cele mai înalte speculațiuni au devenit posibile ; sisteme științifice, morale și estetice s-au alcătuit pe temelia lor.

Relațiunile ideale și interne între obiectele gîndirii noastre, care sînt cu totul în afară de ordinea experienței externe, au făcut din om o ființă unică în univers.“

La aceste teorii avem o singură observațiune de făcut.

După d. Zamfirescu s-ar părea că vorbirea copiază cu atît mai bine lucrurile din afară cu cît omul este mai nedezvoltat în inteligență, și că vorbirea se depărtează de această copiare servită cu cît inteligența a creat mai multe relațiuni ideale și interne între obiectele gîndirii.

Dacă aceasta este părerea dlui Zamfirescu, noi o credem eronată. Omul, prin vorbirea sa, nu copiază niciodată obiectele din natură, ci el se copiază totdeauna pe sine, adică copiază totdeauna reprezentările pe care el le are de la obiectele sau de la experiența externă. Vorbirea nu se leagă niciodată direct de obiectul extern, ci ea se leagă de starea sufletească pe care obiectul o deșteaptă în suflet ; din această cauză se și numește vorbirea un mijloc de expresiune a sufletului.

Cu această observațiune nu voim să aducem dlui Duiliu Zamfirescu o simplă ceartă de cuvinte, ci voim să ajungem la constatarea unui adevăr mai general și

anume : *vorbirea omenească, în orice stadiu de inferioritate s-ar găsi ea, este totdeauna dominată de legea relativității.* Omul exprimă prin cuvinte stările sufletului său, *în ordinea proprie pe care le-o dă acestora sufletul,* și nu în ordinea pe care o au lucrurile în lumea din afară. Orișicît de *intuitive* ar fi stările sufletești care se exprimă prin cuvinte, adică orișicît de cópii după lucrurile externe ar părea stările sufletești, în realitate modul grupării lor în suflet, și mai ales ordinea în care ele se exprimă, este propriu subiectivă. Vorbirea omenească nu este niciodată un reflex direct al sensațiunilor care ne vin de la lucrurile externe, ci este un reflex *condiționat* de asociațiunile pe care le stabilește creierul între diferitele stări sufletești. Cu un cuvînt, vorbire *senzorială* nu există. Aceea care s-ar putea numi *senzorială* se mărginește la gest și interjecțiune.

După stabilirea acestui adevăr general, să trecem la teoria dlui Zamfirescu despre *poeții abstractivi și poeții senzoriali,* teorie care face miezul comunicării sale de la Academie.

Iată cum își formulează dl Zamfirescu teoria sa :

„Poezia este, ca matematica, materie mintală, și este de pură origină abstractă. Emotivitatea noastră, oricît de puternică ar fi, nu devine poezie, adică operă de artă, decît dacă intervine *puterea creatoare,* care este o operațiune mintală de aceeași natură cu *comparația* la matematici. Istoricii * lui Newton presupun că el găsise un sistem al său de calcule, pe care nu-l destăinuise nimănui, ca să ajungă la *Principiile matematice.* Desigur, fiecare mare poet are un fel al său de a statornici relațiuni în răsfrîngerea sa lăuntrică, pe care nu și-l însușește de la nimeni, nici de la oamenii ceilalți, nici de la lucrurile din afară.

Asupra acestui singur punct se diferențiază marii poeți de poeții obicinuiți, *poeții abstractivi* de *poeții senzoriali.*

Este evident că forma în care se exprimă gîndirea este ea însăși o parte însemnată a frumuseții gîndirei ; dar poeții senzoriali rămîn la formă, ca într-o

---

* Aici în sens de biografi (n. ed.).

gratie deasă, prin care sufletul lor nu străbate, ci se mlădie, ca edera și ia contururile balconului sau porții de care atîrnă ; pe cînd poeții abstractivi străbat cu sufletul dincolo de formă, trec prin gratii și luminează bolta castelului în care scînteie păienjenișul de ani."

Spre a dovedi valoarea acestei observațiuni, a întinderii înțelesului cuvintelor și-a relativității lor în structura gîndirii, d. Duiliu Zamfirescu examinează două poezii ale lui Leopardi : *Alla luna* și *La sera del dì di festa,* pe care le dă în originalul italienesc, în traducere franceză (F. A. Aulard) și în traducere română.

„Puterea străbătătoare a' acestor poezii nu stă în sensibilisarea imaginelor, căci s-ar putea zice că nici nu au imagini, în înțelesul poetic ; ea stă într-o exasperare sufletească a lui Leopardi, de pură origine intelectuală și, mai cu seamă, într-o infinită superioritate de elocuțiune, pe care o dă deprinderea zilnică cu abstracțiunile.

Rudă de aproape cu acest mare poet este Eminescu al nostru. Nici unul, nici altul nu au sisteme filozofice, dar și unul, și altul se hrănesc de la același izvor : *nefericirea,* dar nefericirea intelectuală și aprioristică. La Leopardi, se cheamă *l'infelicità ;* la Eminescu, s-ar putea chema *nemîngîiere.* Amîndoi trec dincolo de Schopenhauer, cel dintîi pentru că, la 1819, cînd a scris *La sera del dì di festa,* materialmente nu putea cunoaște teoria *Lumei ca voință și ca reprezentațiune ;* cel de al doilea, pentru că poezia sa are o structură organică atît de personală, încît ea nu poate fi, cu nici un preț, reflexul unei alte personalități și cu atît mai puțin al unui sistem rece de filozofie. Amîndoi trec dincolo de Kant și Platon, pentru a ajunge pînă la Sakia Muni și, dincolo de acesta, pentru a atinge vastele depărtări ale sufletului omenesc."

D. Duiliu Zamfirescu examinează mai multe poezii ale lui Eminescu, printre care *Freamăt de codru.* D-sa se exprimă cam astfel :

„Deodată vedem cu toții cum se înfiripează scena încîntătoare a teiului ce-și pleacă ramul pîn' la *dînsa ;* cum ramul își dă vînt și o ia în sus de brațe, pe cînd florile plouă peste umerii ei. Ce sugestive expresii ! Cîtă sfială în eleganța plastică a femeii, zburată în vînt de tei, sau a izvorului care își aduce aminte cînd îl atingea, *visătoare,* cu piciorul !... Acesta este darul tuturor marilor poeți ; însă darul acesta, cercetat mai de aproape, izvorăște din puterea sufletească a producțiunei lucrurilor nemateriale. Toate cuvintele din strofa întîi cheamă imagini concrete : un tei, un ram, o fată tînără și florile teiului. Ceea ce însă alcătuiește poezia din cuvinte este puterea lăuntrică a relativității lor, adică un lucru nu numai abstract, dar transcendental."

Să ne oprim aci.

Este evident că d. Duiliu Zamfirescu, în toate aceste explicări, confundă la un loc două ipoteze, care pot sta separat și care n-au aceeași valoare științifică.

Prima ipoteză este expusă la început : *Fiecare mare poet are un fel al său de a statornici relațiuni în răsfrîngerea sa lăuntrică, pe care nu și-l însușește de la nimeni, nici de la oamenii ceilalți, nici de la lucrurile din afară.*

Această ipoteză o primim pe de-a-ntregul ; ea este în acord cu adevărul general stabilit mai sus.

Omenirea chiar, *în totalitatea ei,* are un fel al său propriu de a statornici relațiuni în răsfrîngerea lăuntrică sufletească, pe care nu-l împrumută de la lucrurile din afară ; dar înlăuntrul acestei omeniri, cei mai mulți cad în rutină, și își împrumută mijloacele de expresiune unii de la alții ; numai cei puțin rămîn originali. Între aceștia, puținii sînt, în primul rînd, marii poeți.

Cu această ipoteză suntem dar de acord.

A doua ipoteză este mai curînd subînțeleasă decît expusă clar ; ea s-ar putea formula astfel :

Cu cît cineva face un uz mai mare de puterea de a statornici relațiuni în răsfrîngerea lăuntrică, cu atît el devine mai *abstract*... Poetul cel mare, ca și matematicianul, se depărtează din ce în ce mai mult de lumea simțurilor pentru a intra în lumea abstracțiunilor. Sau cu

vorbele dlui Duiliu Zamfirescu : poezia este, ca matematica, materie mintală, și este de pură origine abstractă.

Cu aceasta de-a doua ipoteză nu sîntem deloc în acord. Noi credem că acea „putere de a statornici relațiuni în răsfrîngerea lăuntrică a omului" poate să intervină și între intuițiuni sensoriale, iar nu numai între elemente abstracte ; și mai credem că acela care statornicește o relație nouă între lucruri obișnuite și intuitive dovedește o putere creatoare mai mare decît matematicianul care se învîrtește printre abstracțiuni. Un epitet sensorial care, alipit la un cuvînt banal și intuitiv, reușește să schimbe perspectiva sufletească a acestui cuvînt și ne face să vedem obiectul denumit prin acesta altfel de cum îl vedeam mai înainte, cere mai multă muncă intelectuală din partea aceluia care îl găsește și denotă o putere mai mare de invențiune decît o socoteală de înmulțire între două numere abstracte x și y !

După părerea noastră, cu un cuvînt, puterea lăuntrică a relativității nu ne constrînge să intrăm numai-decît în lumea abstracțiunilor, ci ne procură și perspective noi pentru mult cunoscuta și vechea lume a simțurilor. Această lume a simțurilor, tocmai fiindcă ni se pare nouă prea cunoscută, o trecem prea ușor cu vederea, sau o vedem falș — prin prisma rutinei învechite ! Poeții cei mari, dacă se ridică prin ceva deasupra noastră, apoi se ridică tocmai prin aceea că ei văd lucruri interesante acolo unde noi ne-am obișnuit să nu vedem nimic...

Prin urmare, poetul cel mare nu este acela care se depărtează de lumea simțurilor și rătăcește prin cîmpiile cele vaste ale speculațiunilor abstracte, ci este acela care are darul să *înnoiască* aceea ce simțim și gîndim fiecare dintre noi, în mod rutinat și învechit !

Leopardi este un poet mare, nu fiindcă a fost abstract, ci fiindcă a *înnoit* gîndirile noastre asupra nefericirei ; iar Coșbuc și Goga de asemenea ; cu toate că nu sînt abstracți, sînt poeți mari, fiindcă ei ne-au făcut să vedem cu *alți ochi* pe țăranii pe cari, de bine ce-i cunoșteam, aproape că uitasem că mai există !

Evident, sînt mulți poeți sensoriali cari rămîn în forma cea banală de expresiune a sensibilității ca într-o gratie deasă, din care nu pot să iasă, și se mlădie ca edera pe edificiurile învechite și construite de alții ; și

pe aceștia cu drept cuvînt îi disprețuește d. Duiliu Zamfirescu! Dar specia acestor poeți o regăsim și între cei abstractivi! Cîți dintre aceștia nu s-au prins ca într-o gratie deasă, în clișeurile vechilor abstracțiuni făurite de alții, pe care ei le reproduc în chipul cel mai servil!? De ce ar fi mare poet un imitator de-al lui Eminescu, și nu ar fi, cu același drept, un imitator al poesiei populare? Cînd sînt originali, sînt deopotrivă mari și poeții senzoriali, și poeții abstractivi; cînd sunt imitatori, sînt deopotrivă mici, și unii și alții.

În rezumat dar, critica pe care o aducem noi dlui Duiliu Zamfirescu este că dînsul a confundat originalitatea cu abstracțiunea.

Puterea creatoare a poetului, după d. Zamfirescu, este cu atît mai mare cu cît ea se aplică la abstracțiuni; pe cînd, după părerea noastră, puterea creatoare a poetului este cu atît mai mare cu cît ea este mai originală. Un poet, după noi, este cu atît mai mare cu cît izbutește să introducă o perspectivă nouă în organizarea experienții obișnuite, pe cînd convingerea dlui Zamfirescu ar părea să fie, din contră, că un poet este cu atît mai mare cu cît se depărtează de lumea obișnuită și se pierde în lumea unor abstracțiuni de elită. D. Duiliu Zamfirescu consideră desăvîrșirea poesiei ca un fel de *migrațiune* de la concret spre abstract, în loc să o considere, cum credem noi că ar fi mai adevărat, ca o *potențare* a întregii vieți sufletești.

Din această cauză, găsim neîntemeiată și judecata de condamnare *în bloc* a tuturor poeților poporaniști, cum o pronunță dl Duiliu Zamfirescu.

Un poet nu se condamnă la inferioritate prin faptul că-și alege subiecte din lumea celor săraci și inculți, fiindcă nu în valoarea subiectului, ci în originalitatea felului de a simți și înțelege stă valoarea cuiva ca poet! Un subiect, cît de banal, poate servi totuși ca motiv unei foarte frumoase poezii; și de altă parte, un foarte frumos subiect poate servi ca motiv unei foarte banale poesii! Alegerea subiectului nu decerne gloria.

Lumea celor săraci și inculți, de care se ocupă poeții poporaniști, este desigur, în multe privințe, o lume așa de oropsită, că trebuie să mulțumești lui Dumnezeu cînd poți să ieși din ea ; dar această lume, așa de oropsită, este cu toate acestea destul de bogată în insipirațiuni pentru a atrage pe poeți ! Poetul care vrea însă să ne-o cînte să fie în stare să o vadă cu alți ochi de cum o vede orișicine.

CE ÎNSEAMNĂ EMINESCU PENTRU CULTURA ROMÂNEASCĂ *

Doamnelor și domnilor,

Timpul, care în genere dușmănește gloriile omenești, s-a arătat a fi cel mai bun prieten al lui Mihail Eminescu. Timpul s-a însărcinat cu răspîndirea operei și cu înălțarea numelui lui. Tot el a întreținut flacăra entuziasmului în cîteva inimi de elită, aci în Galați, cari i-au ridicat un monument, primul monument public. Tot el va ajunge să-i ridice și alte monumente. El, timpul, care face să se uite multe și mulți, are o enormă putere de a ținti aducerea aminte a lumei asupra unora dintre aleșii lui. Între aceștia, asupra lui Mihail Eminescu.

Talentatul artist Fritz Storck, căruia i se datorește monumentul inaugurat acum cîteva ore, a avut presimțirea acestei bune prietenii pe care a legat-o timpul cu Eminescu.

În monumentul pe care l-am admirat cu toții, figura lui Eminescu iese ca dintr-un bloc inform și, la lumina geniului, ea merge cu încredere spre viitor...

Cu cît va trece timpul, cu atît figura lui Eminescu va apare mai luminoasă și mai conturată în conștiința celor cari vor vorbi și vor scri românește pe acest pămînt.

Un literat îmi spunea mai adineaori : s-a scris și s-a spus așa de multe asupra lui Eminescu, că va fi

* Conferință ținută la festivalul inaugurării monumentului lui Eminescu, la 16 octombrie, la Galați.

greu să mai găsească cineva o notă originală. Eu cred, dimpotrivă, că s-a scris și s-a spus încă prea puțin asupra lui Eminescu. Adevărata cunoaștere a acestuia stă de aci înainte să fie scoasă din masa informă a părerilor care circulă. Aștept cu încredere pe viitorii oameni de știință literară cari să vină și să ne arate : 1) izvoarele de inspirație ale lui Eminescu ; 2) constituția psihologică a geniului său poetic ; 3) legătura istorică a lui Eminescu cu literatura dinaintea și din urma lui ; 4) arta versificării la Eminescu, cu un studiu comparativ asupra mulțimii corecturilor și variantelor poeziilor sale ; 5) cercetarea imaginilor cari predomnesc în poezia lui ; 6) influența geniului lui Eminescu asupra limbii și mentalității românești ; 7) legătura cauzală a operei lui Eminescu cu întreaga cultură românească ; și alte multe ca acestea, așa cum s-a făcut și în străinătate cu toți poeții și cugetătorii de seamă.

Noi, pînă azi, ne-am mărginit să-l admirăm și să-l editâm pe Eminescu. Timpul ne cere ca de acum înainte să-l și studiem.

Se înțelege că eu nu am pretenția să împlinesc prin conferința de față lipsa pe care o constat. Avem destui bărbați destoinici între acei cari se ocupă cu literatura cari gîndesc desigur la împlinirea acestei lipse. Este destul că ei știu acum că publicul așteaptă cu impacientă cercetările „eminesciane".

În conferința de față, scopul meu este foarte modest. El se rezumă în dorința de a ilustra înaintea d-voastră, prin opera lui Eminescu, definițiunea adevăratei culturi românești. Cu alte cuvinte, doresc ca la întrebarea pe care ne-o va pune-o cineva : ce însemnează Eminescu pentru cultura românească ? întrebare pe care orișice român are dreptul să ne-o facă, mai ales astăzi cînd îi sărbătorim memoria marelui poet, — să putem răspunde de acord cu toții : un exemplu pentru viitoarea cultură românească, iată ce însemnează pentru noi Eminescu !

Doamnelor și domnilor,

În definițiunea culturei unui popor intră cel puțin două elemente : un element național care, izvorînd din

firea poporului, dă culturei întregi o caracterizare proprie ; și un element fără origină bine statornicită, care reprezintă un avut comun între mai multe popoare. Aceste două elemente merg totdeauna împreună. Nu există cultură pe suprafața pământului — fie că am avea orișice popor în vedere — care să fie constituită numai dintr-unul din aceste elemente. Totdeauna aceste două elemente le găsim împreună și anume, unul condiționînd pe celălalt. Cultura poporului francez, bunioară, pe care admiratorii săi o consideră ca una dintre cele mai bogate în elemente universale, este totuși, în același timp, și una dintre cele mai naționale, fiindcă nu există produs al geniului francez, care, împrumutat de cultura altor popoare, să nu se recunoască totuși ca propriu francez. Același lucru se poate zice și despre cultura poporului german și a poporului englez. Toate popoarele mari, cari au moștenit avutul unor culturi anterioare lor și din al căror avut propriu împrumută acum o omenire întreagă, au culturile cele mai naționale. Nu este un singur caz în istoria omenirei în care să găsim o cultură care să nu poarte caracteristica geniului național. O cultură absolut internațională nu există. Dar tot așa de puțin există și o cultură proprietate absolută a unei singure națiuni.

Acestea sunt, doamnelor și domnilor, adevăruri cunoscute de toți și cari nici nu se discută. Dacă mi-am permis să vi le amintesc aci, cauza este că, într-o serbare prezidată de domnul ministru al Instrucțiunei Publice, eu, ca profesor, nu puteam să nu mă conformez regulilor nouei pedagogii, după care orișice tratare a unui subiect trebue începută numai după o introducere sistematică.

Prin urmare, analiza cea mai sumar făcută asupra definițiunei culturei ne duce la constatarea acestor două elemente : elementul național și elementul universal, adică elementul propriu și elementul comun între mai multe națiuni.

Acum venim la marea cestiune de unde încep discuțiunile.

Elementele constatate nu stau alături unul de altul, fără ca între ele să se stabilească o îmbinare, poate chiar o luptă. Care este legea după care se face această îmbinare ? Care este norma după care noi vom trebui

să judecăm valoarea unei culturi ? Pînă unde să crească elementul universal și pînă unde cel național ? Toate aceste întrebări duc la una și aceeași cestiune, anume : la cunoașterea procesului organic din care rezultă cultura. Și asupra acestei cestiuni, precum am zis, încep discuțiunile.

Cu discuțiunile încep, natural, să se afirme și soluțiuni diferite.

Să vedem pe care dintre acestea o putem noi adopta.

Între primele soluțiuni care s-au afirmat în această cestiune, au fost două pornite din sentiment. Ele sînt și astăzi răspîndite în anumite cercuri refractare la metodele obiective ale științei. Aceste două soluțiuni reprezintă fiecare o atitudine sufletească antagonistă, așa cum sînt de regulă atitudinele sentimentelor omenești. Una zice : adevărata cultură nu este decît cultura universală, adică este cultura în care elementul național e redus la ultima expresie, iar elementul universal este predominant. Ce altceva însemnează naționalismul, zic partizanii acestei soluțiuni, decît o îmbrăcăminte trecătoare pe care, după timp și împrejurări, o ia elanul spre progres al conștiinței omenești ? Unde se mai păstrează urmele vechilor culturi naționale dinaintea noastră ? Noi abia dacă putem distinge naționalismul a două-trei popoare mari, cari sînt astăzi pe suprafața globului, și încolo nimic ; incalte de naționalismul popoarelor vechi aproape că nu mai avem nici o cunoștință ! Tot ce a fost propriu național a dispărut, iar în conștiința noastră, a celor de acum, n-a izbutit să pătrundă decît produsele culturii care au fost izvorîte din fondul etern omenesc ! Prin urmare, conchid partizani acestei soluțiuni, elementul național nu este decît un element accesoriu, un rău necesar legat de îngustimea minții și a inimii popoarelor ! Cultura adevărată este aceea care planează deasupra deosebirilor naționale !

Dimpotrivă, răspund partizanii soluțiunei naționaliste : elementul universal este un element fără realitate ; dacă îl cauți, nu-l găsești nicăieri. Oriunde există o cultură, există și un suflet individual care o produce, și acest suflet individual este un suflet național. Îngustimea de minte și inimă nu este de partea naționalismului, ci este de partea celui care studiează superficial

istoria spiritului omenesc. Fiindcă individualitatea națională se umbrește în perspectiva istorică, nu însemnează că ea n-a existat ; ea este singura care a existat. Omenirea este o himeră : realitatea o constituiesc individualitățile naționale !

Care dintre aceste două soluțiuni este cea adevărată ?

Niciuna, luată în total ; și fiecare are totuși în parte cîte ceva adevărat.

Ne vorbește soluțiunea internațională de elanul spre progres al conștiinței omenești luate în total, și are dreptate. În creierul și inima fiecărui individ omenesc bate pulsul unei vieți, ce vine dintr-o adîncime unde nu se cunosc hotarele naționale. Pămîntul n-a fost acoperit de la Adam și Eva cu entități naționaliste separate, ci naționalitățile s-au format cu vremea ; se diferențiază și se contopesc cu vremea ! Dar nu e mai puțin adevărat că pulsul care bate în conștiința omenească nu-l găsim nicăieri în stare eterică de puls umanitar, ci totdeauna el este întrupat într-o viață individuală. Mai mult încă. Pulsul conștiinței omenești nu numai că se întrupează într-o viață individuală, dar el tinde, prin viața individuală, spre o continuă creștere. Elanul spre progres nu se datorește decît elementului individual. Fără întrupările lui individuale pulsul conștiinței omenești n-ar fi un avînt spre progres, ci ar fi o simplă mișcare mecanică, o mișcare fără sens și fără ideal.

Cu constatarea a ceea ce este adevărat în fiecare din aceste două soluțiuni, ajungem doamnelor și domnilor, la o a treia soluțiune, care nu se mai bazează pe sentiment, ci pe știința obiectivă a timpului nostru.

Cu această nouă soluțiune, punem cultura popoarelor în rîndul celorlalte manifestări ale vieții.

Într-adevăr. Viața organică pe care o constatăm pe suprafața pămîntului nu este, după cum ne spune știința, nici mișcare vitală în sine, independentă de mediul biologic în care ea se produce, și nu este nici un simplu reflex al mediului biologic, ci este împreunarea acestor doi factori : viața și mediul. Viața se continuă și se intensifică prin mediu, iar mediul se pune în valoare prin germenii vieții. Un germene de viață, numai unul, și tot mediul biologic capătă o direcțiune : din îmbinarea germenului cu mediu se ridică forme peste forme, vietăți peste vietăți, așa că în cele din urmă

germenele de la început, transformat prin mediu, ajunge un uriaș, care are dorința, și unii zic și puterea, ca să stăpînească tot universul! Sau, cum zice în limba lui frumoasă, Mihail Eminescu:

Dar deodat-un punct se mișcă... cel dintîi și singur.
Iată-l
Cum din chaos face mumă, iară el devine Tatăl...
Punctu-acela de mișcare, mult mai slab ca boaba
spumii,
E stăpînul fără margini peste marginile lumii...
De-atunci negura eternă se desface în fășii,
De-atunci răsare lumea, lună, soare și stihii...
De atunci și pînă astăzi, colonii de lumi pierdute
Vin din sure văi de chaos pe cărări necunoscute,
Și în șiruri luminoase izvorînd din infinit,
Sînt atrase în vieață de un dor nemărginit.

De unde vine cel dintîi germen? De unde? Să zicem de la Dumnezeu, pentru a ne ascunde ignoranța.

Tot astfel este, doamnelor și domnilor, cu procesul culturei.

De unde vine pulsul conștiinței omenești spre ridicare și spre ideal? Nu știm. Dar la ce ar ajunge acest puls fără întruparea lui în individualitățile omenești? La nimic. El s-ar pierde în infinitul spațiului, ca orișice oscilațiune mecanică. Individualitatea omului este pentru avîntul conștiinței aceea ce este mediul biologic pentru viață!

Iată colo germenele unei vieți elementare, care își caută un loc sub soare! Îi trebue o formă, fără de care n-ar putea exista. Pe aceasta i-o dă mediul.

Iată dincolo un artist, muncit de gîndul de a-și realiza o concepție poetică. Îi trebue o formă, fără de care concepția sa n-ar exista. Pe aceasta i-o dă cuvîntul, culoarea, tonul, piatra, metalul, lemnul; cu un cuvînt: mediul care îl înconjoară.

Germenele vieții se încrustează în mediu pentru a se propaga. Tot astfel și concepția artistului.

Dar mediul nu este pasiv. Prin forma pe care el o dă organismului biologic, acesta este capabil de diferen-

ţiare şi de adaptare ; prin forma pe care el o dă concepţiei artistului, acesta se lămureşte şi se perfecţionează.

Însuşirile marmorei şi însuşirile fierului, bunioară, sugerează artistului motive cu totul diferite. Cele dintîi înlesnesc formele graţioase, iar cele din urmă formele mari şi grandioase. Sîmburele concepţiei vine din cine ştie ce lectură a artistului, dar stilul şi caracterul operei de artă vin din îndemînarea cu care artistul întrebuinţează materialul. O operă, cu adevărat artistică, este aceea în care se găseşte o armonie perfectă între gîndul din concepţie şi însuşirile materialului.

Poporul, luat în întregime, este şi el, într-o privinţă, un artist : este artistul culturei sale proprii. Procesul prin care se înfăptuieşte cultura sa proprie, este analog procesului prin care se înfăptuieşte şi viaţa sa organică.

De unde vin germenii vieţii noastre de români ? La începutul lumii este un lucru dovedit că n-am existat ; deci Dumnezeu ştie !

De unde vin gîndurile cari se înfăptuiesc în cultura noastră românească ? Dumnezeu ştie : din toate colţurile lumii.

Libere sunt gîndurile să se plimbe pe suprafaţa pămîntului, precum liberi sunt şi germenii vieţii. Aceste gînduri constituesc elementul comun al fiecărei culturi. A le opri să se coboare şi între ai tăi, este o nebunie tot aşa de mare ca şi acea de a voi ca la graniţele ţării tale să purifici vîntul pentru a nu-l lăsa să-ţi aducă pe teritoriul tău nici un germine de viaţă, străin ! Generaţiunea spontană în domeniul culturei, mi se pare tot aşa de dubioasă ca şi în domeniul vieţii organice.

Dar gîndurile cari zboară pe deasupra naţiunilor, nu sunt alimentele cu care se poate satisface foamea sufletească a poporului român. Gîndurile acestea trebuiesc întrupate în limba, în obiceiurile şi în mentalitatea noastră naţională, pentru ca ele să existe pentru noi şi pentru ca ele să dureze şi după noi, pentru omenire.

Iată dar opera pe care noi românii suntem chemaţi a o îndeplini : să dăm trup românesc gîndurilor izvorîte din fondul etern al omenirei !

La săvîrşirea acestei opere putem lua ca pildă munca lui Mihail Eminescu.

De la el putem învăța multe, căci el este tipul măiestrului.

Mintea lui Eminescu a fost deschisă la toate gîndurile cari frămîntă omenirea. El a cunoscut adînc filosofia, istoria și științele exacte din timpul său. Nimic din ce interesează omenirea nu i-a fost lui străin.

Un om de stat al nostru, a zis mai anii trecuți, că toate mediocritățile sunt științifice *. Nu știu pe ce și-o fi bazînd omul nostru de stat judecata sa prea favorabilă mediocrităților. Dacă ținem însă seamă de fapte, adevărul este tocmai contrar. Numai inteligențele alese sunt de regulă științifice. În special geniile creatoare, chiar cînd au creat în literatură, au stăpînit totdeauna știința timpului lor. Așa a fost Dante ; așa a fost Montaigne ; așa a fost Goethe ; așa a fost Victor Hugo, etc.

Profund științific a fost și Eminescu. Cît a stat în universitățile germane, dînsul a studiat, nu a duelat. Cine citește scrierile sale nu mai are în această privință vre-o îndoială.

Din ce s-a inspirat Eminescu ? Din întreaga cultură omenească a timpului său. Din filosofia lui Kant, și din filosofia budistă ; din istoria medievală și din cea contimporană ; din durerile și din aspirațiunile omenirei întregi !

Și cu toate acestea el a rămas poetul nostru național, fiindcă peste tot locul la dînsul constatăm cum se armonizează de bine trupul românesc la gîndirea universală.

El este poetul care ne-a cîntat pe cavalerul medieval :

Stă castelul singuratic, oglindindu-se în lacuri,
Iar în fundul apei clare doarme umbra lui de veacuri
. . . . . .
Singur numai cavalerul suspinînd privea balconul
Ce încărcat era cu frunze, de îi spînzură prin ostreț

* E vorba de Petre P. Carp, fruntaș al Partidului Conservator care, în 1910, la banchetul dat lui T. Maiorescu cu prilejul celei de a 70-a aniversare a criticului, a spus, printre altele : „Știința nu e niciodată mediocră dar mediocritățile sînt totdeauna științifice". (n. ed.)

Roze roșie de Siras și liane-n fel de fețe.

. . . . . .

Cînd se petrecur' aceste ? La o mie patru sute !

La o mie patru sute, și unde ? Desigur că nu în România. Dar, citească cineva poezia toată : parcă ar fi aci la noi, așa de bine este turnat sentimentul străin în sîngele nostru !

El este poetul care ne-a cîntat înțelepciunea budistă, cum rar a cîntat-o alt poet al omenirei :

Vremea trece, vremea vine,
Toate-s vechi și nouă toate ;
Ce e rău și ce e bine,
Tu te-ntreabă și socoate ;
Nu spera și nu ai teamă ;
Ce e val, ca valul trece ;
De te-ndeamnă, de te cheamă,
Tu rămîi la toate rece.

Nu vi se pare, că tot ce limba românească a avut în sine mai potrivit cu gîndul filosofiei budiste, a fost strîns aci în acest mănunchi de versuri ? Cînd citești această admirabilă *glossă*, nu știi unde încetează izvorul inspirații străine și unde începe izvorul inspirații naționale. Gîndul a venit de aiurea negreșit, dar fiorul cu care acest gînd îți străbate sufletul vine de la arta propriului tău grai românesc, din elementul național.

Multe trec pe dinainte
În auz ne sună multe.
Cine ține toate minte
Și ar sta să le asculte ?...
Tu așează-te deoparte,
Regăsindu-te pe tine,
Cînd cu zgomote deșarte
Vremea trece, vremea vine.

El este poetul care a cîntat vitejia războinică. Dar cîți poeți înainte de el n-au cîntat vitejia războinică ? Începînd de la Homer și pînă la Victor Hugo, faptele războinice au avut totdeauna favoarea poesii. Toate podoabele literare cîte s-au putut inventa de imaginațiu-

nea omenească, toate au fost întrebuințate pentru cultul vitejilor!

Ce a putut să mai inventeze acum, după atîția alții, imaginațiunea lui Eminescu? O podoabă curat românească, care izvorăște din istoria trecutului românesc, iată ce a putut inventa Eminescu.

Ascultați numai.

Un împărat oarecare, plin de glorie și de putere, amenință țara românească. Viteazul domn al Țării Românești îi iese înainte și-i propune pacea. Împăratul, plin de glorie și de putere, privește cu dispreț la adversarul lui, un moșneag.

Și purtat de biruință, să mă-mpiedec de-un moșneag?

E rîndul acestui adversar moșneag să-și arate puterea.

Toate acestea sunt conflicte cunoscute și prea cunoscute de poeți.

Ascultați însă cum în poezia lui Eminescu, adversarul moșneag își arată puterea față de acea a marelui Împărat:

De-un moșneag, da, împărate! Căci moșneagul ce privești
Nu e om de rînd, el este Domnul Țării Românești!
Eu nu ți-aș dori vrodată să ajungi să ne cunoști,
Nici ca Dunărea să-nece spumegînd a tale oști.
După vremuri mulți veniră, începînd cu acel oaspe
Ce din vechi se pomenește, cu Dariu al lui Istaspe;
Mulți durară, după vremuri, peste Dunăre vr-un pod,
De-au trecut cu spaima lumii și mulțime de norod;
Împărați pe care lumea nu putea să-i mai încapă,
Au venit și-n țara noastră de-au cerut pămînt și apă
Și nu voi ca să mă laud, nici că voi să te-nspăimînt,
Cum veniră, se făcură toți o apă și-un pămînt.
Te fălești că înainte-ți răsturnat-ai val vîrtej
Oștile leite-n zale de-mpărați și de viteji?
Tu te lauzi că Apusul înainte ți s-a pus?
Ce-i mîna pe ei în luptă, ce-a voit acel Apus?
Laurii voiau să-i smulgă de pe fruntea ta de fier,
A credinței biruință căta orice cavaler.
Eu? îmi apăr sărăcia și nevoile și neamul...

Și de-aceea tot ce mișcă-n țara asta, rîul, ramul,
Mi-e prieten numai mie, iară ție dușman este ;
Dușmănit vei fi de toate făr-a prinde chiar de veste ;
N-avem oști, dară iubirea de moșie e un zid
Care nu se-nfioară de-a ta faimă, Baiazid !

Și abia plecă bătrînul... Ce mai freamăt, ce mai zbucium !

. . . .

Cine nu simte că în aceste versuri tresare întregul trecut al neamului nostru românesc ? Cine nu simte că eroul, care avea să-și apere

sărăcia și nevoile și neamul !

nu poate fi altul decît eroul român ? Cine apoi, nu simte, că alianța cu natura :

tot ce mișcă-n țara asta, rîul, ramul,
Mi-e prietin numai mie, iară ție dușman este ;

nu o putea invoca decît eroul plaiurilor românești !

Apoi vitejia potolită, adevărata vitejie românească, descrisă în aceste versuri :

Mulți durară, după vremuri, peste Dunăre vrun pod,
De-au trecut cu spaima lumii și mulțime de norod ;
Împărați, pe care lumea nu putea să-i mai încapă,
Au venit și-n țara noastră de-au cerut pămînt și apă
Și nu voi ca să mă laud, nici că voi să te-nspăimînt,
Cum veniră, se făcură toți o apă și-un pămînt.

Cîți n-au cîntat pe războinici și cîți nu-i vor cînta încă ! Izvorul inspirației este universul. Dar în corul acesta universal, Eminescu aduce nota noastră românească. Geniul său alege pe războinicul român : potolit la vorbă, îndîrjit la faptă.

Iată, doamnelor și domnilor, poetul pe care voiesc să-l dau ca pildă culturei românești.

Imitîndu-l pe el, învățăm a cunoaște adevăratul drum al naționalismului !

Căci nu dînd veșmînt românesc unui gînd de nimica, ajunge cineva să facă operă națională.

Frunză verde, și-o lalea
Mult mi-e dragă Floarea mea
Of ! leică, of !

este scrisă în românește, dar nu e poezie națională. Așa ceva este o flecărie internațională !

Operă adevărat națională, face numai acela, care îmbracă în veștmînt românesc gînduri de valoare etern omenească, așa precum a făcut Eminescu.

FILOSOFIA LUI FRIEDRICH NIETZSCHE ÎN ROMÂNIA

Scrierile lui Friedrich Nietzsche mi-au atras atenţiunea numai către sfîrşitul studiilor mele universitare, la 1893, după ce urmasem timp de opt ani cursurile de filosofie la diferite universităţi, — atît de puţin erau aceste scrieri recomandate de oficialitatea şcolilor superioare. De la înălţimea catedrei, cît timp am fost student, n-am auzit niciodată pronunţîndu-se numele lui Nietzsche. Timp de patru ani, între 1890—1894, am avut ocaziunea să audiez pe mai toţi profesorii celebri de filosofie din Germania, cu unii am avut chiar raporturi personale destul de îndelungate, nici unul nu mi-a pomenit de filosofia lui Nietzsche, aşa că deşi vedeam numele acestuia prin cataloagele librăriilor, niciodată n-am avut curiozitatea să mă opresc asupra lui, ci l-am considerat ca făcînd parte din numărul diletanţilor în ale filosofiei, de cari se găsesc aşa de mulţi prin Germania.

Prima oară mi-a vorbit de el Paul Mentz, un student ca şi mine în seminarul de psihologie al lui W. Wundt ; un coleg dintre cei mai tăcuţi, dar un reprezentant pur al tipului german şi care, mai tîrziu, în scurta vieaţă pe care a avut-o, a ajuns numai privatdocent la Universitatea din Leipzig. Acesta, cînd mi-a vorbit de Nietzsche, a avut aerul că mă iniţiază într-o taină a sufletului său.

Îmi aduc aminte, de parcă ar fi ieri, de această iniţiare. Plecasem cu Mentz din laborator, seara tîrziu, după o muncă de o jumătate de zi, în care partea cea mai grea o avusese el, fiindcă el servise drept subiect de expe-

rienţă psihologică. Mă credeam obligat, după oboseala la care îl constrînsesem, să-i dau o reparaţie. L-am invitat să luăm masa de seară împreună, pe care, sub pretextul ploii mărunte ce cădea afară, am prelungit-o pînă tîrziu noaptea.

Cîte sisteme filosofice n-am clădit şi dărîmat în acele ore de discuţie între noi doi ! Kant, în special, era cînd ridicat pînă la nori, cînd doborît fără milă. La un moment dat — cam pe la ora două din noapte — eu expuneam lui Mentz critica pe care în teza de doctorat aveam să i-o aduc lui Kant, fiindcă acesta a subordonat conştiinţa individuală conştiinţei universale. În tot timpul expunerii mele, Mentz sta într-o atenţie încordată. Cînd am terminat, Mentz, cu un aer grav, îmi zise :

— Dragă prietene, tu, ca străin, nu eşti ţinut la rezerva pe care trebue s-o aevm noi aceia cari vrem să ajungem la universităţile germane ; ei bine, fă tu începutul şi nu ocoli numele lui Nietzsche ; pune-l tu în faţa lui Kant, aşa cum aş fi vrut s-o fac şi eu !

Şi ochii lui Mentz priveau ţintă într-ai mei, aşteptînd cu încredere răspunsul.

— Care Nietzsche ? zisei eu mirat.

— Friedrich Nietzsche !

— N-am auzit încă de dînsul, dar poate că noi străinii îl pronunţăm altfel ; fii bun şi mi-l scrie.

Mentz îmi scrise numele filosofului, sperînd încă la un răspuns afirmativ din parte-mi. Cînd văzu însă că mirarea mea persistă, nu mai pronunţă nici un cuvînt. Între noi era de acum o prăpastie. În zadar mai încercai eu să revin la discuţie, gîndul prietenului meu era aiurea... Ne despărţirăm înstrăinaţi. În ochii lui Mentz eram un prieten trădător.

Cum ajunsei acasă, răscolii toate cataloagele librăriilor. Numele lui Nietzsche era pretutindeni, dar alăturat la titluri de cărţi bizare : *Also sprach Zarathustra ! Jenseits von Gut und Böse ! Morgenröte ! Die fröhliche Wissenschaft ! Menschliches, Allzumenschliches !* [1]

Ce putea să scrie un filosof serios sub asemnea titluri ? Sfîrşii prin a crede că Nietzsche trebuie să fie un fel

de Sâr-Peladan *, pe care cu drept cuvînt îl ignorează oficialitatea filosofică !

A doua zi, primul client în librăria lui Liebisch, librăria mai tuturor studenților din acea vreme, eram eu.

— Herr Liebisch, îmi trebuiesc operele lui Nietzsche.

— Da, da, tocmai a apărut o ediție nouă, zise el.

Eu însă, care îmi aruncasem ochii la prețul volumelor și văzusem că fiecare volum costă cîte patru mărci, adăogai :

— Nu, Herr Liebisch, dă-mi deocamdată ceea ce ai „antiquarisch" și pe urmă aștept pînă să mi le complectezi pe toate.

— Nietzsche „antiquarisch" ? ! exclamă librarul ; dar nici peste șase luni nu-l veți putea avea ; am pînă acum înscrise treizeci de persoane înaintea dumitale !

Și bunul meu Liebisch pusese așa intonație în glas că înțelesei că este de prisos orișice altă tocmeală. Eram gata să cumpăr toate operele lui Nietzsche, într-atît ajunsesem de nerăbdător să fac cunoștința filosofului de care nimeni nu vorbea și pe care cu toate acestea toți îl citeau. Dar librarul, în virtutea nestrămutatei credințe de client pe care i-o arătasem, se simți dator să-mi dea un sfat :

— Nietzsche nu se poate citi fără metodă, îmi zise el ; trebuie să te îndrumeze cineva dintre acei care îl cunosc. Chiar în casa aceasta, deasupra librăriei mele, este drul Lauterbach, un nietzschean convins ; du-te și-l vezi. N-ai să regreți.

După cîteva minute eram în fața drului Lauterbach, un bărbat ca de vreo patruzeci de ani, mărunt și slăbănog, cu figura inteligentă a evreului de profesiune ziarist. Acesta îmi vorbi cu pasiune de Nietzsche timp de vreo două ore. Era însă atît de hiperbolică lauda ce el aducea filosofului că, pentru moment, simțeam că-mi scade entuziasmul. Totuși Lauterbach, pe lîngă lista scrierilor sale proprii, îmi dete și prețioasa recomandație

---

* Joseph Péladan (1859—1918) scriitor francez, autor al unui mare număr de romane, piese de teatru, eseuri pătrunse de misticism, străbătute de idei stranii și bizare ceea ce a determinat considerarea lui drept un personaj ciudat pînă la impostură (n. ed.)

ca să încep citirea operelor lui Nietzsche cu *Jenseits von Gut und Böse* și cu *Zur Genealogie der Moral*".

Trei luni după aceasta, n-aveam în minte decît pe Nietzsche. Poate că aș fi continuat încă dacă nu venea epoca examenelor de doctorat, care mă readuseră forțat la filosofia profesorilor... După examene, venii în țară, unde Nietzsche era cu desăvîrșire necunoscut și unde era greu să faci din filosofia lui un debut.

Întîmplarea însă mă ajută să revin la dînsul. În 1894—1895, Caragiale era redactor la *Epoca* și avea sub îngrijirea lui în special ediția de duminecă, care apărea sub titlul de *Epoca literară*[2]. Tînăr, proaspăt venit din străinătate și încă vechi prieten cu Caragiale, fusei invitat să colaborez.

— Dar vezi tu, mă băiete, nu filosofie de aceea transcendentală, cum învățați voi prin Germania, și de care publicul românesc nu o să se intereseze nici peste o sută de ani, îți cer eu, ci ceva pipărat, care să facă pe adormiții noștri să strănute ; o gîdilitură strașnică pentru creierul prea suculent în apetituri și prea sărac în idei, al parvenitului de la noi ; știi tu, băiete, ceva care să ne amuze dar să ne și dea „le rire jaune".

— Te-am înțeles, nene Iancule.

Și a doua zi îi adusei la redacție primul articol despre Nietzsche, căruia îi urmară în fiecare vineri dimineață cîte un altul.

De la primul articol, Caragiale fu entuziasmat de ideile filosofului :

— Măi, neamț cu adevărat să fie acesta ? Prea e spirt. Și totuși spirt care nu stă la suprafață ; neamț trebuie să fie !

Am scris timp de vreo trei luni la *Epoca* despre Nietzsche, nu atît de dragul de a vedea filosofia acestuia răspîndită la noi, cît de dragul lui Caragiale... Fiecare articol îl citeam împreună de două, trei ori. Caragiale îl sorbea cu ochii și se bucura ca un copil de cîte ori ideile lui Nietzsche îi erau pe plac.

— Măi, neamțul tău spune lucruri pe care le-am mai citit și eu ; dar cum le spune de frumos și de adînc !

---

* *Dincolo de bine si de rău*, 1886 ; *Pentru genealogia moralei* (1887) n. ed.)

Apoi Caragiale lua articolul, îi punea punctele și virgulele după cum trebuia, cu o minuțiozitate pe care n-am mai văzut-o la nici un alt scriitor, și pleca să-l citească și lui Anghel Demetriescu, de două ori cel puțin. Imprimarea se făcea sub paza lui ; nu i-a scăpat o greșeală de virgulă măcar. Cînd am terminat articolele, Caragiale singur le-a adunat într-o broșură pe care a tipărit-o tot la *Epoca*,[3] în formatul și cu litera aleasă de dînsul. Această broșură, tipărită într-un număr restrîns de exemplare, a fost împărțită pe la prieteni și cîteva exemplare numai au fost puse în librărie.

Nu știu dacă broșura a fost citită de toți prietenii ; în tot cazul, filosofia lui Nietzsche n-a avut ecou în publicul românesc. Puținul interes pe care l-a deșteptat atunci în unele cercuri a fost defavorabil. Filosofia lui Nietzsche părea puțin serioasă și cîțiva nu-și ascundeau mirarea că un candidat la profesorat, cum eram eu, putea s-o propage ! După cîteva aluziuni pe care mi le făcu regele Carol I, cu ocazia vizitelor sale la Fundație, unde mă găseam în vremea aceea ca bibliotecar, decisei să nu mai pomenesc de numele lui Nietzsche. Caragiale îl abandonă și el de fapt, fiindcă nu putea să-l citească în limba germană, iar în limba franceză nu existau traduceri. Astfel, publicul român scăpă pentru cîțiva ani de filosofia lui Nietzsche...

Această filosofie reveni la cunoștința publicului prin traducerile franceze de după 1900, dar fără să provoace o literatură nietzscheană în limba română. Numai războiul cel mare european din zilele noastre impuse pe Nietzsche atențiunei întregii lumi culte, și prin aceasta și nouă. Astăzi, cititorul român are prilejul să vadă expuse ideile lui Nietzsche pînă și în cele mai populare ziare și reviste. Cercurile înalte nu mai au nici o prevenienţă împotriva lui, iar teoriile sale se pot expune liber de la înălțimea catedrei.

În aceste condițiuni, am crezut oportun să reeditez, sub același titlu, vechea broșură : *Fr. Nietzsche. Viața și filosofia sa*,[4] apărută odinioară sub îngrijirea lui Caragiale. N-am făcut într-însa nici o modificare. Fiecare rînd al ei mi-aduce aminte de vorbele și gesturile lui Caragiale. Această broșură a fost scrisă de altmintreli de dragul lui ; să rămînă dar așa cum a cunoscut-o.

Dimpreună cu broșura mea (apărută zilele acestea în editura librăriei H. Steinberg), unul dintre inteligenții noștri ziariști, d. M. Negru, a tipărit și dînsul, cam în același timp, o broșură în care pune în paralelă tipul „omului superior după Nietzsche și după Carlyle". Literatura nietzscheană este dar în curs...

Trebuie să notez apoi că la familiarizarea publicului cu Nietzsche contribuie și gestul dlui Anastase Simu, generosul creator al muzeului cu același nume, care acum trei ani, prin o fericită inspirație — cum de altfel a dat foarte des probă pînă acum — a achiziționat* și expus în muzeul său bustul lui Nietzsche, lucrat de marele artist Max Klinger. Acest bust, pe care îl reproducem mai sus, a fost executat în 1904 și a figurat la ultima expoziție din Veneția, de unde apoi transportat la Berlin, a intrat în proprietatea dlui A. Simu. Vizitatorii muzéului au ocazia să vadă chiar de la intrare pe acela care pînă mai ieri era o figură enigmatică apărută la orizont și care astăzi este un colos ce impune tuturor.

---

* În textul de bază evidentă eroare a *rechiziționat* (n. ed.)

„PATIMA ROȘIE" *

Patima Roșie este patima-fatalitate care, după concepția dlui M. Sorbul, se desfășură mecanic în viața omenească, după legea eredității.

Din sufletul strașnicului hingher Sbilț — cel care-și făcea meseria de omorîtor de cîini ca un artist — a căzut prin ereditate nepotului Sbilț luciditatea inteligenței — și nepotul a ieșit un cinic ; iar nepoatei Tofana, frenezia emoțiunilor violente — și ea a ieșit o criminală calculată. Nici o putere din lume nu va reține pe nepotul Sbilț ca să fie cinic cînd ocazia se prezintă și nici pe nepoata Tofana să se aprindă de patimă și să vadă roșu înaintea ochilor de cîte ori va fi contrariată.

Cei doi moștenitori ai fatalității stau desprinși de restul lumei și, ca doi somnambuli, merg spre sfîrșitul ce le fusese destinat. Mihail Sorbul i-a pus numai de formă în mijlocul oamenilor, căci asupra lor nimeni nu are vreo influență. Oriunde și ori cu cine ar fi trăit ei, nepotul Sbilț tot așa de cinic ar fi fost, iar nepoata Tofana tot așa de criminală. Două firi ca acestea nu se uită pe unde calcă și cu cine merg, ele se prăvălesc spre țintă după legea lor mecanică.

Nepotul Sbilț își păstrează luciditatea în toate ocaziunile. Este cinic cu vara și cu amanții verei sale, cum

---

* *Patima Roșie,* comedie tragică în trei acte de Mihail Sorbul. Reprezentată pentru prima oară la Teatrul Național din București în ziua de 7 martie 1916. Apărută în volum (Editura Steinberg, București 1916, prețul 2 lei. Se poate procura și de la administrația revistei). (N.a.)

este cu sine însuși. Verei sale îi procură revolverul cu care aceasta va avea să se ucidă, fără cea mai mică mustrare de cuget. „Tot ce se petrece pe pământul acesta se petrece cu socoteală". Sbilț, prevăzînd că vară-sa se va împușca după ce-și va împușca amantul, cu cea mai deplină seninătate în suflet, îi poftește : „Somn veșnic, fetițo !" — după ce mai întîi o ușurează de banii pe care îi avea asupra ei : „Dă-mi banii și nu mă mai ține de vorbă. Acuma pică dobitocul ăla frumos și reprezentația se va amîna pe cine știe cînd". Dobitocul ăla frumos este amantul Rudy, pe care Tofana avea să-l ucidă din capriciul ei de criminală înnăscută. Cu amanții Tofanei, Sbilț este la aceeași înălțime. Lui Castriș, primul amant, îi spune în față : „Mulțumesc pentru pol... Ți-l primesc cu plăcere, pentru că tocmai voiam să-ți dau și eu cîteva informațiuni, care vor echivala cu onorariul acordat. Rudy e cel mai ticălos om de pe pământ. Mi-a furat pe Crina, mi-a necinstit pe vară-mea, iar pe tine te-a încornorat..." Și acestea toate ies din gura lui Sbilț așa, dintr-odată, ca un torent de adevăruri, care nu poate fi oprit. Cu Rudy, cel de-al doilea amant, este la fel. Din primul moment, îl face prost. Apoi, fără jenă, îl previne de urmările grave pe care le va aduce iubirea lui pentru Tofana : „Noi pedepsim ! Executăm ! Haralambie Sbilț, bunicul nostru, făcea parte din puterea executivă !... Hați cu sbiltul ! Salve !" Tot așa de cinic este nepotul lui Haralambie Sbilț cu sine însuși : „Și eu sînt un ticălos, Crino... Sînt leneș, dar leneș de tot ! Mai sînt și bețiv ! Beau... beau foarte mult..."

Nepoata Tofana, de asemenea, nu are nevoie de motive pentru a fi o criminală. Ea nu evoluează, ci se prăvălește brutal, după legea gravitațiunei : „Vreau să fiu fericită și atîta tot". Castriș îi oferă averea și numele său ; ea le respinge. „— Ți se oferă o partidă mai strălucită ? o întreabă Castriș. — Nu. — Atunci ? — Simt că viața pe care o ducem împreună nu e tot ce se poate oferi unui suflet ca al meu. — În ce fel vezi o viață mai frumoasă ? — Deocamdată schimbînd-o..." Nepoata lui Sbilț vrea aventura de dragul schimbării, ca și bunicul hinger care nu se uita la zlotii pe care-i cîștiga de fiecare cap de cîine, ci se topea de fericire la zvîcniturile dobitocului sugrumat de sbilț ! Cel dintîi bărbat care îi intră în casă este și prima sa victimă.

Rudy, Crina, Castriș, adică celelalte personagii ale piesei nu trăiesc de sine, ci în funcție de excitație pentru nervii iritabili ai Tofanei și pentru cinismul veșnic gata de a se exercita al lui Sbilț. Acțiune propriu-zis omenească nu există ; există doar fatalitatea care își face drum prin argila lipicioasă și sfărămicioasă a celor ce se numesc personagiile piesei.

Cu o asemenea înțelegere a teatrului, d. Mihail Sorbul nu poate să trezească în sufletul spectatorilor nici o altă emoțiune în afară de groază. Spectatorii n-au pe cine urî și nici pe cine iubi, fiindcă ceea ce se petrece pe scenă se petrece într-o lume stranie de spital, în care stăpînesc păcatele morților iar nu voințile celor vii.

Spre norocul spectatorilor români însă, intervine Sbilț (Iancu Brezeanu). Acest Sbilț face o legătură cu viața românească actualizată în anumite cercuri sau, mai bine zis, în anumite cafenele. Sbilț este un tip reprezentativ curat românesc, ale cărui exemplare trăiesc lîngă noi, și ca atare ne interesează. Cinismul lui nu este cinismul clasic al grecilor din antichitate, nici humorul englezesc pe care îl imitează mai toate popoarele culte, nici jemanifișismul francez, nici rîsul albastru *(Galgenhumor)* pe care îl pune în relief ironia unor anumite împrejurări în viața oamenilor de pretutindeni, nici istețimea lui Zeilig Șor *, samsarul : cinismul lui Sbilț este fructul care însoțește la noi caricaturizarea civilizațiunei europene, este revanșa pe care neisprăvitul intelectual român și-o ia în contra culturii și a bunului simț. Sbilțul nostru este un produs al degenerării morale, provocată la noi prin contactul prea brusc cu civilizația apusului. Pe stradă, el îți spune o trivialitate cu liniștea cu care îți dă bună-ziua. În gazetărie, a scris la *Moș Teacă* a lui Toni Bacalbașa și acum scrie la *Cronica* lui Arghezi și la *Facla* lui Cocea. În politică, face pe agentul de club cu leafă lunară. În cafenea, îl găsești întotdeauna la așazisa masă a intelectualilor... Dar, în definitiv, Sbilțul român nu este un criminal și este departe de a fi chiar un revoluționar în felul anarhiștilor ruși. Sbilțul român este, în fond, un copil vițios, care n-are curajul cinismului său decît atunci cînd se știe susținut pe la spate de un protector care plătește...

---

* Personaj din drama *Manasse* de Ronetti Roman (n. ed.).

Cu acest Sbilț, d. Mihail Sorbul ne scapă de groaza care altmintreli ne-ar cuprinde la vederea tragediei sale cerebrale ; cu el uităm puțin de trista patimă roșie pe care ne-a hărăzit-o Haralamb hingherul. Cînd Sbilț intră pe scenă, intră și puțin aer : aer viciat, negresit, dar aer în care se mișcă și respiră oameni cunoscuți nouă : cu Sbilț sîntem în plină actualitate ! Pe Tofana a scos-o d. Sorbul din lecturi trudite : pe Sbilț l-a găsit de-a gata la cafenea, la masa vecină, și l-a copiat glumind. Sbilț va rămîne printre caracterele teatrului românesc, alături de Farfuride, de Pristanda și de Cetățeanul turmentat ai lui Caragiale, pe cînd Tofana se va duce...

Opera dlui Mihail Sorbul nu este o capodoperă shakesperiană, cum cîțiva prieteni de-ai autorului au avut prostul gust să o afirme, dar este o operă originală plină de frumoase promisiuni pentru activitatea viitoare a autorului. Ea se aseamănă, sub un anumit raport, cu *Scrisoarea pierdută* a lui Caragiale. Ca și aceasta din urmă, ea zugrăvește dintre tipurile românești pe acelea tocmai care par mai trecătoare, fiind mai legate de momentul în care trăim. Cînd s-a reprezentat pentru întîia oară *Scrisoarea pierdută,* prima critică adusă lui Caragiale a fost că tipurile zugrăvite de el sînt produsele vremelnice ale politicei românești și că, peste cîțiva ani, cînd această politică se va schimba, spectatorii nu le vor mai putea înțelege. Au trecut însă mulți ani de-atunci și, cu toată schimbarea politicei românești, tipurile lui Caragiale trăiesc și sînt înțelese mai bine decît orișicînd. Aceeași critică, dacă n-am avea experiența lucrului, s-ar putea aduce și lui Mihail Sorbul : Sbilț este un produs vremelnic, ieșit din ascensiunea prea repede a intelectualității românești și, ca atare, condamnat să nu mai fie înțeles peste cîțiva ani... Eroare : Sbilțul din *Patima roșie* va trăi chiar cînd modelele lui din cafeneaua de astăzi vor dispare, așa cum trăiesc multe alte tipuri de oameni din teatrul clasic, cu toate că modelele lor au dispărut de mult.

Să sperăm că va veni și timpul cînd Mihail Sorbul va zugrăvi tipurile permanente ale vieții românești. Tipurile permanente sînt în genere mai greu de prins decît

cele vremelnice, mai ales într-un mediu social atît de nedefinit și de împestrițat cum este cel românesc. Cînd însă cineva scrie *Patima roșie* la vîrsta la care a scris-o Mihail Sorbul, nu este un risc prea mare să ne mărturisim speranțele, de pe acum chiar. Mihail Sorbul, sîntem siguri, își va lua în curînd rămas bun de la Sbiltul cafenelelor și va intra cu încredere în mijlocul oamenilor normali la cari dacă nu va găsi patimi roșii, va găsi în schimb o gamă mai variată de emoțiuni și un orizont sufletesc mai larg, de la care să se inspire puternicul său talent.

SPIRITUL NOSTRU CRITIC

INTERVIU CU DL C. RĂDULESCU-MOTRU

Dl C. Rădulescu-Motru ne-a răspuns prin poștă la cîteva întrebări pe cari i le pusesem din dorința de a lămuri unele probleme culturale. Le redăm întocmai :

Spiritul critic românesc înainte de război se liberase el, în literatură, filozofie, știință, de influența generoasei culturi apusene ?

Scriitorii cu adevărat originali nu sînt preocupați de întrebarea dacă sînt originali sau nu. Originalitatea este izvorîtă dintr-un adînc sufletesc — dincolo cu mult de hotarele conștiinței luminoase. Preocuparea de originalitate o au însă, în mare măsură, scriitorii plătiți cu linia la foile periodice și diletanții în genere.

În timpul din urmă, adică în anii imediat înainte de război, nebunia imperialismului economic vițiase atmosfera senină a scriitorilor originali pînă și în țările cele mai culte. Reclama comercială începuse să se întindă pînă și în domeniul filozofiei și al științei. La marile cotidiane susținute de finanța intereselor imperialiste erau chiar scribi plătiți înadins să laude arta și știința națională și să defaime aceea ce era străin, cam în aceleași fraze în care se lăudau mărfurile naționale și se defăimau fabricatele importate.

De acest imperialism comercial am fost atinși și noi românii înainte de război — cum era foarte natural.

Ca un preludiu al viitorului concert politic, Marea și Mica Antantă, au apărut și la noi cîteva privighetori care ne-au cîntat superioritatea unei culturi față de alta — și în urmă chiar superioritatea culturei noastre față de toate culturile.

D-voastră numiți cîntecul acestor privighetori răzlețe liberarea spiritului critic românesc... Alții au anunțat chiar primăvara noastră literară. Eu cred că în nici o vreme n-am fost mai aserviți influențelor străine ca în anii aceștia din urmă. Numai că astăzi aspirăm mai mult florile veninoase ale culturei apusene, pe cînd înainte aspiram pe cele generoase...

Ce atitudine a avut acest spirit critic în timpul neutralității și întru cît a posedat adevărul, adică întru cît a fost profetic?

Atitudinea spiritului critic românesc în timpul neutralității a fost lăsată hazardului. Fiecare matematician îi poate calcula direcțiunile ei aplicînd ecuațiunile din calculul probabilităților. Singura manifestațiune care nu intră în nici un fel de calcul este aceea a spiritului dlui Take Ionescu. Memoriile acestuia au întrecut în profetism cele mai reputate oracole ale antichității și ale timpurilor moderne, și rămîn astfel un monument al vanității omenești.

Spiritul critic de după război — leșinat o clipă în proză și poezie ministerială — își recîștigă independența? Ce forme a luat?

Spiritul critic de după război... îl aștept. Ce forme a luat? Să fi luat deja o formă?

Sînt convins că înainte de a-și lua o formă își va lua o firmă politică — și atunci o vom afla-o din gazete.

E necesară o uniune intelectuală a tuturor gînditorilor lumei? Spiritul critic românesc poate nădăjdui într-o exuberantă înflorire originală — poetică, filozofică, științifică — în sînul acestei uniuni?

Uniunea intelectuală a gînditorilor lumei va veni deodată cu uniunea muncitorilor din lumea întreagă. Dar este mult pînă atunci. Lumea va fi încă multă vreme stăpînită de prostie și vanitate...

Pînă la uniunea tuturor gînditorilor, care va veni deodată cu judecata cea de apoi, este posibilă uniunea gînditorilor Europei pe afinități de rasă sau pe profesiuni. În asemenea uniune — sau mai bine-zis în asemenea uniuni diferite — gînditorii români vor avea un loc onorabil. Sînt convins chiar că, intrați în asemenea uniuni, gînditorii români și dacă vor produce mai puțin vor produce însă mai valoros.

De ce pînă azi grupul „Clarté", pe care la un moment dat era vorba să-l întemeiați la noi, nu s-a înfăptuit? Am rămas aceiași indolenți?

Grupul „Clarté" nu s-a întemeiat încă la noi din cauza „neclarității" din direcția grupului care poartă acest nume în Franța. Francezii se mulțumesc adeseori cu nume sonore, fără a-și preciza prea mult direcțiunea activității. Grupul „Clarté" ar fi trebuit, după nume, să fie grupul oamenilor emancipați de orișice prejudecată și de sub orișice interes de partid. În fapt, el este *Clica* unui mic număr de aderenți ai Partidului Socialist Francez.

Această deziluzie a fost primul obstacol. Numele „Clarté" ne-a venit discreditat, înainte de prima noastră întrunire.

Aceea ce încercasem totuși nu este părăsit. În loc de sonorul „Clarté", vom avea modesta „Uniune" a intelectualilor români, sau mult utilizatul „sindicat" al intelectualilor — în care să ne regăsim, deasupra atmosferii de afaceri, de prostie și de turpitudine politică, toți aceia care simțim nevoia unui cuvînt liber, de scris, sau măcar de spus între noi.

*
* *

S-a văzut cred, că de cîteva ori d. C. Rădulescu-Motru a trecut dincolo de răspunsuri. Era în dreptul său. Ideile sale însă, acelea care ating însuși miezul vieții noastre intelectuale — politica și cultura, uniunea sindicală — le vom discuta mai pe larg în numărul viitor*.

1920

* Nici în numărul viitor al *Cuvîntului liber*, nici aiurea n-a mai apărut vreun comentar. *(Notă F. Aderca.)*

ANDREI BÂRSEANU ȘI NAȚIONALISMUL

Sire,
Doamnelor și domnilor,

Un lanț de momente dramatice, încheiat din griji și dureri, a fost trecutul istoric al poporului român. Timp prielnic pentru dezvoltarea firii sale bogate, poporul român n-a avut. Veșnic în războaie; veșnic în luptă cu vitregia împrejurărilor; de cîte ori n-a stat în cumpănă pînă și existența sa! Și cu toate acestea în trecutul acestui popor, cînd se așează cîteodată o punte de răgaz între zbuciumările ce se țin șir, întîlnim un fapt de o uimitoare măreție. Poporul acesta veșnic martirizat, în loc de a-și petrece momentele de răgaz la adăpostul unei izolări, sau iscodind mijloace pentru îndulcirea traiului material, cum i-ar fi fost iertat, se îndîrjește în a birui cu gîndul întrebarea cea mare a naționalismului, pe care noua plămădire a conștiinței europene o aducea după sine. Încă din secolul XVIII, pentru poporul român, care trupește era împărțit între diferite stăpîniri, unitatea sufletească a neamului românesc nu făcea îndoială; iar curînd după aceea, găsim la acest popor lipsit de orișice avantaj material după urma culturii, o rîvnă stăruitoare pentru dobîndirea unei culturi naționale. Tendința spre cultura națională este tendința care caracterizează viața Europei moderne. Înfiripată la început din optimismul sentimental deșteptat de invențiunile științifice ale secolului XVII, optimism care aducea credința în regenerarea lumii morale și sociale, pe măsură ce se în-

tindea puterea tehnică a omului asupra lumii materiale, această tendință pătrunde atît de adînc conștiința Europei moderne, că în jurul ei cristalizează idealul cel mai popular european. A ceea ce Orientul și Europa antică încercau să realizeze prin puterea supranaturalului, Europa modernă avu aspirația să realizeze prin cultura națională, transformată într-un ideal creator. Cultura națională este mediul sufletesc de care are nevoia europeanul pentru a-și păstra neclintită credința în progres. Afirmată la început ca un deziderat sentimental, ea a sfîrșit prin a domina politica tuturor popoarelor europene. Ultimul război a consfințit locul ei de frunte printre marile scopuri ale conștiinței omenești.

Este uimitor și în același timp, pentru noi, este măreț să constatăm că la afirmarea acestui ideal, așa de caracteristic european, poporul român a contribuit din vreme și într-o bună parte. Viața ce s-a desfășurat aci, între cele trei rîuri din sud-estul Europei, Dunărea, Tisa și Nistrul, a avut aceeași pulsație cu viața Europei întregi. Fără rodul acestei vieți, multe din cele înfăptuite prin marele război nu s-ar fi putut cu bine sfîrși, și poate că nici nu s-ar fi pornit din capul locului să se înfăptuiască. Dar s-a pornit, fiindcă se știa că aci, între cele trei rîuri cari hotărăsc neamul românesc, existau de mult pregătite suflete pentru războiul idealului național. Se știa că aci o scînteie este destul ca să aprindă focul. Și așa a fost. România a dat unul din fronturile pe cari s-a rezimat biruința finală a idealului european.

Biruința finală să nu ne fie însă un narcotic prin care să ne adormim conștiința datoriei față de menirea noastră. Idealul național, pentru care am luptat și am suferit, este realizat în noi, atît pe cît el ne deschide orizonturi pentru o nouă înălțare sufletească. În ordinea morală nu există final, ci numai finalitate ; adică : tensiune continuă spre ceva mai de valoare. Să ținem trează în sufletul nostru conștiința menirii noastre. Spre acest sfîrșit să profităm de fiecare sărbătoare, care ne adună pe mulți la un loc, spre a cinsti memoria înaintașilor, prin ale căror vorbe și fapte sufletul poporului nostru a fost îndrumat în trecut ; și la școala lor apoi să ne pregătim la rîndul nostru spre împlinirea operei ce ne rezervă viitorul.

Numeroase sînt numele înaintașilor cu cari ne putem mîndri. Naționalismul a crescut la noi din pămîntul însuși al țării. De la umilul cărturar de sat, pînă la cel mai înalt învățat de oraș pe care Dumnezeu ni l-a hărăzit, în fiecare epocă găsim apostoli de-ai naționalismului pe toate treptele sociale. În mintea acestor apostoli, toate nuanțele credinței. Pe tulpina naționalismului s-a ridicat la noi o floră sufletească de o bogăție cum întîlnim foarte rar aiurea. Dintre acești apostoli însă, rog să-mi fie îngăduit a evoca singura figură a celui din urmă dispărut pe care o păstrăm într-o duioasă amintire de colegialitate membrii Academiei Române, figura lui Andrei Bârseanu.

Distinsă și simpatică mi se înfățișează această figură a naționalismului român. Născut în 1858, în Dîrstele Brașovului, Andrei Bârseanu, fecior de preot, după ce-și completă studiile gimnaziale din Brașov, cu cîteva semestre de lecțiuni audiate la Universitățile din Viena și München, veni să se așeze ca modest profesor provizor tot la gimnaziul unde învățase și a cărui istorie avea dînsul să o scrie, între noiemvrie 1899 și octomvrie 1902, cu o deosebită pricepere și tragere de inimă. Trecut de la 1886 ca profesor definitiv la școala comercială, o școală strîns legată cu gimnaziul Brașovului, Bârseanu desfășură aci o activitate atît de productivă că el se impuse atenției tuturor intelectualilor din Ardeal. Cînd „Asociațiunea pentru literatura și cultura poporului român", organul în care se concentra înainte de război mișcarea naționalistă din Ardeal, rămasă fără președinte, persoana lui fu aclamată unanim în rolul pe care mai înainte îl îndepliniseră bărbați de vrednicia unui arhiereu ca Andrei Șaguna, de erudiția unui Timotei Cipariu și de patriotismul unui George Barițiu. Modestul profesor de la școala comercială din Brașov, ales în acest interval, în 1908, membru al Academiei Române, se sui la locul ce-i fusese încredințat avînd din primul moment înțelegerea rolului, pe care îl aștepta lumea de la dînsul. Locul de președinte al Asociațiunii pentru literatura și cultura română din Transilvania", nu era, în apropierea anului 1914, o distincție menită să mulțumească o vanitate sau să dea încurajare unui talent plin de făgăduieli, ci era punctul de miră asupra căruia se încrucișau focurile acelor ce dușmăneau cultura română, era locul care aștepta

pe omul gata de jertfă. O lume întreagă avea dreptul să șovăiască înaintea primejdiilor — și multe primejdii se grămădeau asupra românilor din Transilvania în acele clipe, — singurul care n-avea dreptul să șovăiască era președintele „Asociațiunii". Ceva mai mult chiar. Cu cît primejdiile se înmulțeau, amenințînd să slăbească încrederea membrilor „Asociațiunii", cu atît președintele trebuia să fie mai dîrz în exprimarea convingerilor naționale. Și așa a fost Andrei Bârseanu. Regulat, în fiecare an, începînd ca vicepreședinte din 1906, prin discursurile de deschidere la adunările generale, el își ia asupra sa riscul de a trîmbița lumii nădejdile nestrămutate ale neamului românesc. Feciorul preotului din Dîrstele Brașovului, indiferent la trăznetele ce se grămădeau asupra capului său, cetea regulat, la marile zile de sărbătoare ale „Asociațiunii", în evanghelia sufletului său naționalist, cu credința nestrămutată cu care nenumărate generații de preoți au cetit în bisericile neamului român din evanghelia lui Hrist. „Aceea ce este apa pentru pești ; aerul pentru zburătoare și pentru toate viețuitoarele ; ce este lumina pentru vedere ; soarele pentru creșterea plantelor ; vorba pentru cugetare, aceea este naționalitatea pentru fiecare popor", zicea el în marele discurs de la Șimlău în 7 august 1908, repetînd vorbele înaintașului său George Barițiu. Tot în acest discurs, care poate fi considerat ca o sinteză a convingerilor sale, găsim și următoarele afirmații pe care urmașii vor avea să le repete după dînsul.

1. — Însușirea caracteristică a poporului românesc este dorul său de lumină, năzuința sa spre învățătură. 2. — Jertfele cele mai mari pentru cultură le-au făcut cei de jos, săracii. Pentru Transilvania mai ales, „nu din prisosul averilor feudale, adunate de veacuri, nici din comorile stoarse de la alții s-au făcut institutele pentru pregătirea preoților și învățătorilor, ci din obolul fostului iobag". 3. — „Între cărturarii noștri și între săteni nu poate să fie deosebire de interese, nici deosebire de aspirațiuni. Cu toții sîntem fiii aceleiași familii ; cu toții am răsărit din aceeași tulpină". 4. — „Tot din aceleași motive nu pot fi deosebiri nici în aceea ce privește caracterul culturii noastre naționale. Cultura noastră nu poate fi decît una și aceeași, întemeiată pe însușirile caracteristice ale poporului nostru".

Oratorul de la Șimlău, deodată cu fondul convingerilor sale, ne dezvăluie și mentalitatea generației de luptători naționaliști de dinainte de războiul pentru întregirea unității neamului. Toți acești luptători au mîndria originei ; au mîndria tradițiilor românești. Andrei Bârseanu este sigur pe pămîntul pe care îl calcă și pe vorba pe care o spune, fiindcă la el nimic nu este improvizat : pasul său urmează pe drumul bătut de strămoși ; vorba sa liniștită, dar respicată, este spusă cu gîndul de a fi săpată în piatră pentru veșnica luare aminte a viitorimii. Cînd un Bârseanu vrea să dovedească un adevăr, argumentul său cel mai puternic este scos din tradiție. Așa a spus Șaguna, marele arhiereu ; așa, după el, Alexandru Mocsonyi ; așa, G. Barit : aceea ce a legat mintea atîtor mari români este sfînt. O mentalitate lipsită de aurora trandafirie a noutății ; o mentalitate sobră ; fie, dar ce temelie solidă pentru solidaritatea și continuitatea muncii gînditorilor pe terenul culturii naționale. Generația, în numele căreia vorbea Bârseanu, n-a cunoscut anarhia gîndului, boala cea mai distrugătoare pentru inteligența popoarelor tinere. Înseși motivele inspirației poetice, căci Andrei Bârseanu a fost și poet, el le găsește tot în tradiție.

Pe al nostru steag e scris unire, unire în cuget și simțire.
A noastră stea pe bolți cerești lucească în veci mereu.
Sfînta dragoste de frați, aceasta să vă însuflețească.
Un falnic glas răsună din vîrfuri de Carpați, e glasul țării noastre.
Ardealul nostru mult iubit, scump leagăn părintesc.
Ardealul nostru leagăn scump, dar mult nenorocit.

Nu sînt versurile unui suflet avid de impresiuni originale, dar sînt versurile unui suflet în care s-au topit pînă în adîncul firii aspirațiile și durerile unui neam întreg ! Cu o deosebită plăcere, amintea Bârseanu povestea populară a lui Prîslea cel voinic și merele de aur. Prîslea cel voinic, ca să ajungă la merele de aur, trebuia să dea Zgripțoroaicei, care îl purta pe aripi, o sută de bucăți de carne să nu slăbească ; și cînd tocmai era aproape de gura peșterei, i se sfîrșește carnea ; ca să nu

cadă iarăș în întuneric, el nu stă mult la gînduri, ci scoate paloșul și taie din coapsa lui o bucată pe care o dă zgripțoroaicei. Așa ca Prîslea este și poporul român. În năzuința sa de a se ridica de la întuneric la lumină nu arareori a făcut ca Prîslea, cu singura deosebire că bucata de carne n-a fost tăiată din coapsă ci din pieptul său. A fost tăiată, trebuie să recunoaștem noi acei de astăzi, din pieptul unui Andrei Bârseanu și a celor de felul lui, cari cu viața lor de martiri au călăuzit năzuințele poporului român și au dat tăria de care acesta avea nevoie în momentele sale grele.

Andrei Bârseanu a trăit ca să-și vadă visul cu ochii. Tot el este președintele care ține cuvîntul de deschidere la Asociațiune în 1920, după ce cu cîteva luni înainte, la 31 mai 1919, avusese fericirea să primească în Sibiu, la instituția ce conducea, vizita M. M. L. L. regele și regina României întregite. Zidul despărțitor între frații de același sînge acum nu mai era : în locul frînturilor geografice de mai înainte, era un stat în care se cuprindeau toți românii la un loc, uniți nu numai în cuget și simțire, după vorba poetului de mai înainte, ci și într-o realitate politică recunoscută de toată lumea. Bucuria lui Andrei Bârseanu este nespus de mare. „Dar, zice el în discursul acestui an, dacă am avut fericirea să ajungem la aceste zile mari și să ne vedem oameni liberi în țară liberă și întregită, trebuie să ne dăm seama că acest mare favor este împreunat și cu anumite îndatoriri. Moșia strămoșească liberată trebuie îngrijită și cultivată, altcum nu ne arătăm vrednici de stăpînirea ei. Trebuie să facem dintr-însa o grădină frumoasă, plină de rodiri bogate pentru noi și pentru alții, o podoabă a acestor părți de către răsărit ale Europei. Aceasta o pretind de la noi legile nestrămutate ale progresului, aceasta o pretinde menirea noastră istorică, de a fi strajă neadormită a civilizației omenești în aceste părți ale lumii.“ Și imediat el adaugă : „Dar, spre a putea îndeplini cu vrednicie această menire, spre a asigura pentru toate timpurile existența și prosperitatea statului nostru întregit și a face dintr-însul un zid de apărare al civilizației omenești, se cere o muncă intensivă și statornică, făcută cu pricepere, care muncă nu se poate îndeplini fără o pregătire serioasă. Pe lîngă biruința cu arme a vitezei noastre oștiri se cere o biruință tot atît de strălucită a culturii românești, spre a

putea asigura pentru toate timpurile aceea ce am avut norocul a înfăptui și a da înfăptuirii noastre un timbru special românesc."

În aceste cuvinte avem testamentul politicei culturale a lui Andrei Bârseanu. Puțin timp în urmă, la 19 august 1922, el închise pentru vecie ochii. Rareori un testament mai frumos. Cine, cunoscîndu-l, nu are să revendice onoarea de a se număra printre executorii lui? Biruința culturii cine n-o dorește?

Sire,
Doamnelor și domnilor,

Trecerea de la o generație la alta a sarcinei de a realiza un ideal a fost adeseori comparată cu trecerea torțelor din mînă în mînă așa cum se făcea în cursele din lampadaforiile antice.

Et quasi cursores vitae lampada tradunt,

zicea Lucretius *, înaintea atîtor alți poeți moderni.

Dar această comparație corespunde adevăratelor fapte istorice numai întrucît acestea sînt văzute de departe. De aproape văzute, faptele istorice se petrec diferit. Între activitatea vechei generații și activitatea nouei generații se interpun incidente numeroase. Generația viitoare nu este grăbită să primească torța purtată de vechea generație, așa dintr-odată; ea o găsește uneori că luminează prea slab; alteori că nu este bine aprinsă; foarte adeseori are dorința să o aprindă ea însăși din nou. Generația veche de asemenea nu transmite torța totdeauna cu voie bună. Prea adeseori îi par mîinile cari au s-o primească slabe sau rău conduse. La vederea de aproape, între generații găsim zigzaguri, împotriviri și chiar revoluții. Lamartine vedea mai bine, cînd zicea:

...l'humanité ne vit pas d'une idée
Elle éteint chaque soir celle qui l'a guidée.

Cu atît mai mult este cazul generațiilor despărțite printr-un război urmat de mari transformări politice, cum

* *De rerum natura*, II, 79 (n. ed.).

este războiul dintre 1914—1918. După războiul întregirii neamului este natural dar să ne așteptăm la o schimbare în concepția naționalismului nostru. La o încercare, în tot cazul. Semne prevestitoare se arată de pe acum. Încrederea de sine este mare, atît la aceia cari vin, cît și la aceia cari se duc, pentru ca o ciocnire să nu se producă. Tinerii au între ei prea mulți nerăbdători ; bătrînii au între ei prea mulți *laudatores temporis acti* * ; unii și alții au în ei prea mult gigantism moral ca să-și poată trece de bunăvoie torța idealului. Necunoscutul ne stă înainte. Este bine să-l mărturisim sincer, căci tăgăduindu-l el nu dispare și nici nu se micșorează. Necunoscutul însă nu este absurdul. Orișicîte contraziceri s-ar produce între manifestările generațiilor succesive ale unui popor, o logică imanentă există totuși între ele toate, fiindcă fără o asemenea logică nu ar fi cu putință viața însăși a poporului. Iată dar un punct de reazim din care putem privi la necunoscutul din față și putem încerca o conciliere între el și trecut.

Naționalismul român, după cum am avut cinstea să spun mai înainte, își are rădăcina într-o credință caracteristică spiritului Europei moderne. Europeanul modern are credința că stă în puterea lui să schimbe condițiile vieții în care trăiește ; el crede în progres. Îndreptată spre lumea materială, această credință a dus la cîștigarea tehnicei industriale, la așa numitul mecanism ; îndreptată spre lumea socială, ea a dus la respectul autonomiei personale, din care a ieșit prin extindere naționalismul. Europa este industrială și naționalistă, fiindcă ea crede că invențiunea și personalitatea sînt factorii cei mai puternici ai progresului. Cum invențiunea și personalitatea sînt factori în veșnică devenire, — de aceea și aspectul pe care îl ia spiritul Europei este acela al unei frămîntări. Europeanul, văzut de departe, apare ca fiind perpetuu în război : în război cu natura materială, pentru a o supune mecanismului din fabrică ; în război cu așezămintele politice și religioase pentru a asigura libera desfășurare a autonomiei sufletești. Spiritele contemplative și doritoare de liniște regretă desigur aceasta ; unele chiar nu s-au sfiit să vorbească de o ruină apropiată ;

---

* Lăudători ai vremurilor trecute, Horațiu, *Ars poetica*, 173 (n. ed.).

dar aceasta nu împiedică să se urmeze drumul început. Aceea ce numim cultură europeană este armătura pe care și-a dat-o credința în progres.

Popoarele Europei sînt înfrățite prin această credință în progres, dar tocmai din cauza acestei înfrățiri este o luptă între ele mai vie decît aiurea, între popoarele de pe celelalte continente. Căci progresul aduce după sine întrecerea care nu convine orișicărui suflet. Înțelepții orientali o disprețuiesc. Cei slabi în genere o urăsc. La popoarele Europei încă, ca n-are peste tot locul o egală intensitate. Înarmarea fiecărui popor este rezultatul experienței. La unul experiența a fost tristă și dificilă pe terenul vieții materiale, și în consecință din ea a rezultat o preferință pentru înarmarea industrială ; la altul, experiența s-a lovit de multe dificultăți pe terenul politic și, în consecință, a rezultat o preferință în această direcție. Și aici, cîte diferențe. Un popor a trăit izolat sau în hotare naturale ; altul la încrucișări de drumuri, în calea tuturor răilor ; un popor și-a avut pe membrii săi adunați la un loc ; altul și-a avut pe membrii săi risipiți sau alipiți la trupuri străine. Cum putea în aceste condiții ca toată lumea să-și pună pe umeri aceeași armă ?

Poporul român a fost hărăzit de Dumnezeu pe un pămînt bogat și frumos, așa că experiența lui în cele materiale n-a avut prilejul să fie înțețită spre industrie. Dar în schimb experiența avută în cele sufletești i-a fost din cale afară de grea. Risipit, hărțuit din toate părțile, cutropit cînd de unii, cînd de alții, pînă și îngenuncheat politicește lungi perioade de timp, ar fi fost un popor nimicit, dacă el nu și-ar fi făcut din naționalism o armătură de apărare. Idealul național l-a salvat. Acest ideal a dat forțelor sale împrăștiate o cristalizare, care l-a scos la liman. Astăzi iată-l popor întregit și cu o suveranitate deplină în mijlocul popoarelor mari ale lumii.

Menirea sa însă de-abia începe. Pînă acum el n-a dobîndit decît dreptul să aibă o menire. Menirea sa adevărată începe cu autonomia națiunii întregită după război. Dar acum încep și incidentele de cari vorbeam că se pot întîmpla, cînd generațiile își trec torța idealului din mînă în mînă. Generațiile vechi s-au împărtășit din spiritul vremii lor, și tot din spiritul vremii lor au

dreptul să se împărtășească generațiile noui : rămas-a oare spiritul vremii același ?

Mișcarea naționalistă a luat în Europa diferite forme, după împrejurările istorice în care s-a produs și după psihologia claselor sociale în care și-a găsit agentul de propagare. Într-un fel a fost ea și mai este încă în Armenia și Albania ; în alt fel în Italia, Grecia, Serbia ; și cu totul în altfel în Germania, Franța și Anglia. Într-un loc ea este o mișcare de apărare ; într-alt loc o mișcare iredentistă ; în alt loc imperialistă. La unele popoare o găsim condusă de interese dinastice, la altele de interese politice și economice personale, sau de clasă ; la altele de interese pur culturale. Care dintre aceste forme se va impune la noi ?

Spiritul european a devenit apoi sensibil la multe critici. În numele idealului național cîte fapte urîte și cîte nedreptăți nu se comit ! Pentru o nedreptate mai ales a început lumea europeană să se intereseze. Mișcarea naționalistă, în buna intenție de a realiza mai repede autonomia ființei naționale, nu respectă îndestul celelalte ființe sufletești, — cari au și ele dreptul la autonomie.

În special ea uzurpă foarte adeseori libertatea personală, la care are dreptul să aspire fiecare individ. Apare cu atît mai nedreaptă această din urmă uzurpare, cu cît istoria ne învață că succesul idealului național a fost în bună parte înlesnit prin lupta pe care înaintea lui a dus-o idealul personalității omenești. Autodeterminarea națiunilor nu a venit decît ca o extindere a autodeterminării voinței personale. Apoi între ființa națiunii și ființa individului sînt multe alte ființe sufletești, de natură religioasă și culturală, cari toate au dreptul să fie respectate și cari nu sînt îndestul. Pentru a garanta dezvoltarea liberă a fiecărei națiuni, popoarele europene prin pacea de la Versailles din 1919 au creat *Societatea Națiunilor ;* nu este oare acum momentul de a ne îndrepta atenția și către celelalte ființe sufletești pe cari nevoile politice ale momentului le-au aruncat în umbră ?

Românii de dinainte de marele război aveau destule motive ca să înlăture din conștiința lor aceste critici. Pentru ei naționalismul era totdeauna drept, fiindcă naționalismul era însuși criteriul dreptății. Dar românii de după război vor găsi în conștiința lor și alte motive. Cri-

teriul dreptății la acești români va fi, cu spiritul vremii, mai sus, și astfel ei vor simți, pentru naționalismul lor, nevoia justificării.

Și cu această nevoie a justificării ajungem la răscrucea de unde generațiunile României viitoare vor apuca pe un drum altul decît cel trecut. Naționalismul de pînă acum a fost naționalismul celor bine intenționați, instinctiv; pe cînd naționalismul vremii viitoare va fi al acelor conduși de rațiune: înțelegînd prin rațiune nu cumpătarea gestului, ci cumpănirea judecății în interesul prevederii. Temelia naționalismului, ieri ca și azi, este zidită pe tradiții. Dar tradițiile, afară de cele religioase cari sînt poruncile dumnezeirii și, prin urmare, în eternitate aceleași, se zidesc în două feluri: prin repetarea lor oarbă, fără alegere, și prin repetarea lor luminată, cu alegere. Ele sînt ca și deprinderile de care are nevoie orișice suflet individual ca să se formeze: deprinderi pasive, involuntare, și deprinderi active, voluntare; unele formează obișnuința, celelalte caracterul moral. Naționalismul viitor va fi pentru popor aceea ce este caracterul moral pentru un individ: va fi voința luminată de conștiința morală, iar nu gestul plămădit în subconștientul obișnuinței. Fiecare popor își va căuta menirea sa în tradițiile justificate de rațiune, iar nu în orișice tradiție. Aceasta este de altminteri calea pe care o constatăm în diferențierea progresivă a orișicărei personalități. Pe omogenitatea primitivă a sufletului se crestează influențele materiale ale mediului cosmic și ale rasei; pe urmă vin diferențierile spirituale, care rămîn, fiindcă sînt cele mai durabile. Ultimul cuvînt în conducerea mișcării naționaliste îl va avea deci, nu bine intenționatul, ci bine priceputul în ale adevărului.

La această schimbare asistăm noi astăzi. Ea este cheia care ne explică așa numitul „egoism sacru" din politica popoarelor de după războiul mondial. Dar schimbarea nu se face ușor.

Naționalismul trecut este de un sentiment mai cald în comparație cu cel nou. Tradiția care nu se alege păstrează un colorit local mai prietenos, decît tradiția care se alege. Interese de clasă, drepturi cîștigate, năravuri rele chiar; orgoliu și ambiție, toate merg împreună învăluite în vechea tradiție naționalistă. „Fie pîinea cît de rea, tot mai bine în țara mea", sună nelogic și, cu toate astea,

sună prietenos. Rațiunea este o seceră nemiloasă pentru asemenea tradiție. Acela care îndrăznește să ia în mînă această seceră fie sigur că-l așteaptă o muncă. Și ce răspundere mare pentru el! Rațiunea nu tolerează lingușire și ură; afirmările ei trebuiesc dovedite; criteriul ei este o cumpănă dreaptă. Acela care vorbește în numele ei are ca singur prieten adevărul. Și adevărul cere argumente, nu bune intenții. Minciuna cea mai bine intenționată pentru el este tot minciună.

Tradiția, potrivit adevărului, este atunci națională cînd se explică din firea poporului și se acordă cu manifestările acestuia pe întreg cîmpul culturii. Întocmai cum munții și rîurile unei țări formează o unitate energetică, în care o parte explică pe cealaltă, tot așa și tradițiile naționale, în lumina adevărului, constituiesc o personalitate reală și consecventă; ele apar ca desfășurarea unui suflet ieșit din evoluția energiei cosmice. Tradiția în acest înțeles se confundă cu însăși originalitatea poporului. A munci pe baza tradiției naționale este a munci la adîncirea originalității naționale. Un artist, un bărbat politic, un inventator tehnician, un om de știință, cînd rămîn credincioși tradiției, renunță la originalitatea de suprafață pentru originalitatea de adîncime: nu se trudesc să spună ce n-a mai fost spus pe lume, ci se trudesc să continue pe înaintașii lor, spunînd încă mai frumos și mai adînc decît aceștia. În lumina naționalismului rațional, tradiția este pulsația regulată, din ce în ce mai caldă, a vieții care se continuă din generație în generație, și nicidecum contracția rigidă a trupului lovit de răceala morții. Tradiționalul este mărturia energiei în potențialitate.

Bine înțeles, pentru a avea conștiința unui asemenea naționalism se cere o pregătire serioasă, cum zicea cu amărăciune Andrei Bârseanu în ultimul său discurs. Naționalismul, în înțelesul vechi, era un scut de conservație; el se dezvăluia sentimentului și realizarea lui era lăsată tot inspirației sentimentului; era impulsiv și subiectiv. Naționalismul viitor va fi o armă de ofensivă: va fi calculat și obiectiv. Cel dintîi ia ființă din venerarea trecutului; cel de-al doilea, din acordul inteligenților în conducerea statului. Cel dintîi se întreabă: de unde sîntem, cel de-al doilea: încotro mergem. Conștiința tradiției este cu deosebire schimbată în naționalis-

mul rațional. Pentru acesta, nu orișice tradiție este națională, așa cum nu orișice cuvînt uzitat în vreo regiune a țării românești este românesc. Tradițiile trebuiesc purificate, ca și cuvintele, prin rațiune, cînd nu este deajuns bunul simț. Cînd este conflict de tradiții, purificarea se impune fără milă. Astfel am procedat noi în scriere și chiar în vorbire. Am ales litera latină și am alungat pe cea chirilică ; am preferat în vorbire să întrebuințăm neolatinisme în loc de slavonisme. Cu tradițiile politice și morale nu avem să procedăm decît la fel. Sămînța cea bună trebuie aleasă din neghină. Vom elimina tradițiile care nu se potrivesc firii noastre și vom lăsa pe acelea care ajută dezvoltării noastre. Tradițiile venite prin influențe străine vor trebui cernute : mai ales după înfăptuirea României-Mari. În sufletul României de mîine nu pot trăi de-a valma balcanismul și influența Europei apusene ; bizantinismul și idealismul. Românul de mîine trebuie să se hotărască între tradiția umilinței, „capul plecat sabia nu-l taie", și între tradiția mîndriei de om și de neam, care a stat în firea lui originală mai nainte, și care după ce s-a pierdut a fost reînviată prin influența idealismului apusean. Dar mai presus de toate, trebuie să se hotărască românul de mîine ca să gonească, din practica vieții sale politice, tradițiile fanarioților și a pașalelor turcești, adică să înceapă din nou să cinstească precum se cuvine lucrul public, — *res publica* ; — fiindcă în cinstirea lucrului public stă sănătatea orișicărei tradiții și, prin urmare, a orișicărui naționalism. Sufletul României Mari nu poate fi o împestrițare de motive adunate după bătaia vîntului, ci o unitate de aspirații spre cucerirea unui ideal ; el va trebui să fie un cristal, nu un mozaic.

Pentru definirea sufletului României de mîine, — și mai ales pentru găsirea mijloacelor prin care acest suflet să ajungă la o deplină desfășurare, sentimentul este de un ajutor secundar. Sentimentul poate intui o cale dreaptă în viața religioasă, dar nu și în viața politică. El poate aci, cel mult, să pregătească buna dispoziție pentru a se merge pe calea cea dreaptă, cînd aceasta va fi găsită ; calea cea dreaptă însă în politică o găsește judecata științifică. Iată de ce, pe viitor, naționalismul va fi rațional la toate popoarele cari sînt menite să ajungă la o deplină desfășurare a sufletelor lor.

Generațiile trecute au înțeles naționalismul ca o credință izvorîtă din sentiment; generațiile viitoare vor înțelege naționalismul ca o convingere politică întemeiată pe știință.

Aci este răscrucea despre care vorbeam.

Care ar fi fost atitudinea lui Andrei Bârseanu, în zilele noastre? Multe pasagii din discursurile sale, și mai ales din ultimele, mă fac să cred că el ar fi fost de partea viitorului. Adeseori el s-a arătat amărît de puținele rezultate dobîndite prin propaganda națională pe care o prezida. O dată a avut curajul să dea conaționalilor săi de exemplu activitatea altor neamuri. Bârseanu avea presimțimîntul că sentimentul singur nu aduce biruința în viața popoarelor. Pe viitor va trebui „o muncă intensivă și statornică, făcută cu pricepere"; acestea sînt cuvintele lui; ele vor rămîne. N-a fost Andrei Bârseanu un precursor, dar un presimțitor a fost, și dintre cei mai limpezi. Sub acest titlu generațiile viitoare îl vor revendica printre înaintași, și îi vor cinsti memoria.

Sire,
Doamnelor și domnilor,

Am socotit că n-aș fi putut în mod mai pios cinsti memoria lui Andrei Bârseanu decît insistînd asupra însemnătății idealului căruia el și-a închinat viața întreagă. Îmi dau eu însumi seama însă că mai înălțătoare i-ar fi fost cinstirea dacă, în loc de a insista numai, aș fi și expus roadele culese după urma unei munci intensive și statornice, făcută cu pricepere pentru întărirea idealului național, așa cum dorea dînsul. N-am făcut-o eu astăzi, dar odată și odată se va face și aceasta. Simt că nu este departe momentul cînd, în loc de fraze sentimentale vom avea pentru sprijinirea naționalismului român o muncă științifică serioasă. La popoarele culte ale Europei, această muncă este începută. Va începe și la noi, sînt sigur. Și va începe mai curînd decît se crede, fiindcă avem nevoie de argumentele puternice ale științei pentru a ne susține drepturile naționale față de alte popoare. Pe valurile mișcătoare ale sentimentelor orișicît de adînci ar fi acestea, nu se clădește nimic durabil.

Drepturile naționale se dovedesc astăzi prin raționament științific. Știința dă criteriul cel mai sigur, atît pentru cunoașterea cît și pentru călăuzirea vieții unei națiuni. Afirmările ei n-au nevoie să fie întărite prin plebiscit, pentru a fi valabile ; ele sînt valabile prin logica lor proprie. Principiul autodeterminării, despre care se vorbește astăzi așa de mult în politică, a fost de mult la baza științei ; el nu este bine aplicat decît în știință. Cel mai consecvent autodeterminist este acela care făptuiește conform convingerilor științifice.

Fundamentul unei națiuni îl constituesc : înrudirea de sînge ; viața cu tradiții și influențe comune ; corelațiunile strînse cu pămîntul, și multe alte legături de minte și de inimă, stabilite în decursul unei lungi conviețuiri între locuitorii unei țări. Toate aceste fapte constituiesc tot atîtea obiecte de știință. Înrudirea de sînge poate fi discutată, cîtă vreme ea este lăsată la aprecierea sentimentului, ea încetează de a fi discutată îndată ce a făcut obiectul experienței de laborator. Știința a găsit mijlocul să ne demonstreze *de visu* înrudirea de sînge între membrii aceleeași națiuni, fără ură și fără părtinire. Tot așa și cu celelalte fapte. Istoria, geografia, etnografia, sociologia, antropologia le studiază pe rînd, în toată amănunțimea și obiectiv. Celor cari vor protesta totuși susținînd că sînt legături de inimă la fundamentul națiunii pe cari știința nu le poate explica, vom răspunde : este mare misterul care leagă inimile omenești, în adevăr, dar el nu este mai mare decît misterul care leagă atomi orișicărui corp. A fost știința în stare să treacă peste acesta din urmă și să ne dea explicarea legilor naturii, tot așa va fi ea în stare să treacă peste misterul inimii omului și să ne dea explicarea vieții sociale omenești. Știința nu se oprește însă la cunoștință. *Savoir c'est prévoir.* După cunoștință, prevederea. De ce poate fi capabil sufletul unei națiuni va ști bine acela care vede clar în acest suflet.

Dar unde rămîn atunci entuziaștii, improvizatorii și bine intenționații ? Oriunde, numai în fruntea mișcării naționaliste nu.

Și aceasta nu din cauză că, punîndu-se cercetarea științifică la baza naționalismului, omul de știință are

ambiția să păstreze pentru el locul din fruntea mișcării. Cauza este mai adîncă. Punîndu-se știința la baza naționalismului, conducerea acestuia trebuie să se conformeze organizării muncii științifice. Ea trebuie să treacă din mîna individului în mîna asociațiilor sau instituțiilor. Un individ singur poate conduce mișcarea naționalistă pe cîtă vreme această mișcare consistă într-o atitudine sentimentală ; dar de îndată ce în locul sentimentului vine argumentarea minții, rolul individului singuratic scade. Rolul de căpetenie îl are acum colaborația dintre indivizi : organizarea muncii specialiștilor în institutele mari de cultură. O mișcare națională va fi în viitor bine condusă cînd în fruntea ei vor sta institute bine înzestrate din punct de vedere științific, în care munca este împărțită între specialiști competenți. Entuziasmul și improvizația nu sînt gonite din aceste institute, dimpotrivă sînt căutate, dar ele sînt tovarășele, iar nu călăuzele muncii științifice. Munca științifică are nevoie să fie întovărășită și de multe alte dispoziții sufletești. O colaborație rodnică există numai între oameni cari se stimează reciproc și cari, modești și perseverenți, se supun disciplinei cerute de scopul comun al operei. Unde nu există stima reciprocă, modestie și perseverență, nu există nici putința unei colaborații în vederea unei opere vaste. Așa noi, românii, avem nevoie, în primul rînd, de o mare *Enciclopedie națională* în care intelectualul de la sate să găsească, la fiece moment, și în mod ușor, cunoștințele trebuincioase lui : de ce nu se începe o asemenea operă ? Ea ar avea asupra culturii naționale o mai mare influență decît toate publicațiile pe care le împrăștiem cu dărnicie satelor. Generația trecută a rămas datoare răspunsul la această întrebare. Îl va da oare generația de mîine ?

Necesitatea colaborației a fost de altmintreli simțită chiar și în mișcarea naționalistă veche. Individul s-a văzut pe sine totdeauna prea mic față de un scop așa de mare, ca acela al mișcării naționale. Dar organizarea colaborației privea, în trecut, mai mult găsirea mijloacelor materiale de propagandă și în special apărarea drepturilor cîștigate, decît aprofundarea argumentelor pe

care să se sprijine convingerile și tendințele naționaliste. Organizarea veche ducea la formarea de ligi sau de partide politice iredentiste, iar nu la instituții de creație națională. Foarte rar cînd aceste ligi sau partide își luau și rolul de a înființa instituții. De regulă mijloacele lor materiale nu se ridicau așa de sus. Statul singur dispune de mijloace suficiente pentru a susține institute potrivite cu cerințele științei moderne. De aceea o mișcare naționalistă, întemeiată pe știință, nici că este posibil să se înfăptuiască decît în mijlocul poporului care se bucură de un stat național. La această regulă au fost și vor fi încă excepțiuni negreșit, dar aceste excepții sînt plătite cu enorme sacrificii. Noi românii știm cu ce enorme sacrificii a trebuit să susținem puținele institute de cultură pe care le aveam în Transilvania, înainte de întregirea neamului ; institute care erau însă departe de a fi bine organizate științificește pentru a da creații în cultura națională.

Popoarele cu state naționale puternice sînt singurele în măsură să aibă o mișcare națională bine condusă, fiindcă ele sînt singurele care dispun de mijloace pentru a susține înalte institute de știință. Pretutindeni vedem, în adevăr, statele luînd asupra lor cultivarea naționalismului. Aceasta este și logic. Ligile și partidele naționale dispar din momentul ce statul ajunge să adune pe toți membri unei națiuni în conștiința aceleiași meniri.

Dacă la noi mai vedem încă ligi și partide naționale, cauza existenței acestora trebuie căutată în faptul supraviețuirii trecutului. De altmintrelea denumirea de național, pe care și-o iau partidele la noi, nu indica deloc un program special de activitate pentru cultivarea naționalismului, ci un program politic pentru vremea cînd aceste partide vor avea să guverneze. Aproape toate partidele și asociațiile noastre sînt naționale, aceeace însemnează că în denumirea de național nu mai stă o diferențiare.

Prin urmare cultivarea naționalismului pe viitor o are statul prin instituțiile sale științifice. De valoarea

instituțiilor depinde valoarea mișcării naționale. Să nu așteptăm o întărire a naționalismului acolo unde statul disprețuiește organizarea muncii științifice, lăsîndu-se condus de nădejdea că toate au să meargă bine fiindcă este bună intenție la mijloc. Cu bune intenții se dobîndește iertarea de păcate, poate : niciodată însă drepturi la viața națională. Muncă intensă și statornică, făcută cu pricepere : iată dar tot programul viitor al naționalismului. Andrei Bârseanu a presimțit acest adevăr, viitorul are să-l realizeze.

DE VORBĂ CU d. C. RĂDULESCU-MOTRU

O istorie a civilizației române... — Kant și Nietzsche. — Cine va scrie o „Morală“ ? — Magia cuvintelor. — Avem oare o burghezie ? *Débacle !* — Țărănismul. Școlile noastre literare. — Romanul — caricatură.

„Trebuie de văzut dacă nu cumva cei doi termeni ai problemei, care ne par nouă a se găsi în antiteză, conștiința, de o parte, și lumea lucrurilor în sine, de altă parte, nu sînt în fond aspectele uneia și aceleiași realități care trece prin momente diferite ; trebuie văzut dacă cei doi termeni ai problemei nu pot fi explicați printr-o unitate superioară, în care antiteza lor să apară ca o relațiune logică.“

. . . . . .

„Conștiința omenească este o carte deschisă în care se poate ceti evoluția realității“.

(C. RĂDULESCU-MOTRU,
Elemente de metafizică, pag. 270)

„Pînă acum, influența kantiană a produs la noi această concepție personală !“

(I. PETROVICI,
Kant și cugetarea românească —
în *Revista de filozofie, vol. V, no. 1—2*)

O figură cu trăsăturile destul de accentuate, dar din care orice asperitate a dispărut. Culorile s-au înfrățit în acest chip de om, apropiindu-se de nuanța argintului vechi. Nu trebuie să uiți, cînd te apropii de C. Rădulescu-Motru, că ai înaintea ta un om care e la capătul contemporan al unui întreg șir de răzăși olteni, care n-au fost miluiți de nici un fel de politică și care au transmis odată cu pămîntul și puterile lor aspre sufletești. E ceea ce explică poate caracterul personal al concepției dlui Motru în studiile sale de metafzică. Glasul domol al acestei energii sufletești are o rezonanță de parcă profesorul de psihologie ar tot vorbi într-o vale împrejmuită cu păduri tăcute. Soare de toamnă. Fire de lumină aurie se îmbină într-o geometrie ciudată pe figura cugetătorului, pe hîrtiile și cărțile dinaintea lui.

O ISTORIE A CIVILIZAȚIEI ROMÂNE...

...Da, citesc noua carte a dlui E. Lovinescu. Sînt aproape de sfîrșitul ei. Dar problemele nu-mi sînt necunoscute — și credeam chiar că au fost de-acum mai mult sau mai puțin rezolvate. Regretul postum al dlui Lovinescu, precum că civilizația noastră a rămas cu atîtea veacuri înapoi, numai din pricină că n-am știut să fim catolici în vremea cînd catolicismul domina întreaga civilizație europeană, e un regret frumos. Dar e numai regret. A scri istoria căutînd argumente pentru o idee centrală e ceva foarte lesnicios, căci istoria oferă argumente pentru toate părerile ; e de-ajuns să ai răbdarea să le cauți. Evident, ar fi fost foarte bine să fi apărut pe plaiurile noastre un Luther sau un Calvin, care să ne fi dus dintr-o dată în mijlocul civilizației europene... Ar fi izbutit oare să ne facă pe toți — să zicem — catolici, de la Nistru la Tisa, de la Cernăuți la Bazargic ? N-ar fi rămas oare insule ortodoxe printre noi ? E mai mult ca probabil — și spectacolul de peste munți cu românii ortodoxi și cei uniți cred că ar trebui să ne vindece radical de regretul dlui Lovinescu. Ortodoxismul nostru — cu toate insuficiențele lui culturale — a avut meritul de a ne fi menținut unitatea. *Fără*

acest ortodoxism — așa îmbibat de superstiții cum era — *noi am fi avut soarta Poloniei,* care a fost sfîșiată spre a fi „ocrotită" : o regiune de ruși, alta de austriaci, alta de germani ! Ortodoxismul ne-a ținut, fie și vegetativ, *întregi* — ca un mare adăpost spiritual. Dacă am fi fost mai culți în sînul bisericei catolice, se poate presupune ; dar că existența noastră unitară de azi ar fi fost compromisă — e sigur.

KANT ȘI NIETZSCHE

...Kant m-a preocupat de mult. O problemă kantiană e subiectul tezei mele de doctorat... Evident, dl Petrovici n-a enumerat pe toți kantienii români în articolul d-sale din ultimul număr al *Revistei de filozofie*... În cursurile mele sînt silit să continui a vorbi de Kant, întrucît în logică intră în chip necesar teoria cunoștinței, formele de gîndire etc.

Pe Nietzsche l-am descoperit la Lipsca pe la 1892, într-un chip destul de caracteristic pentru evoluția ideilor noi în epoca noastră. Pentru prima oară am auzit pronunțîndu-se numele lui Nietzsche din gura lui Mentz, un discipol al lui Wundt, în laboratorul căruia lucrasem amîndoi. Germanii nu sînt atît de lesne comunicativi. Faptul că într-o seară ploioasă, la o halbă de bere, ajunsesem la oarecare amiciție, a făcut pe Mentz să exclame :

— Se cunoaște că l-ai citit pe Nietzsche !...

— Nietzsche ?... Care Nietzsche ?

Și a urmat apoi căutarea unei cărți de Nietzsche la Libisch, librarul din Lipsca, librarul meu familiar. Cum auzi numele lui Nietzsche, Libisch îmi spuse :

— E un autor nou, dar nu e bine să citești prima carte care ți-o cădea în mînă ; n-ai să-l prea guști. Vorbește întîi cu Lauterbach, stă aci deasupra mea, el ți-ar putea fi de folos...

Lauterbach era un fel de traducător. Trăia mai mult din traducerea tezelor elevilor englezi, italieni, români, în limba germană, și mai cu seamă din desăvîrșirea genurilor la textele germane ale acelora ; englezii scriau în fața substantivelor numai un d. ; Lauterbach punea, după nevoie, *der, die* sau *das*... Era o meserie ca

oricare alta. Tot Lauterbach mi-a recomandat să încep cu *Genealogie der Moral* și *Jenseits von Gut und Böse*...

Cartea pe care am scris-o asupra lui Nietzsche n-a influențat organic, la noi, pe nimeni. Nici oamenii politici, nici oamenii de cultură, nici oamenii de artă n-au fost, la noi, transformați în vreun fel oarecare de Nietzsche... Nimeni n-a simțit că Nietzsche anticipa asupra biologiei raselor, teorie care avea să aibe atîta curs în restul Europei. Numai Caragiale a simțit că în Nietzsche se ascundea în primul rînd un temperament extraordinar...

CINE VA SCRIE O „MORALĂ“ ?

...Pînă la construcția unei noi morale, pe cele mai noi date de psihologie și sociologie, cred că va trece vreme.

Psihologia noi o facem încă teoretic. Laboratoare de psihologie experimentală noi n-avem, și abia ni s-au pus la dispoziție 180.000 lei pentru instalarea primului laborator, în noua clădire a facultății. Dar și localul e încă nesigur. În el aud că s-a mutat laboratorul de fizică, pentru că în localul laboratorului de fizică ar fi fost instalat un sculptor fără locuință...

Dar la celelalte facultăți ale noastre se fac lucrări experimentale, originale ? Nici la fiziologie... Și ceea ce mă îngrijorează nu e atît legea laboratoarelor, cît lipsa oamenilor doritori de experiențe și cercetări personale. Nu e un rău individual, ci unul obștesc. Noi nu dăm nici o perspectivă cercetătorilor originali. Studentul își ia licența în litere sau doctoratul în medicină, și fuge. Experiențele trebuiesc începute din licee și școli normale, ca studenții să găsească o rațiune unor cercetări științifice experimentale. Și nu se mai poate spune că un laborator de psihologie experimentală ar fi un lux pentru o țară ca a noastră. În Germania îndrumarea profesională se face numai pe temeiul expertizei psihologice. Poșta, telegraful, aviația, mai cu seamă, nu se mai pot lipsi de datele laboratoriilor de psihologie. Muncitorul calificat, care începe să joace un rol atît de important în civilizația contimporană, se îndreaptă sin-

gur spre laboratorul care-l luminează asupra adevăratelor lui însușiri !

...Da, *Cursul de psihologie* s-a epuizat. Voi scrie un „abrégé" pentru elevii de liceu, și voi complecta ediția cea mare în curînd. *Logica* e aproape gata și o voi da la tipar. O *Morală* ? Nu, nu mă încumet — cu datele științifice de azi — să complectez sistemul filozofic cu o „morală"... E cea mai grea carte de scris, *și nici nu văd azi cine ar putea-o scrie* ! Căci e vorba de criteriu : care e criteriul, în vremea noastră, pentru a face o selecție și a stabili o preferință în alegerea valorilor ?... *Și care sînt, azi, valorile lumei* ?

MAGIA CUVINTELOR

...Apoi starea de azi a conștiințelor, la noi, e atît de primară, încît a nu voi să scrii o morală e încă o acțiune morală ! „Revoluție", „democrație" etc. — sînt cuvinte care încă operează magic în lumea noastră. Cine nu e democrat ? Care guvern ? Și care guvern nu spune o dată la patru ani, țărei noastre, că e suverană ?...

AVEM OARE O BURGHEZIE ? *DÉBACLE !*

E ceea ce viciază întreaga noastră viață socială și culturală. Sîntem dominați, falsificați, insultați și jefuiți de o burghezie factice creată de politică, susținută de ea și acoperită de ea. Noi n-avem acea burghezie normal evoluată, după o apariție firească, precum sînt burgheziile țărilor apusene. Acele burghezii au în sufletul lor dorul aprig de cîștig, dar susținut de un spirit de economie și de o putere de muncă legendare ! Fiul moștenește nu numai averea, dar și spiritul de a o menține și multiplica. Burghezia noastră, născută din *șansă* și din *trafic politic*, e întemeiată esențialmente pe risipă, desfrînare și echilibrul între desfrînați. Ce crezi că e corupția de azi, ale cărei scandaluri — izbucnite în viața publică dintr-o momentană neînțelegere între juisori — răsună în toate ziarele ?... Înainte de război, oamenii din aceeași tagmă vindeau *indigenate* ; azi au vîndut *pașapoarte*.

Faptul extraordinar, poate unic în istoria lumii, ca proprietarii să fie cu atîta ușurință expropriați de pămînturile lor, se datorește aceluiași spirit al *norocului.* „Vom depune banii la bănci!“ și-au zis acești oameni. Banca, se știe, e „norocul“ vremurilor noastre... Ceea ce vedem că se petrece azi în viața publică e semnificativ: sîntem de față la prăbușirea unei false burghezii — e acel *débacle* pe care țara asta trebuia să-l vadă!

În ultimii ani inginerii noștri au cîștigat foarte mulți bani. Crezi că *și-a făcut vreunul o fabrică*? Nu. Toți au case — și acum se-ntreabă cum să le vîndă mai avantajos! Negustorul român, protejat de omul politic de aceeași teapă, nu-și plătește datoriile în străinătate — dar întreține cai de curse! Iar deputatul țărănist X și-a cumpărat un palat — și acuma nu știe cum să facă rost de parale să-și instaleze un calorifer...

Îți închipui oare că țăranul de azi, cu spiritul lui aprig de cîștig, cu forțele lui toate treze, pentru că nu se glumește cu munca pămîntului, *va putea fi el vreodată expropriat de cineva*? Își va cumpăra el vreodată cai de curse înainte de a-și fi plătit ratele la Credit? Sau clădi o casă, înainte de a ști cu ce o va încălzi?

Spiritul de creație, coloana vertebrală morală a țăranului român, el va regenera această țară. Numai burghezia țărănească, întemeiată pe aceleași însușiri ca burgheziile țărilor înfloritoare, va mătura definitiv farsa care se joacă de un veac în această patrie a noastră!*

ȚĂRĂNISMUL. ȘCOLILE NOASTRE LITERARE

...Înțeleg prea bine nedumerirea dtale. E drept că de la 1900 încoace literatura românească a fost „tiranizată“ — zici dumneata — de țărănism. E domnia micului boier incult, a hoțului de cai, a țăranului umil și pelagros, a preotului imoral. Un roman de curînd premiat de dnii Sadoveanu și Ibrăileanu cu banii ziarului *Dimineața* e plin de rațe, gîște și plăcinte moldovenești. Fie

* C. Rădulescu-Motru era însuși proprietar rural la Butoiești—Mehedinți (Notă F. Aderca).

că se numește, adaugi dumneata, *sămănătorism* (*Sămănătorul*), *poporanism* (*Viața românească*) sau *tradiționalism* (*Gîndirea*) — școala literară țărănistă apare endemic și domină cu toată zestrea rustică și, ce e mai grav, cu toată insuficiența ei artistică. Progresul real artistic al literaturii române din ultimele decenii, susții dumneata, s-a făcut *împotriva* țărănismului literar care, din vreme în vreme, pentru a nu pierde de tot prestigiul, își apropie cîte un nelegiuit de artă... Citezi cazul *Vieței românești* care a publicat, după Artur Stavri, pe T. Arghezi și revista *Gîndirea,* care, alături de arta răzășească a dlui Cezar Petrescu, publică pe Adrian Maniu și Lucian Blaga, un simbolist și un expresionist... Te întrebi ce ar putea înnoi literatura român în ziua cînd spiritul rural definit mai sus ar regenera și ar pune stăpînire pe întreaga noastră viață publică și socială? Patriarhală, ar rămîne să cinstească mai departe la *Crișma lui Moș Precu*...

Că în literatura ultimilor douăzeci de ani predomină viața țărănească e semnificativ. În afară de alte cauze, să semnalăm pe aceasta : e mult mai ușor, la noi, să scrii o nuvelă sau un roman țărănesc. Țăranul are o psihologie unitară și un decor în care se mișcă firesc. Nu vreau să spun că toți țăranii sînt la fel dar cînd vei descrie un țăran — *toți țăranii te vor înțelege*!

ROMANUL-CARICATURĂ

Se petrece oare același lucru cu orășeanul nostru? În afară de mahalagiu, care imită moravurile boierilor, „boierii", care au fost creați de *șansă, întîmplare* și *favoritism* — burghezia noastră de azi — oferă exemplare cu întîmplătoare trăsături sufletești, ale hazardului... Ți-aș putea cita pe Caragiale, care a scris două comedii de moravuri orășenești, dar cînd a voit să scrie o tragedie, și-a ales un mediu țărănesc. Dumneata îmi citezi cazul a trei scriitori de *mare talent* care de la război încoace au publicat trei romane orășenești. Eu nu le cunosc — dumneata mă asiguri că romanele sînt slabe, nu în ce privește meșteșugul scrisului sau viziunea artistică, ci în privința personagiilor, *care nu trăiesc*... E romanul-caricatură, al acestei caricaturi de burghezi!

Nici nu se poate să fie altfel! Singurul roman *viu* care s-ar putea scrie cu lume de la oraș și care roman *să aibă răsunet* în lumea orășenească e un roman cu cheie: personagiile să fie aidoma, cele din roman cu cele din viață, așa ca cetitorul să știe cine se ascunde sub nume, să-i *identifice*. O recunoaștere prin mijloace pur mintale — singura posibilitate de artă superioară — e cu neputință în orașele noastre unde oamenii au comun între ei numai farsa acestei vieți publice!... Legi de umanitate nu se pot naște într-o colectivitate masacrată de hazardul cu cele două măști: șansa și favoritismul!

Nu, nu aștept invadarea orașelor de către sate. Ci altceva: invadarea orașelor de către spiritul burgheziei rurale, care să creeze și la orașe o lume dominată de legi organice. Nu știu dacă se va mai face atunci literatură țărănistă cu același *brio* ca în ultimii douăzeci de ani — dar literatura română nu va mai cunoaște romanul-caricatură de care am vorbit...

.

Ultimile cuvinte d. Motru le-a rostit în picioare. Vorbea sufletul lui. Și atunci o veche imagine, care ne făcea uneori să surîdem, ne-a venit înaintea ochilor: d. Motru, pe un deal din Mehedinți, priveghind culesul porumbului... Autorul *Elementelor de metafizică* se adăpostea de soare sub o umbrelă neagră, alături de carele țărănești cu boii dejugați, încărcate cu drugi de aur.

Cu d. profesor Rădulescu-Motru, despre destinele culturii românești

D. prof. C. Rădulescu-Motru a răspuns la multe interviewuri cu prilejul recentei sale sărbătoriri. Ne-am apropiat cu oarecare sfială de d-sa. Nu ne temeam de un refuz, căci profesorul nu refuză niciodată ; ci de o inevitabilă oboseală în discuție, acum, în chiar săptămîna cînd d-sa a ascultat cele mai multe discursuri și cele mai ciudate întrebări. L-am găsit cum nu se poate mai dispus să asculte problemele pe care le implicau cele patru întrebări ale noastre.

— *Ce-ați fi așteptat de la noua generație și ce credeți despre orientările ei actuale ?*

— *Eu nu cred că generațiile se deosebesc atît de mult între ele, după cum par la prima vedere. Cred, de asemenea, că o generație nu activează global și nu se definește pe sine decît întrucît e antrenată de o elită, de anumite spirite originale și puternice. În sensul acesta, fiecare generație își are misiunea ei de împlinit, adică instinctele spirituale ale poporului cată să se realizeze cît mai mult prin fiecare nouă generație, prin elita ei. Sentimentul religios, care deosebește noua generație de generația noastră, e și el un instinct profund, și reînsuflețirea lui se datorește, după cum se știe, războiului. Întotdeauna, după războaie, se observă o renaștere religioasă. Acum, ce de dreptul, tot războiul poate da naștere și la o renaștere industrială. Așa că nu se poate spune la ce ne-am fi așteptat de la gene-*

rația tînără, pentru că aceleași împrejurări pot da naștere la fenomene spirituale diverse.

— Acceptați preocupările politice, și mai ales de politică extremistă. printre tineret?

— Tineretul a fost întotdeauna radical, și e firesc. Citeam de curînd o carte a lui Wilhelm Sterne asupra tineretului german, singurul tineret, de altfel, care acționează din proprie inițiativă, și spre dreapta și spre stînga. În Franța și în celelalte țări tineretul nu e atît de radical, iar în Italia el este sub influența lui Mussolini, deci nu are libertatea de a distinge și activa. Mă gîndesc dacă se poate spune același lucru și despre alt tineret decît cel german. Germanul are întotdeauna un instinct de a deveni, das Werden *al germanului e un* Werden *care se schimbă foarte repede. La noi, mișcările extremiste sînt mai mult de imitație. Și, dacă s-ar face statistici, cred că s-ar găsi cam aceeași proporție și la bătrînii extremiști din România, ca și la tineri.*

— Există o filosofie românească, astfel ca să se distingă de celelalte filosofii europene, cu tendințele ei, cu instrumentele ei de investigație și cu originalitatea ei nestingherită de imitații?

— Cred că preocuparea aceasta, de a ști dacă avem o filosofie originală, e oarecum bovarică. Numai după o trecere de cîteva sute de ani, numai după ce gîndirea românească se va realiza și va avea o istorie, se va putea spune ce este *filosofia românească și ce are ea original. Ce-ai fi zis dacă s-ar fi pus întrebarea, pe timpul lui Descartes, dacă există o filosofie franceză? Problema imitației este foarte dificilă. E ușor de spus,* acum, *că cutare autor român e kantian sau hegelian, pentru că filosofia românească n-a avut încă o istorie, care să lămurească adevăratele forme. Toate plantele seamănă, cînd sînt de-abia ieșite din germen. Speciile sînt aproape imposibil de deosebit. Trebuie să le lași să crească, și de-abia atunci, cînd dezvoltarea lor va fi complet realizată, vei înțelege că forma pe care o are la maturitate se putea ghici din conturul plăntuței. Acum, cînd filosofia românească stă să se înfiripe, este imposibil de spus ce structură*

va avea ea, cu ce altă filosofie se va asemăna. Asemănările sînt greu de făcut, cine ar spune, dacă nu cunoaşte biologie, că pisica şi tigrul e din aceeaşi familie? Asemănările se observă numai tîrziu; Karl Marx se observă hegelian numai mult după ce opera lui a fost încheiată şi depăşită. Generaţiile viitoare vor trebui să descopere structura adevărată a filosofiei pe care o facem noi astăzi. O filosofie trăieşte prin ceea ce inspiră ea în viaţa unui popor: cultură, artă, instituţii, reforme. Mă îndoiesc, de pildă, dacă spiritul filosofiei franceze a influenţat gîndirea românească. Procedăm prea repede cu analogiile. Pentru că se vorbeşte franţuzeşte în cîteva saloane şi pentrucă citim literatură franceză, iar studenţii noştri învaţă la Paris, credem că datorim şi filosofiei franceze. Nu avem echilibrul şi obiectivitatea francezilor.

Despre influenţa kantiană se poate spune că a prins nu pentru că avem gînditori cari se declară influenţaţi de Kant, ci mai ales pentru că gîndirea opusă lui Kant n-a prins în şcolile şi universităţile noastre.

De altfel, drept să spun eu nu cred că există o influenţă apuseană cu adevărat serioasă la noi. Pentru că nu avem, încă, nici un rezultat serios în această privinţă, nu ne-am manifestat în direcţia culturii apusene. De aceea n-avem nici un profit. Se vorbeşte despre influenţa franceză. Dar unde e obiectivismul, universalitatea, simţul dreptăţii al francezului — în cultura românească?

Noi sîntem covîrşitor de subiectivi. Priveşte presa, care oglindeşte perfect publicul, şi îi dă ceea ce cere. Noi avem numai o cultură franceză de salon.

— Regretaţi vreo lipsă din activitatea* d-stră?

Credeţi că ar fi trebuit să accentuaţi alte aspecte din opera d-stră?

— Regret în primul rînd că n-am aprofundat mai mult matematicile. În liceu aveam mari aptitudini, dar după universitate am neglijat matematicile pentru biologie.

În ultimul timp, cred că nu m-am ocupat îndeajuns

---

* În textul de bază evidenta eroare: *obiectivitatea*

de anumite aspecte ale culturii românești, explicabile prin mentalitatea specială a românului. Pentru mine, cultura, se desfășură în două feluri, determinată de două mentalități, cu două structuri spirituale deosebite :

1) există culturi în care individul progresează printr-un efort personal ;

2) și există ale culturi în care progresul e colectiv, *e o creștere globală. M-am întrebat de ce analfabetismul e răspîndit la anumite popoare, sau e* organic, *cum e la noi ?*

Uite de pildă pasiunea cărții la anglo-saxoni și germani, și compar-o cu cea de la italieni, francezi, români. La anglo-saxoni și la germani, progresul e individual, *fiecare lucrează și se luminează singur, se izolează de societate și progresează singur. La celelalte popoare unde iubirea de carte nu este organică, se observă* o ridicare cu masa.

Acestea nu apreciază instinctele individuale. Românul pare *individualist, dar el e în fond un colectivist. Românului nu-i place să progreseze,* singur *prin efortul lui, dintr-un instinct individualist. De aceea analfabetismul nostru se va înlătura anevoie*.*

---

* În volumele sale memorialistice Mircea Eliade se referă la personalitatea lui C. Rădulescu-Motru care i-a fost profesor la Facultatea de Litere și Filosofie și, alături de P. P. Negulescu și D. Gusti, unul din membrii comisiei în fața căreia și-a trecut, în anul 1928, teza de licență. Reproducem această referire și pentru faptul că întîlnirea la care se referă poate să fie prilejuită de interviul de față : „Îmi amintesc de primele lecții ale lui Rădulescu-Motru. Avea atunci numai vreo șaizeci de ani dar arăta mult mai bătrîn. Vocea îi era stinsă, aproape nu mai vedea, mergea anevoie, rezemîndu-se în baston, și nu recunoștea figurile, nu reținea numele. Cîțiva ani mai tîrziu, în urma unei operații, reîntinerise complet. Cînd, în 1932, la reîntoarcerea din India, m-am dus să-l văd părea cu zece ani mai tînăr. Dar lecțiile lui din toamna 1925 mă descurajaseră. Am preferat să citesc cu atenție Cursul de Psihologie, care apăruse cu puțini ani mai înainte." (Mircea Eliade, *Amintiri*, colecția „Destin", 1966, p. 113). În *Les promesses de l'équinoxe* (Gallimard, 1980), Mircea Eliade relatează și alte întîlniri cu C. Rădulescu-Motru după întoarcerea din India, amintește în cîteva rînduri de sprijinul pe care profesorul i l-a dat cum ar fi publicarea unor studii în *Revista de Filosofie* etc.

Răspunsul
d-lui RĂDULESCU-MOTRU

(la discursul de primire în Academia Română
a lui Ioan Petrovici)

Domnule președinte,
Doamnelor și domnilor,
Domnilor colegi,

Mulți consideră discursurile de recepție ale membrilor Academiei Române, precum și răspunsurile făcute la aceste discursuri, ca simple complimentări reciproce între academicieni. Ar fi de așteptat ca acei cari consideră discursurile noastre de recepție în această lumină să meargă pînă la capăt și să recomande încetarea lor, cît mai devreme. Complimentările care se țin lanț sînt obositoare și de prost gust. Noi sîntem la al 70-lea an de practică. Mai avem totuși mult pînă să ajungem Academia franceză, care este la al treilea secol de practică, dar și 70 ani constituiesc un lanț de ani destul de lung. Ar fi timpul să le rărim, sau în tot cazul să le ținem cu ușile închise. Cu toate acestea constatăm că pînă la capăt nu merge nimeni. Discursurile de recepție atrag public care să le asculte, și încă un public numeros. În ele trebue să fie ceva care să intereseze. Este drept că, în formă, cele mai multe sînt complimentări. Dar complimentările nu sînt toate la fel. Pe lîngă cele banale, sînt unele care sînt ascultate cu atenție încordată și chiar cu emoție. Căci în complimentările cele mai asemănate ca formă, se pot exprima gîndurile cele mai variate. Nuanțele, reticențele, superlativul laudei, lipsurile și mai ales insistențele intenționate sau neintenționate, pot transforma în mintea publicului o complimentare în contrarul

ei. A complimenta este o artă grea poate cea mai grea artă, cînd ea îți pretinde, cum este în cazul de la Academie : să elogiezi, ținîndu-te în marginile adevărului. Și încă a adevărului, nu a aceluia din mintea ta, ci a adevărului care are curs în mijlocul instituției unde vorbești.

Iată de ce, scumpe coleg, eu am ascultat cu emoție discursul de recepție pe care ni l-ai făcut. Ai avut să vorbești despre un bărbat de știință, asupra căruia, cît timp a fost în viață, rar dacă întîlneai, la doi specialiști, aceeași apreciere. Alexandru Philippide era, pentru unii, creatorul învățămîntului științific al limbii române ; pentru alții, un filolog prolix plin de răutate și de subiectivism. Teoriile lui erau primite cu încredere oarbă de unii ; cu totală neîncredere de alții. Scrierea sa din urmă, tipărită între 1923 și 1928 în două volume, *Originea românilor. Ce spun isvoarele istorice ?* * stă și astăzi ca un mare semn de întrebare înaintea noastră. Nu știm dacă avem de-a face cu lucrarea unui geniu, necunoscut de către aceia în mijlocul cărora a trăit, sau cu lucrarea unui original care n-a știut să utilizeze metodic materialul științific ce a adunat. Discursul de astăzi deschide drum pentru formarea unei aprecieri nepărtinitoare. El este drept pentru Philippide, fără să fie o mustrare pentru detractorii lui. Din caracterizarea pe care ne-ai făcut-o, toată lumea va înțelege pe savantul solitar de la Iași, precum și rostul muncii lui în evoluția culturală a țării. Philippide a fost un bărbat de știință de o probitate excepțională. Din nefericire, la el metoda de lucru, prin exces de rigorism, ajunsese neumană. Era un ascet al adevărului.

Discursul de astăzi ne dă însă ocazia de a arunca o privire și în bogata zestre intelectuală pe care o are acel care l-a pronunțat.

Iubite coleg,

Ești profesor de Logică și de Istoria filosofiei contimporane la Facultatea de Litere din Iași, și autorul mai

* Volumul al doilea se subintitula *Ce spun limbile română și albaneză* și a apărut în anul 1927 (n.ed.).

multor scrieri filosofice, mult apreciate de cetitori, fiindcă cele mai multe dintre aceste scrieri s-au tipărit în mai multe ediții. Cu aceste două calități avem tot dreptul să te socotim filosof, și încă filosof de rasă. Cu toate acestea, literații te sărbătoresc și te revendică ca pe unul de ai lor, invocînd același drept. Ai publicat și în ramura literaturii mai multe scrieri, tot așa de mult apreciate de cetitori. În filosofie, ai publicat remarcabila monografie asupra *Noțiunilor,* care a fost urmată la intervale scurte de : *Cercetări filosofice, Probleme de logică, Introducere în metafizică, Studii istorico-filosofice, Deasupra zbuciumului* și de multe alte articole și conferințe ; iar în literatură : *Amintiri universitare, Simțiri rostite, Figuri dispărute, Raite prin țară, Amintirile unui băiat de familie, Văzute și trăite,* ș.a.

N-am deloc intenționea să intru în proces cu literații. Îmi este teamă că și dacă voi cîștiga procesul contra literaților, se va ridica să te revendice un nou competitor, față de care mă simt de mai înainte dezarmat. Literații cunosc și ei prea bine pe acest competitor, fiindcă el nu se prea ascunde de ei, și nu se ascunde nici de publicul cel mare. Domnia-ta însuți, iubite coleg, nu faci nimic ca să-l ascunzi. Căci cum ai putea să-l ascunzi ? El este talentul de orator, cu care te-ai născut, care îți dă triumfuri în viața politică, și care poate are tainice legături cu destinul ce-ți este rezervat.

De aceea, ca om prevăzător, nu insist în proces, și las literaților dreptul să se bucure, în rînd egal cu filosofii, la sărbătoarea ce ți se face astăzi.

Iubite coleg,

În diferite ocazii, ai indicat singur influențele care au contribuit la formarea bogatei zestre intelectuale pe care o posezi. În *Amintirile unui băiat de familie,* găsim portretul psihologic al părinților, Ortansa și Dimitrie Petrovici, de la care au venit primele treziri sufletești. Mama Ortansa, rudă de aproape cu poetul T. Șerbănescu, trăise în pensionatele franțuzești și era o admiratoare a lui Victor Hugo. De la dînsa s-a moștenit, desigur, atracția către o exprimare frumoasă verbală pe care o constatăm în toate scrierile d-tale, chiar de la cele mai

tinerești. Dimitrie Petrovici, tatăl, întrupa o fire opusă, dar care dădea o minunată completare la zestrea fiului. El era tipul magistratului de profesie, chibzuit la vorbă, punctual la datorie. Dela el vin calitățile de profesor, de mai tîrziu. În *Amintiri universitare* găsim portretele profesorilor de la Facultatea de Filosofie și Litere din București, unde ai studiat între anii 1899—1903. Aci ai cunoscut marea personalitate a lui Titu Maiorescu, care a fost hotărîtoare pentru restul carierii d-tale. În 1906, luna noiemvrie, deschizi cursul de Logică și Istoria filosofiei contimporane, la Facultatea de Litere din Iași, mai întîi în calitate de conferențiar, dar curînd, în urmă, în calitate de profesor titular. Cursul era o creațiune nouă și a constituit, în 1912, deodată cu numirea d-tale ca profesor titular, o catedră similară cu aceea ocupată de Titu Maiorescu la București. În Iași ai avut o activitate, ajunsă acum la douăzeci de ani, încununată de cele mai mari succese. Lecțiile d-tale sînt audiate de tot ce are Iașul mai de elită. Ai ridicat problemele filosofice la rangul unor probleme de imperioasă actualitate culturală. În anii 1926—1927, în calitate de ministru al Instrucției Publice, filosofia era chiar pe punctul de a deveni, prin proiectul de lege al învățămîntului secundar, întocmit de d-ta, un obiect de studiu central, menit să facă legătura între celelalte obiecte de studiu ale școalei secundare. În tot timpul profesoratului n-ai pregetat apoi de a-ți oferi contribuția, și încă o contribuție bogată, literaturii și culturii în genere. Ai dus o luptă victorioasă pe mai multe fronturi. Alegerea d-tale ca membru al Academiei Române, în sesiunea generală din anul trecut, a fost consacrarea unor merite unanim recunoscute.

Și cu toate acestea, iubite coleg, după o activitate atît de merituoasă și atît de rodnică, sînt departe de a încheia răspunsul meu recomandîndu-ți odihna, așa cum ar trebui să se recomande fiecărui om care și-a făcut datoria. Elita intelectuală a țării noastre, tocmai fiindcă te-ai dovedit că ai talent și competență, are nevoie de d-ta de astăzi înainte, mai mult decît pînă acum. Căci de astăzi începe pentru ea o perioadă de adînci frămîntări sufletești, din care va trebui să iasă rezolvată problema culturii române. Aceea ce Societatea Junimea de la Iași, prin șeful ei spiritual, Titu Maiorescu, a pus în discuție, a fost numai una din laturile acestei probleme, și nu cea

mai esențială. Junimea a pus în discuție valoarea împrumuturilor culturale, întru cît acestea, fiind lipsite de fond, erau simple decoruri înșelătoare, lăsînd să se înțeleagă că aceste împrumuturi, dacă ar fi fost îndeajuns de pregătite prin educație, ar fi fost folositoare. Problema culturii noastre este cu mult mai cuprinzătoare. Fondul, pe care societatea Junimea cerea să-l armonizăm formei, este pe un plan mai adînc decît forma. El nu se lasă să fie transformat prin educație. El este propriu fiecărui popor, fiindcă se leagă de destinul acestuia. După societatea Junimea, împrumuturile culturale făcute de noi apusului, erau pripite. După dînsa, ar fi trebuit să așteptăm pînă ce sufletul populației noastre ajungea să aibă fondul potrivit. În lumina zilei noastre, problema se pune altfel. Pripite sau nu, dacă împrumuturile se fac între popoare cu aceeași structură sufletească, ele prind și sînt folositoare ; dacă împrumuturile se fac însă între popoare diferite ca structură sufletească, ele rămîn în veci sterpe și deci nefolositoare. Junimea se preocupa de vîrsta culturii și în consecință condamna imitațiile pe care le fac unele popoare tinere după altele bătrîne, pe cînd noi acei de astăzi ne preocupăm de însăși ființa culturii. Pentru Junimea, cultura este una și aceeași, avînd numai diferite vîrste, pe cînd pentru noi cultura omenirii prezintă anumite tipuri, între care pot exista raporturi, dar nu și asimilări.

Nimeni altul, ca d-ta, iubite coleg, nu este mai în măsură să contribuie cu folos la rezolvarea problemei care se deschide înaintea noastră. În studiile și conferințele d-tale, ai venit pînă aproape de această rezolvare, ți-ai rezervat însă formularea definitivă. În lucrările ce ai publicat, o mare parte din materialul problemei este pregătit gata. Rămîne de făcut construcția sintetică a acestui material. Timpul te va constrînge foarte curînd și la aceasta.

Domnule președinte,
Doamnelor și domnilor,
Domnilor colegi,

La orice popor cultura nu începe deodată cu primele produse spirituale. Căci dacă ar fi să înceapă cu primele produse spirituale, atunci n-ar exista popor fără cultură.

Toate popoarele, fie cît de înapoiate, au credințe religioase, obiceiuri și o tehnică de muncă rudimentară, în care pătrunde spiritul, prin urmare toate ar avea cultură. Cultura, în înțelesul adevărat, începe din momentul ce între produsele spirituale ale unui popor se stabilește o unitate de creștere și de continuitate. Aceasta se întîmplă la cîteva popoare numai. Unitatea de creștere și de continuitate, care dă ființa culturii adevărate, se stabilește în două moduri, după care și avem două tipuri de cultură : tipul culturii raționaliste și tipul culturii autohtone individualiste. Modul în care unitatea se stabilește în tipul culturii raționaliste, un tip de altmintreli rar, este acela pe care îl mijlocește factorul rațiunii. Acest factor tinde să emancipeze pe producătorul spiritual de condițiile pămîntești și să-l ridice la impersonalitate. În tipul culturii raționaliste producția spirituală crește și se continuă, conformîndu-se unor anumite norme susținute pe autoritatea rațiunii. Rațiunea este aci factorul hotărîtor. Ea face din producătorul spiritual o ființă în veșnică goană după aceea ce este mai conform adevărului și ordinei logice în genere. În tipul culturii autohtone individualiste — tipul cel mai răspîndit — modul în care se stabilește unitatea de creștere și de continuitate este cu totul diferit. În acest tip de cultură predomină instinctul de conservare al individualității poporului. Produsele spirituale urmăresc aci nu să se conformeze adevărului, sau ordinei logice, ci vocațiunii poporului ; adică însușirilor sufletești și condițiilor pămîntești ale acestuia. În amîndouă tipurile de cultură, unitatea îndeplinește aceeași funcțiune. Ea asigură creșterea și continuitatea producției spirituale a poporului. Însă prin mijloace deosebite. În cultură raționalistă, unitatea se sprijină pe ordinea întrevăzută de rațiune, pe cînd în cultura autohtonă individualistă, unitatea se sprijină pe afinitatea de sînge și de tradiție dintre membrii poporului și pe legătura acestuia cu pămîntul pe care îl locuiește.

Aceste două tipuri nu se găsesc niciodată pure, ci totdeauna împreunate, avînd cînd unul cînd altul precumpănirea. Tipul raționalist este rar, rar chiar sub forma tipului care are numai precumpănirea. Tipul cel mai răspîndit este acel autohton individualist. Aceasta a și făcut pe mulți etnografi să definească cultura în genere prin caracterele culturii autohtone individualiste.

Tipul culturii raționaliste totuși, deși rar, a jucat un rol foarte mare în istoria omenirii. Prima lui ilustrare, și pînă acum cea mai strălucită ilustrare, o găsim în Antichitate, la poporul elin. Idealul suprem al elinului de odinioară era înțeleptul, adică omul care își regula viața după rațiune. Toată producția spirituală elină era dirijată după normele unei armonii raționale, armonii care îmbrățișau cerul și pămîntul. În sufletul elinului domina măsura. Arta și știința lui erau expresiunea credinței în măsură și în armonie.

Această cultură rațională a elinilor s-a întins asupra imperiului roman, și apoi, după distrugerea acestuia, asupra tuturor popoarelor europene. Înfluența ei a fost însă variată de la popor la popor. Mai adîncă, decît asupra oricăruia altul, pare să fi fost asupra poporului francez. Dar și celelalte popoare europene au primit-o îndeajuns. Ea s-a manifestat mai ales în epoca Renașterii, care a dat, deodată cu reînvierea interesului pentru Antichitate, un impuls hotărîtor dezvoltării științei moderne, o bază încă și mai temeinică pentru tipul culturii raționaliste.

În opoziție cu tipul rationalist, care este răspîndit la popoarele europene, cu deosebire la cele occidentale, avem tipul autohton individualist care predomină în orient, începînd cu poporul rus. În tipul acesta, raționalismul este înlocuit cu mesianismul, adică cu credința în unicitatea de destin a poporului. Mesianismul, într-o oarecare măsură, există și la popoarele din occidentul european. Bunăoară, el se afirmă foarte mult, în timpul din urmă, la germani. Mesianismul occidental însă nu influențează dezvoltarea culturii. Messianismul oriental, în schimb, influențează și dă unitate culturii. Poporul rus n-are conștiința culturii lui decît sub forma menirii pe care el o are de realizat pe lume. Tot așa și celelalte popoare orientale care s-au ridicat la conștiința unității lor culturale. Culturile de tip rationalist se susțin pe credința în puterea eternă și invincibilă a rațiunii, iar culturile de tip autohton individualist, pe credința în unicitatea destinului lor.

Aceasta este problema culturii, pe latura ei teoretică, cu care toată lumea este de acord.

Există și o a doua latură. Aci nu toată lumea este de acord, fiind vorba de viața practică.

În cultura realizată, adică în viața culturală pe care o trăiește de fapt un popor, cele două tipuri sînt veșnic în luptă. Tipul de cultură rațională nu poate ajunge la dominare decît dezorganizînd cultura de tip autohton. Iar aceasta din urmă, pentru a se menține, trebuie să discrediteze raționalismul. O luptă surdă se dă în evoluția fiecărui popor între rațională și autohtonism. Tipul rațional are de partea sa prestigiul rațiunii care, în urma progreselor științei aplicate, este din ce în ce mai impunător. Tipul autohton are de partea sa tenacitatea instinctului de conservare al poporului. Victoria unui tip asupra altuia nu este tocmai ușoară, ea se obține după frămîntări adînci. Popoarele, care prin poziția lor geografică, sau prin predispozițiile lor sufletești, sînt aduse ca să servească drept teren pentru o asemenea luptă, trec prin mari crize sufletești, tragice deseori. De la o generație la alta, elitele lor intelectuale se întreabă : încotro mergem ? O generație este entuziasmată de cultura rațională a apusului, pe care o imitează în mod servil, pe cînd altă generație revine la vechea cultură autohtonă, căreia îi găsește virtuți miraculoase. O generație cere să mergem cu apusul, pe cînd altă generație cere să mergem după destinul nostru propriu.

Mi se pare că fără să vreau am revenit la problema culturii noastre, pentru rezolvarea căreia așteptăm contribuția colegului nostru Ion Petrovici.

Nu mă îndoiesc că el ne-o va da.

Termenii problemei sînt puși chiar de el în multe din scrierile pe care le-am citat mai înainte. În următoarele cuvinte mai ales, cu care începe studiul său, intitulat : *Filosofia naționalismului*. „Orice fenomen de pe lume, scrie Ion Petrovici, se poate legitima din două puncte de vedere : din natura împrejurărilor și din firea lucrurilor. Întîiul fel de legitimare, îndestulător pentru o clipă, sau chiar pentru o epocă îndelungă, nu poate însă să statornicească un drept etern de existență. Numai cel de-al doilea chip de întemeiere, acel din firea lucrurilor, poate singur să sfințească dreptul unui fenomen, nu pentru azi, nu pentru mîine, ci pentru totdeauna".

Problema celor două tipuri de cultură este pusă pe toată latura ei teoretică în aceste cuvinte.

Tipul rațional își legitimează dreptul la o eternă existență pe faptul că este în firea lucrurilor ; el fiind

statornicit nu de pe azi pe mîine, ci pentru totdeauna. Tipul autohton se legitimează doar de natura împrejurărilor!

Și cu toate acestea, ce ar fi să însemneze oare o cultură pentru eternitate? O cultură care iese din firea eternă a lucrurilor, este ea potrivită popoarelor, — acestor efemere grupări etnice, destinate să trăiască perioade lungi, în adevăr, dar perioade care totuși au un sfîrșit? Eternitatea este ea oare de esența culturii? Cu aceste două întrebări venim la a doua latură a problemei. Cine ar putea răspunde afirmativ?

A se conforma cu firea eternă a lucrurilor a fost de cînd lumea suprema ambiție a omului. Dar și suprema lui vanitate. Conformarea aceasta nu o poate realiza, în orice caz, cultura omenească, care este un produs al timpului. Pentru produsele timpului împrejurările sînt hotărîtoare.

De aceea culturile autohtone individualiste nu vor putea fi niciodată înlocuite în mod radical de cultura rațională. Aceste două tipuri de cultură vor trebui să viețuiască laolaltă în compromisuri mai mult sau mai puțin durabile.

Un asemenea compromis este însăși cultura națională română.

Domnule președinte,
Doamnelor și domnilor,
Domnilor colegi,

Prin intrarea în Academie a lui Ion Petrovici, se accentuează în sînul secției literare o schimbare care a început de vreo cîțiva ani. Această secție avea, prin vechiul statut al Academiei Române, sarcina de a se ocupa cu diversele chestiuni literare și filologice, făcînd în acest scop publicațiuni critice și lexicografice, în primul rînd publicînd un dicționar al limbei române, care să servească drept îndreptar scriitorilor pentru mai tîrziu. Prin alegerea noilor săi membri, această secție și-a exprimat intențiunea de a-și lărgi planul de activitate. Din o secție pur literară-filologică, ea intenționează să devină o secție culturală, în care alături cu preocupările pentru literatură și filologie, care rămîn, bineînțeles și

de aci înainte, pe prima linie, să meargă unele noi pentru artă și filosofie. În noul statut al Academiei schimbarea începută a și fost legalizată. Secția literară are, de aci înainte, în grija sa cultivarea și punerea în valoare a creațiunilor filosofice, deopotrivă cu a celor literare, artistice și filologice.

Socotesc că această lărgire de plan este fericită, și mă bucur că pot să o justific, fără a mai recurge la alte argumente, prin primirea în mijlocul nostru a unui coleg de valoarea profesorului de filosofie Ion Petrovici.

Iubite coleg, cum vezi, ești bine venit.

Răspunsul d-lui prof. C. RĂDULESCU-MOTRU

(la discursul de primire în Academia Română a lui Gh. Petrașcu)

Domnule președinte,
Domnilor colegi,
Onorat auditoriu,

La frumosul discurs rostit de colegul Gheorghe Petrașcu, prin care s-a evocat cu o caldă și sinceră admirație contribuțiile aduse de primii noștri artiști pictori la dezvoltarea artei plastice în România, s-ar fi cuvenit să urmeze discursul unui coleg, care cu o egală competință în specialitate să înfățișeze amănunțit și marea contribuție adăogată de însuși dl Gheorghe Petrașcu la opera predecesorilor săi. Poate că acest răspuns ar fi făcut pe dl Petrașcu să sufere în modestia sa, el ar fi fost însă o binemeritată recunoaștere a muncii încordate pe care dînsul o susține de mai bine de treizeci de ani. Dar Academia are în momentele acestea inconvenientul de a nu avea în mijlocul său un artist pictor pe care să-l însărcineze cu un asemenea răspuns, seria membrilor săi, din specialitatea picturii, fiind inaugurată de abia anul trecut cu alegerea sărbătoritului de astăzi. Dl Petrașcu va trebui să asculte răspunsul unui coleg care, străin de atmosfera muncii de atelier și deci fără o inițiere intimă în tainele creației picturale, va fi departe de a-l judeca și clasa la justa sa valoare, așa cum ar fi făcut-o un artist de seamă. Va fi nedreptățit. Nimeni nu strică. Sînt inconveniente de care nu putem scuti pe acela care vine cap de serie. Să fim mulțumiți că, odată seria începută, și încă într-un mod așa de strălucit, Aca-

Domnule Președinte,
Domnilor Colegi,
Onorat Auditoriu,

Secolul trecut, în care s-au așezat la noi începuturile artei plastice, a fost dominat de imperioasa poruncă a afirmării naționalității. În toate ramurile vieții noastre publice se urmărea, înainte de orice, dovedirea dreptului pe care neamul românesc îl are la o suveranitate națională. Sub influența acestui scop, constatăm că, între primii noștri pictori cu renume, mulți, fără să-și schimbe metoda de lucru învățată la străini, ba de multe ori imitînd chiar pînă la servilitate metodele străine, alegeau totuși pentru pînzele lor motive cu caracter național : pe unele, din istorie ; pe altele din înfățișările actuale ale pămîntului și ale populațiunii românești. De multe ori chiar artiștii, străini de origină, după cîțiva ani de ședere la noi, făceau la fel. Toată lumea era mulțumită, cînd pe pînzele pictate vedea răsfățîndu-se : figuri, scene sau peisaje naționale. Afirmarea naționalității se credea prin aceasta pe deplin satisfăcută. Pictura era națională, fiindcă pe ea se înfățișau subiecte naționale. Secolul trecut nu mergea mai departe cu cerințele sale naționaliste.

Noi acei de astăzi sîntem mai pretențioși. Naționalismul nostru merge spre un adînc sufletesc necunoscut celor din secolul trecut. Originalitatea pe care o are artistul în concepția realității, și măestria tehnicei lui, sînt pentru noi cu mult mai importante, la determinarea naționalității, de cum este alegerea subiectului. Același subiect poate fi tratat de pictori cu totul străini unii de alții. Scenele din Biblie, bunăoară, au servit drept subiecte pentru pictori din toate țările și din toate timpurile. Aceasta n-a împiedicat despărțirea acestor pictori în diferite școli naționale. Căci în vederile timpului nostru, repetăm : nu culoarea etnică a subiectului pictat, ci tipul sufletesc la care aparține originalitatea creatoare a celui care pictează, precum și acel „ce" particular, care diferențiază măiestria tehnică a unui pictor față de alt

pictor, constituiesc criteriile care hotărăsc cărei naționalități aparține pictorul.

În activitatea comercială lucrurile se petrec altfel. Aci categoria etnicului se confundă cu categoria naționalului. Aci produsul muncii unui român, fie original sau nu, se socotește produs național și intră în circulația valorilor din comerț. În activitatea artistică însă nu orice produs ieșit din mîna unui român este și național. În această activitate caracterul național este rodul unei cuceriri spirituale : național în artă este produsul care corespunde unui anume tip de creație și unei anumite măestrii de tehnică. Comerț național au toate popoarele ; artă națională au numai popoarele dotate cu originalitate. Aceste adevăruri sînt banale pentru cunoscătorii în ale artei, ele trebuie totuși să fie repetate, fiindcă se găsesc încă mulți în publicul nostru care judecă în problemele de artă cu mentalitatea formată la școala materialismului economic.

Dacă subiectul nu hotărăște de caracterul național al unei picturi, el hotărăște încă și mai puțin de valoarea acesteia. Un pictor original poate face dintr-un subiect luat din viața obișnuită, zilnică, o operă de mare valoare, pe cînd un pictor fără originalitate poate face dintr-un subiect cît de majestuos o operă fără nici o valoare. Pentru pictorul mare, nu există pe lume scene din viață potrivite artei și scene nepotrivite, peisaje artistice și peisaje neartistice, căci armonia frumosului nu stă în afară de ochiul lui, pentru a fi prinsă cum prinde fotograful pe placă forma lucrurilor externe, ci stă în constituția sa internă sufletească. Lumea înfățișată de el pe pînză este o realitate nouă pe care el și-o construiește singur dinlăuntrul sufletului său, iar nu o simplă copie. Arta cea bună, cea adevărată, este izvorîtă dintr-un suflet original. Fie cît de bogat în impresiuni, mediul în care își petrece viața un popor prin el însuși nu determină caracterele artei pe care o va produce poporul. Sub cerul limpede al Egiptului s-a produs o artă rigidă, monumentală ; sub cerul nouros al Olandei, dimpotrivă, o artă plină de colorit și de vioiciune. Cum este sămînța originalității așa este și arta. Dintr-o sămînță amestecată și impură, iese o artă dezordonată, fără personalitate și fără caracter național ; dintr-o sămînță curată ca lamura,

iese o artă care se continuă și face admirația lumii. Sunt popoare cu vocație artistică, și popoare fără o asemenea vocație !

Iubite Coleg,

Felul natural în care Domnia-Ta ai început cariera de artist, completa lipsă de afectare în alegerea subiectelor, precum și succesul crescînd obținut din partea publicului, la fiecare operă nouă, fără nici o sforțare sprijinită pe reclamă, sau pe mijloace nepermise, ne dau dreptul să afirmăm că munca d-tale de pictor este încă unul dintre strălucitele momente prin care trece realizarea vocațiunii artistice a poporului nostru. Alături de Nicolae Grigorescu, I. Andreescu, Ștefan Luchian, Ștefan Popescu, Camil Ressu, J. Al. Steriadi și alții, sînteți printre forțele creatoare care dibuiesc drumul picturii naționale, cu care avem să ne mîndrim în viitor.

Sînteți născut în Tecuci în anul 1872, unde v-ați făcut și primele studii școlare. Merituosul profesor de științele naturale, Teodor Nicolau, care mai tîrziu s-a distins ca director al Liceului Internat din Iași, a fost cel dintîi care vă semnalează talentul la desemn și vă îndeamnă să urmați o Școală de Arte Frumoase. Minte așezată cum erați, și cu obiceiurile potrivite vieții liniștite și patriarhale, vă mențineți pe linia studiilor care duc la cariere sigure. Faceți bacalaureatul în 1892 și vă înscrieți la Facultatea de Științe din București, în secția Științelor Naturale ; atras la aceasta în bună parte, desigur, de afecțiunea pe care o păstrați vechiului profesor de științe naturale de la Liceul din Tecuci. Talentul la desemn însă semnalat de profesorul Nicolau nu vă dă pace. Anul următor, pe lîngă Facultatea de Științe, vă înscrieți într-o doară, cum zice românul, și la Școala de Arte Frumoase.

Acum erați prins de arcanul lăuntric al vocațiunii. Și pentru totdeauna.

Primele încercări pe care le faceți în Școala de Arte Frumoase, astăzi Academia de Arte Frumoase, atrag atenția lui Nicolae Grigorescu, care se găsea pe atunci în culmea gloriei. Marele artist vă cinstește de îndată cu protecția și prietenia sa. Prin recomandația lui, iată-vă

înlesnit de Ministerul Instrucției Publice, pe care îl deținea atunci Spiru Haret, cu mijloacele de a putea merge să continuați studiile în străinătate. După o scurtă ședere la München, vă găsiți la Paris, în Academia Julien, printre elevii lui Bourgoureau și Gabriel Ferrier. În Paris stați patru ani, muncind în ateliere de pictură și vizitînd muzeele.

În 1900, împreună cu alți colegi, constituiți „Societatea Tinerimea Artistică", căreia i-ați rămas tot timpul credincios luînd parte la toate manifestările ei artistice.

În același an faceți prima expoziție personală la Ateneul din București. Din primul moment sînteți apreciat și încurajat. Barbu Delavrancea, primar al Capitalei pe acea vreme, urmînd recomandațiile prietenului neclintit pe care îl aveați în Nicolae Grigorescu, reține pentru localul municipiului cîteva pînze, între care *După ploaie la Agapia*, un admirabil tablou, în care verdele de smarald pe care îl au arborii din grădina unei maici din Agapia se armonizează în mod maiestru cu roșul fructelor pe care le poartă mărul de la mijlocul grădinei, cu negrul în care se înfățișează gardul din față și cenușiul munților din fund ; iar bine cunoscutul arhitect Ioan Mincu scrie, cu aceași ocaziune, un articol în revista *Literatura și arta română* care sfîrșește astfel : „Plini de încredere în talentul real al dlui Petrașcu îi urăm și pe viitor aceeași dragoste și putere de muncă de care ne dă astăzi o probă atît de convingătoare și care mai tîrziu îi vor asigura, sîntem convinși, un loc de frunte printre maeștrii reprezentanți ai artei române".

Arhitectul Mincu nu s-a înșelat. Dragostea de artă și puterea de muncă nu v-au părăsit ; dimpotrivă ele s-au accentuat an după an. Motivele picturale devin din ce în ce mai variate, dar aceea ce vă atrage mai mult sînt motivele patriarhale : casele albe bătrînești, cu ceardacele înflorite și cu acoperiș de șindrilă, clopotnițele vechi și curțile tihnite de mînăstire, în care culorile joacă liber în voia unui desemn, fără conture țepene, ca muchiile de cuțit. Culorile vă fascinează prin infinita lor varietate de nuanțe și prin profunda sensibilitate pe care v-o deșteaptă în suflet. Acolo unde ochiul obișnuit vede suprafețe colorate la fel cu toate celelalte d-ta vezi o lume întreagă de mister ; o lume în care fiecare

culoare își are firea și afinitatea sa proprie ; acolo unde ochii altora n-au ce vedea, fiindcă sufletul care îi poartă, stăpînit de vulgar și de practic, îi face să fie orbi la frumusețe, măiestria d-tale transformă tot ce stă înaintea ochilor în lumină și poezie : natura moartă, la d-ta, își recîștigă viața ; lucrurile risipite, cînd pe o masă, cînd într-un colțișor de atelier, încetează de a mai fi indiferente unele pentru altele și se structurează laolaltă unitar și ritmic ; tăbăcăria, care stă să o sufle vîntul de pe rîpele aspre ale Balcicului, precum și casa dărăpănată a olarului din Turtucaia, prin ce vrajă ascunsă ai reușit d-ta să le scoți din realitatea lor banală, pentru a le da farmecul cu care trăiesc pe pînza d-tale ?

Iubite Coleg,

Ai învins vulgarul, indiferentul, urîtul, transformîndu-le în lucruri frumoase. Ai adăogat astfel încă o piatră de temelie la clădirea culturală a poporului nostru.

Zilele trecute, vizitîndu-ți elegantul atelier din București, pe cînd priveam la operile de valoare din jurul meu, fără voie gîndul meu a fost tentat să scruteze în genealogia d-tale izvorul care ți-a adus atîtea daruri sufletești. Priveam îndelung pînzele și, cu cît mă adînceam în privirea lor, un cortegiu întreg de imagini îmi răsărea în minte. Parcă vedeam aplecîndu-se asupra lor figuri blajine de femei, care căutau în împerecherea culorilor pictate modelele de rîuri pe care le aveau brodate pe cămăși ; mai vedeam figuri de țărani, care aveau ochii mari deschiși la perspectivele de lumină, nebănuite sub cerul țării lor ; și mai vedeam încă cum în chip stăruitor se aplecau asupra pînzelor d-tale figuri de oameni mulțumiți ca și cum ar fi voit să pipăie cu mîna carnația suavă a trupurilor sănătoase și fericite pe care le-ai pictat. Astfel te-am văzut ieșind, cu darurile d-tale artistice, din anonimul suflet artistic al poporului românesc ; picătura chemată să mărească izvorul de inspirație al generațiilor viitoare de pictori.

Domnule președinte,
Domnilor colegi,
Onorat auditoriu,

Rareori, la primirea unui membru nou, s-a stabilit între membrii Academiei noastre un acord așa de repede, ca în cazul primirii colegului Gheorghe Petrașcu. Specialiștii și opinia publică îl indicau deopotrivă. A fost destul ca noua organizare a secțiilor Academiei să rezerve artiștilor pictori un loc pentru ca numele lui Gheorghe Petrașcu să fie pus înainte.

Succesele sale erau în continuă ascensiune.

După primele expoziții organizate în țară, ia parte în 1906 la expoziția internațională din München unde este remarcat.

Apoi expune din nou în țară în anii 1909, 1912 și 1915. În acest din urmă an, într-un mod masiv, cu numeroase lucrări, dintre care 70 sînt reținute din chiar ziua deschiderii.

Apoi, de atunci și pînă astăzi, urmează cincisprezece expoziții anuale, însoțite toate de prețuirea amatorilor de artă și a specialiștilor. În studiile apărute în gazetele și revistele timpului reputația îi este stabilită. Gheorghe Petrașcu este socotit tot mai indiscutabil ca un fruntaș al picturii noastre contimporane, recunoscîndu-i-se calitățile rare de colorist ; cunoștința meșteșugului ; seriozitatea, adîncimea și dragostea cu care își privește motivul ; viziunea largă, sintetică și, pe deasupra de toate, conștiinciozitatea întregii sale opere.

În 1925, la salonul oficial din țară, juriul îi decerne premiul național pentru artă.

Activitatea sa nu slăbește însă.

La 1930 îl găsim prezent la expozițiile din Haga, Amsterdam și Bruxelles, și semnalat cu elogiuri. La 1933, cu împlinirea vîrstei de 60 de ani, deschide o expoziție retrospectivă în sala Dalles din București, cu aproape 400 lucrări, tablouri și desemne. La doi ani în urmă participă cu zece lucrări la expoziția din Bruxelles, unde i se rezervă unul din panourile principale în sălile pavilionului român.

În fiecare an, dacă nu cu o expoziție, vine în orice caz cu o lucrare nouă. Gheorghe Petrașcu este unul

dintre cei mai productivi, dacă nu cel mai productiv artist al nostru.

Productivitatea nu-l împiedică însă să se perfecționeze. Cu cît înaintează în vîrstă, el devine mai exigent față de sine însuși.

Frumoasă și rară însușire, mai ales la un artist care ar avea tot dreptul să se odihnească pe laurii cîștigați.

Iubite coleg,

Intrarea d-tale în sînul Academiei Române a însemnat pentru toată lumea românească o binemeritată consacrare a muncii stăruitoare și productive pe care timp de mai bine de treizeci de ani ai susținut-o pe terenul artei picturale.

Alături de genialul nostru coleg George Enescu, d-ta reprezinți în mijlocul nostru ceva mai mult decît consacrarea unei munci bine întrebuințate. Domniile-voastre, cei doi reprezentanți ai artei, ne dați o frumoasă promisiune pentru viitorul culturii artistice române. V-ați ridicat amîndoi cu atîta siguranță, prin propriile d-voastră puteri ; v-ați pus la întrecere, în condiții egale de luptă, cu cei mai renumiți artiști ai lumii, unul în concerte, altul în expoziții internaționale, și ați reușit să smulgeți aplauze de la un public, care în parte prin voi afla de existența artistică a neamului care v-a născut ; ați fost atît de siguri pe talentul vostru, încît ați risipit și ultimele ezitări asupra puterii de creație artistică a poporului românesc.

Așteptăm, de astăzi, cu toată încrederea pe viitorii noștri creatori artiști.

Iubite coleg,

La sfîrșitul discursului d-tale, la plăcerea de a te fi ascultat ai adăugat și o surpriză. Ne-ai dăruit un tablou, *Interior de atelier,* de care știm că te leagă amintiri duioase. Este înfățișarea interiorului de atelier, în care ai lucrat la Tîrgoviște atîtea lucruri frumoase. L-ai dăruit ca să ne fie o primă piatră de fundație la viitoarea

galerie de artă din Palatul Academiei. Pentru noi, el este ceva mai mult. Este simbolul nemărginitei dragoste cu care primul artist pictor, ales membru al Academiei Române, aduce cu el, ca prinos acestei instituții, tot ce avea mai scump în practica carierii sale : munca de atelier.

Fii bine venit, iubite coleg, în noul interior de muncă, pe care ți-l oferă Academia Română.

ACTUALITATEA LUI TITU MAIORESCU *

I

Viața lui Titu Maiorescu, căruia zilele acestea i se comemorează o sută de ani de la naștere, pentru un amator de evenimente senzaționale, nu prezintă date prea interesante. Născut în 1840 la Craiova, unde tatăl său, Ion Maiorescu, ocupa locul de director la gimnaziul local, el își face școala secundară la Viena, în vestitul gimnaziu Theresianum, unde a fost primit ca o favoare făcută de guvernul austriac tatălui său, și din care gimnaziu a ieșit ca premiant de promoție. A continuat apoi studiile universitare în Germania, la Berlin, și o scurtă vreme apoi la Paris. Venit în țară cu titlul de doctor în filosofie și licențiat în drept, a fost numit întîi magistrat la București, apoi în 1863 merge la Iași, ca profesor la școala de la Trei Ierarhi și ca profesor la Facultatea de Litere. La 1873, este ministru de Instrucție Publică pentru prima oară. Rămîne în București de aci înainte, unde practică avocatura pentru a-și susține viața, deoarece locul de la Universitatea din Iași îl pierduse. Este reintegrat la universitate în 1884, de astădată la București. Ocupă în diferite rînduri din nou locul de ministru al Instrucțiunii Publice, de ministru de Justiție, de ministru de Externe și, către sfîrșitul vieții, de

* Conferință ținută la Radio-București, în ziua de 17 februarie 1940 (n. a.).

prim-ministru. Moare în București pe timpul ocupației germane, în vara anului 1917.

Dacă, din punctul de vedere al evenimentelor externe, viața sa nu prezintă date interesante, din punctul de vedere al desfășurării ei sufletești însă, viața lui Titu Maiorescu este aproape dramatică.

În ea ni se înfățișează un bărbat care, fiind înzestrat de la natură cum nu se poate mai fericit și cultivat în școlile cele mai bune ale timpului său, pus de împrejurări să-și facă o carieră într-o țară în care era absolut nevoie de bărbați cu talent și cu cultură, lupta totuși din greu și, departe de a fi îmbrățișat de toată lumea, este dimpotrivă dușmănit și pus la carantină.

Viața lui Titu Maiorescu va rămîne, pentru multă vreme la noi, ca un exemplu clasic pentru a ilustra destinul nenorocit pe care îl au aceia cari, prin valoarea lor, depășesc nivelul de mediu în care sînt aduși să trăiască.

Lui Titu Maiorescu, i se poate aplica zicătoarea : într-ai lui a fost, dar ai lui nu l-au cunoscut.

II

De trei ani se vorbește de Titu Maiorescu aproape tot așa de mult, dacă nu și mai mult, de cum se vorbea în timpul vieții lui. Se pare că adevărata lui actualitate, pentru opinia noastră publică, începe de acum înainte. A format, mai întîi, persoana lui un subiect de aprinsă discuție după publicarea primului volum din *Însemnările zilnice,* în 1937. Cititorii acestor *Însemnări* îl cunoscuseră sau nu, personal, nu-și puteau ascunde mirarea, că figura lui Maiorescu așa cum se desprinde din *Însemnări* este cu totul deosebită de figura păstrată în amintirea contimporanilor. În amintirea contimporanilor, trăiește un Maiorescu olimpian, rece și mai presus de patimi, pe cînd în *Însemnări,* întîlnim un Maiorescu, om ca toți oamenii, în luptă cu greutățile vieții și în unele clipe pe pragul disperării. S-au găsit chiar unii care au făcut dlui I. Rădulescu-Pogoneanu, acela care a îngrijit publicarea, o acuzare din faptul că s-a purtat prea cre-

dincios în executarea însărcinării sale și n-a distrus pasagiile care contraziceau figura fixată de amintire.

După discuția asupra persoanei, acum a venit la rînd discuția asupra operei sale, cu ocazia centenarului sărbătorit în săptămîna trecută.

Și în privința operei, aceeași schimbare de perspectivă.

Cei mai mulți dintre contimporanii lui Titu Maiorescu au avut, și poate unii dintre aceia cari mai trăiesc au încă, despre opera literară a lui o idee cu totul falsă. Ei au considerat-o ca fiind opera unui teoretician conservator, care a scris-o sub influența filosofiei cosmopolite și pesimiste a lui Schopenhauer, fără pic de iubire și înțelegere pentru sentimentele naționaliste. Lupta lui Maiorescu contra poeziei de declamații patriotice ; stăruința lui îndîrjită pentru a pune în concordanță scrierea limbei cu logica erau, după acești contimporani, interpretate cu totul de-a-ndoaselea. Toate intențiunile lui au fost bănuite. El a fost, în viața noastră parlamentară, unicul ministru care, la prezentarea unui proect care și astăzi ar face cinste unui ministru, a primit vot de blam din partea reprezentanților propriului său partid. O ilustrare a nepopularității cum nu se poate mai pe față. Acolo unde oricare alt ministru ar fi reușit, Titu Maiorescu n-a reușit. Astăzi însă lucrurile s-au schimbat. Opera lui Titu Maiorescu este pe deplin recunoscută. Nu se mai vorbește de cosmopolitismul și de pesimismul schopenhauerian, ci, dimpotrivă, se recunoaște într-însul unul dintre principalii îndrumători ai culturei naționale. Aceea ce el numea „naționalismul în limitele adevărului“ s-a constatat că este singurul naționalism potrivit cu destinul neamului românesc.

În felul acesta, atît în aceea ce privește persoana, cît și în aceea ce privește opera, o schimbare de perspectivă s-a săvîrșit, care îl readuce în plină actualitate. Îl vedem, ca persoană, mai puțin convențional de cum îl vedeau cei dinaintea noastră. Iar ca autor de critică literară, orator și om politic, îl înțelegem de-abia acum în adevărata sa valoare.

III

Care este cauza acestei schimbări? Ce s-a petrecut în anii care au urmat morții lui?

S-a petrecut un lucru foarte îmbucurător pentru noi. Obiceiurile, ideile și idealurile noastre au ajuns să se pună, în același pas cu obiceiurile, ideile și idealurile lui Titu Maiorescu. Acum el este de actualitate, fiindcă noi ne-am apropiat de el.

A urît el minciuna și nesinceritatea; și-a îndeplinit profesiunea de profesor și avocat cu punctualitate și conștiință, aceasta a fost îndeajuns pentru ca figura sa să apară, în ochii contimporanilor, într-un văl de legendă. S-a făcut din el o statuie în atitudine olimpică; i s-au atribuit gesturi studiate la oglindă; și o inimă rece la tot ce este românesc. Astăzi însă, cînd minciuna și nesinceritatea au devenit mai rare în viața noastră politică; cînd și la noi s-au înmulțit profesioniștii conștiincioși, astăzi Maiorescu reintră în rîndurile noastre, ale oamenilor naturali; el rămîne mare fără a mai avea nevoie totuși de vestmîntul legendei. Iar *Însemnările* îi fac actual.

Mai interesante sînt împrejurările care aduc asupra operei sale lumina actualității. Aci, întîlnim o adevărată revelație în orientarea opiniei publice.

Scrierile privitoare la ortografie și la limbă au fost totdeauna urmărite la noi cu interes. Dar cu un interes altul decît acela de astăzi. Înainte, autorii lor urmăreau să dovedească printr-însele latinitatea noastră și de-aceea, în ceeace privește vocabularul, ei îngroșau numărul cuvintelor de origină latină în paguba cuvintelor de altă origine; iar în aceea ce privește ortografia, din aceeași intențiune, ei recomandau un scris care să semene unei limbi neolatine pentru a face impresie la vedere. Titu Maiorescu urmărește alt scop în scrierile sale asupra ortografiei și limbei române. El vrea o limbă, scrisă și vorbită, nu în vederea documentării istorice, sau a plăcerii estetice, ci în vederea extensiunii culturei în rîndurile poporului. Pentru dînsul, menirea limbei este nu numai de a asigura continuitatea cu trecutul, ci mai ales de a mijloci progresul pentru viitor. Limba românească, după Titu Maiorescu, trebuie vor-

bită și scrisă așa cum poate fi înțeleasă de o cît mai întinsă populație. Ea este un factor de cucerire a spațiului național, iar nu un testimoniu al originei.

Nu știu dacă în această părere opinia noastră publică este alături de Titu Maiorescu. Știu însă că oamenii de știință de specialitate sînt de partea lui. Și mai știu că, zilele trecute, unul dintre cei mai de seamă filologi de limbile romanice, profesorul Gamillscheg din Berlin a susținut, în ședința de deschidere a Academiei de Științe din capitala Germaniei, tocmai părerea lui Titu Maiorescu. Limba română vorbită, a zis Gamillscheg, a fost factorul viu prin care s-a format și s-a extins cultura românească. Unitatea poporului român, în hotarele lui de astăzi, este o creațiune a unității lui de limbă. Această unitate a constituit matricea în care s-au contopit semințiile diferite de la origină.

Iată cum Titu Maiorescu izbutește să se mențină în actualitate.

Însuflețirea cu care s-a sărbătorit comemorarea lui în zilele acestea poate fi considerată ca o revanșă, care i s-a acordat după moarte.

Însuflețirea nu împiedecă, bineînțeles, lauda peste măsură, adică fetișismul. El însuși, spirit critic, dacă ar trăi, ar fi primul care să respingă laudele peste măsură care i s-ar aduce. A fi îndrumător în viața de cultură a unui popor nu însemnează a fi dadacă de copii. Elevii lui Titu Maiorescu, adevărații lui elevi, nu sînt aceia cari jură în numele lui, ci sînt aceia cari înțeleg și muncesc cu propriile lor mijloace în orizontul luminat de mintea lui.

Școala maioresciană nu continuă, după el, un devotament de clientelă, ci continuă o atitudine de cinste și de încredere în puterea de creațiune a intelectualității românești.

[N. Iorga]

La 29 noemvrie 1940, ziua înmormîntării rămășițelor pămîntești ale profesorului Nicolae Iorga, Academia Română a ținut o memorabilă ședință, omagiind, prin cuvîntarea dlui profesor. C. Rădulescu-Motru, președintele înaltei instituții, pe nemuritorul cărturar care, de la Dimitrie Cantemir încoace, a fost românul care a adus țării sale cel mai mare prestigiu în cultura universală, impunînd în întreaga lume valorile și sensurile existenței românești.

Reproducem după revista *Conferența*, anul V, nr. decemvrie 1940, recent apărută, textul cuvîntării dlui prof. C. Rădulescu-Motru :

Domnilor colegi,

Nicolae Iorga nu mai este printre noi.

Este tot ce putem spune în aceste momente tragice pentru țara noastră. Viitorimei îi este rezervat să judece, cu un suflet liniștit, împrejurările morții sale. Noi, care am fost atît de aproape de el, sub povara durerii abia ne putem aduna gîndurile pentru a-i adresa ultimele cuvinte de despărțire.

Nicolae Iorga a întrupat puterea de muncă intelectuală a neamului nostru în gradul ei cel mai înalt. Nu l-a întrecut nimeni pînă astăzi, și încă mulți ani de aci înainte nu-l va întrece nimeni. Rîvna lui adîncă de a

cunoaște și de a împărtăși și altora cunoștințele sale l-a făcut : cercetător în cele mai variate ramuri de cultură ; creator, în scris și în cuvînt, de o fecunditate fără seamăn. Nu este răstimp, fie cît de întunecat, din trecutul poporului român, în care înțelegerea lui ageră să nu fi pătruns pentru a aduce lumină. Contribuția lui în acest domeniu se poate socoti la sute de volume. Ea formează baza de granit pe care vor clădi istoricii de mîine. În legătură cu istoria poporului român, cu intenția de a o face tocmai pe aceasta mai închegată și mai documentată, N. Iorga a studiat deopotrivă și istoria popoarelor învecinate, punînd între ele multiple corelații, pe care ridica pe urmă sinteze, care pot fi discutate, dar care totdeauna vor rămîne interesante.

Alături de cercetarea pe cîmpul faptelor istorice, merge la Nicolae Iorga cercetarea în domeniul literaturii și al artei. Toate manifestările literare și artistice îl ating și îl pasionează. El vibrează cu cele trecute și cu cele actuale, destul dacă ele sunt manifestări de adevărată cultură românească.

Însușirile de cercetător nu întunecă pe acelea de creator. Dimpotrivă. Incomparabil cetitor de documente este tot atît de incomparabil ca animator și gînditor. Au fost momente, și încă des repetate, în care el a trecut, pentru toată lumea, ca reprezentantul necontestat al culturii române. La congresele ce se țineau în străinătate ; la locurile de cinste, oferite de academiile străine României, persoana căreia nu i se discuta niciodată întîietatea era aceea a lui Nicolae Iorga. În cuvîntul lui se traduceau pentru toată lumea istețimea și originalitatea geniului românesc. A fost gînditorul care, prin scrisul și prin cuvîntul lui, a răscolit cel mai adînc în inima conaționalilor săi. Din această răscolire s-au trezit în sufletele contimporanilor săi multe sentimente nobile, dar și destulă ură. Asupra țării au mers sentimentele nobile naționaliste pregătind înarmarea morală a generației care a făcut războiul de întregire a neamului ; asupra lui a mers ura. Acum, că omul, nu mai este, rămîne ca opera gînditorului să trezească mai departe sentimentele nobile naționaliste, ca și altădată. Este frumoasa moștenire pe care el o lasă deschisă generațiilor viitoare.

Domnilor colegi,

Rolul lui Nicolae Iorga, în dezvoltarea culturii românești din ultimii patruzeci de ai, este considerabil; în dezvoltarea Academiei Române, el este covîrșitor.

De la alegerea sa ca membru activ, în 26 Mai 1910, nu este an, nu este aproape lună, în care să nu-l găsim dîndu-și contribuția în publicații, sau făcînd comunicări în ședințele de vineri ale Academiei. Scriitor și orator fecund, în același timp, coleg cu intimitatea cea mai comunicativă, prezența lui dogorea ca un foc. Era sclipitor în glumă; fermecător în tot ce spunea. Sincer, mai presus de toate. Critic tăios, dar fără răutate. Iar cînd recunoștea cuiva un merit, nimic pe lume nu l-ar fi împiedicat să-l proclame. Figură ce se proiecta pe diferite planuri și care, cu toate acestea, era de o unitate perfectă. O figură de legendă, încă din timpul vieții, și care va cîștiga în grandoare cu cît timpul va trece.

Înmormîntarea rămășițelor pămîntești ale lui Nicolae Iorga se va face astăzi, peste o jumătate de oră, la cimitirul Bellu. Rog pe dnii colegi să asiste în corpore la serviciul religios"

Mihail Kogălniceanu 50 ani de la moartea lui.

Zilele acestea se împlinesc 50 de ani de la moartea lui Mihail Kogălniceanu. Cu această ocaziune, figura marelui moldovan va fi evocată cu entuziasm în toate instituțiile culturale, precum și de toate organele de publicitate românești, așa după cum se cuvine. Se vor arăta diferitele însușiri ale lui Kogălniceanu ca scriitor, om politic și patriot.

Profit de coloanele *Timpului* pentru a pune în actualitate o însușire a lui Mihail Kogălniceanu asupra căreia nu s-a insistat îndeajuns pînă acum; însușire care, prin efectele produse încă din viața lui, este de o importanță deosebită pentru mersul culturei noastre pe viitor. Voiesc să amintesc de simțul critic pe care l-a dovedit Mihail Kogălniceanu în înțelegerea științei și a ideologiei politice europene.

S-a vorbit foarte des de ușurința cu care bărbații politici din epoca renașterii noastre naționale au împrumutat din Apus legi și instituții, fără a ține seama de trecutul nostru istoric, amăgiți numai de expresivitatea pe care aceste legi și instituții o dădeau propriilor dorințe și interese. Prin aceasta s-a făcut o mare nedreptate lui Kogălniceanu. În scrierile, discursurile și actele politice ale acestuia lipsesc atît frazele bombaste, pline de optimism naiv, ale unora, cît și îngrijorările pesimiste ale altora; în toate predomină un simț critic care ar face și astăzi cinste unui bărbat de înaltă cultură. Mihail Kogălniceanu a fost cel dintîi român care s-a adăpat la izvorul civilizației apusene, fără să-și amețească mintea

cu proiecte care să-l dezrădăcineze din sufletul țării sale. Înapoiat de la studii din Berlin, în primăvara anului 1838, după ce, în timpul studiilor chiar, publicase cîte ceva asupra literaturei și istoriei poporului român, prima sa preocupare a fost să deștepte interesul concetățenilor săi asupra literaturii și documentelor de istorie națională. Aceea ce va face cu douăzeci de ani mai tîrziu Titu Maiorescu, publicînd *reguli de gramatică elementară* pentru copiii de clase primare, face Mihail Kogălniceanu în 1839, înființînd o *foaie sătească*. În 1845, începe publicarea *Letopisețelor Moldovei*, punînd astfel bazele metodei critice în studiul istoriei. Iar în ceea ce privește activitatea sa politică, pentru a arăta cît de adîncă este această activitate fixată în sufletul țării, este destul a spune că numele lui Kogălniceanu este legat de două înfăptuiri hotărîtoare în destinul României : actul Unirei din 1859 și legea împroprietăririi țăranilor din 1864.

De unde a venit la Mihail Kogălniceanu acest patriotism, împreunat cu simțul critic, într-o măsură cum nu-l găsim aproape la nici un alt patriot român din generația dintre 1830—1860 ?

Firea lui de moldovean trebuie luată în considerație, în primul rînd, fără îndoială. Critic literar și profesor la Universitatea din Iași, Ibrăileanu a scris ceva o dată în această privință. Cercetarea lui ar trebui reluată și adîncită. Această fire de moldovean, îmbogățită apoi cu însușirea personală a unei gîndiri care nu se oprea la suprafața lucrurilor, ci mergea pînă la temelia lor, a făcut din Kogălniceanu aceea ce a fost : mare orator, fără să cadă în declamație ; propagator al liberalismului, fără demagogism. El a dat cea mai strălucită ilustrare a laturei realiste din dinamica sufletului românesc.

Să nu ni se spună că acest simț critic, dovedit în opera lui Kogălniceanu, este datorat educației ponderate pe care el a primit-o în școala germană. În momentul cînd Kogălniceanu studia la Berlin (între 1835—1838), școala germană de aici era stăpînită de filosofia lui George Wilhelm Friedrich Hegel, o filosofie care în atmosfera tinerimei de atunci, mai ales a celei de origină străină, numai invitație la ponderație nu era. Berlinul în 1835—1838, ca centru de influențare ideologică, era

cu totul altul de cum este Berlinul cunoscut de tinerii moldoveni din generația : Dimitrie Bals, Leon Negruzzi, Ion Strat, Iacob Negruzzi, Alex. C. Șendrea și alții, cu douăzeci de ani în urmă. În timpul lui Kogălniceanu, hegelianismul, în special metoda lui dialectică, era un animator de curente extremiste politice ; dacă nu chiar un fel de cheie magică pentru deschiderea drumului în soluționarea tuturor problemelor de la ordinea zilei. Întrebuințarea dată de tinerii ruși acestei filosofii, cînd s-au înapoiat la ei în țară, este bine cunoscută. Hegelianismul a fost în Rusia focarul din care s-au aprins toate ideile revoluționare. Tot așa în Franța, prin interpretarea dată de anarhistul Pierre Joseph Proudhon, de publicistul Pierre Leroux și alții. De la aceștia a fost inspirat și Ion Heliade Rădulescu, cînd a așternut pe hîrtie dezordonatele lui gînduri asupra istoriei omenirei în *Echuilibru între antiteze,* sau *Spiritul și materia,* între anii 1859—1869. După douăzeci de ani, cînd a început să vină la Berlin generația de tineri moldoveni cari aveau să constituie Societatea Junimea din Iași, hegelianismul era mult temperat de alte școli filosofice, mai pozitiviste. În culmea lui de glorie și în același timp de falsă interpretare, hegelianismul a fost, dintre români, cunoscut numai de Mihail Kogălniceanu. Și care a fost întrebuințarea pe care acesta i-a dat-o ? Departe de aceea pe care i-a dat-o Ion Heliade Rădulescu ! Cam în aceiași ani cînd, sub influența dialecticei hegeliene, Heliade se lupta să găsească un echilibru între cele mai paradoxale antiteze, Mihail Kogălniceanu ține neuitatul *Discurs asupra îmbunătățirei soartei țăranilor* ! Ar zice cineva că ne aflăm înaintea a doi gînditori din epoci diferite ; de fapt sîntem numai înaintea a doi gînditori contemporani, dar cu un simț critic de grad diferit.

Cu această însușire de simț critic, Mihail Kogălniceanu a folosit vremei sale, și totodată el rămîne și pentru viitor un exemplu de imitat. Dacă tinerii români porniți în străinătate pentru studii ar fi avut față de ideologiile politice cumpănirea judecății avută de Kogăl-

niceanu, multe dezamăgiri ne-ar fi fost evitate. Iar astăzi, cînd Europa își croiește o nouă organizare, statul român ar fi mult înlesnit în îndrumarea politicei sale spre o direcție mai potrivită cu interesele superioare ale neamului dacă în mijlocul nostru el ar găsi o tradiție formată în spiritul lui Mihail Kogălniceanu. Este bine să ne amintim de acestea în zilele cînd îi vom comemora 50 de ani de la moarte.

DIN AUTOBIOGRAFIA LUI EUFROSIN POTECA

Însemnările autobiografice pe care le scrie Eufrosin Poteca, înainte de a părăsi Pesta, în aprilie 1829, despre *Ideile faptelor mele de la anul 1828 pînă la aprilie 1829, pentru știința mea și pentru cunoștința de sine-mi,* au o deosebită importanță, prin aceea că ele adaugă multe date, nouă și interesante, la acelea pe care le avem despre spiritul în care funcționa prima școală românească academicească de la începutul secolului trecut și în care se găseau ca profesori Gh. Lazăr, I. Heliade-Rădulescu, Marcovici și Eufrosin Poteca ; precum și prin aceea că ele dezvăluiesc, cu o sinceritate care nu are pereche în literatura noastră, trăsături caracteristice din figura lui Eufrosin Poteca ; figură rămasă încă pînă astăzi în bună parte enigmatică. Însemnările, scrise cu litere chirilice, formează un manuscris de 54 pagine, împărțite în șapte capitole. În capitolul I este petrecerea iernii de la Crăciunul anului 1827 pînă la Paști în 1828. În capitolele II și III sînt cele întîmplate de la Paștile anului 1828 pînă la venirea rușilor în țară. În capitolul IV este vremea de la intrarea rușilor în București pînă la închiderea școalelor. În capitolele V, VI și VII, ducerea și petrecerea la Pesta, de la iulie 1828 pînă la aprilie 1829. Durata timpului, asupra căruia se extind însemnările, este scurtă. În schimb evenimentele ce se petrec în această durată sînt, atît pentru istoria culturii românești cît și pentru viața lui Eufrosin Poteca, de o vie intensitate. Pentru una ca și pentru cealaltă, în acești doi ani, se plămădesc rosturile lor de viitor.

Eufrosim Poteca a mai lăsat cîteva însemnări pentru anii 1846 pînă la 1851, al căror manuscris se află la Academia Română în colecția M. Gaster și care au fost publicate în 1937 de d-l Vîrtosu în revista *Biserica Ortodoxă Română,* dar acestea sînt departe de a avea importanța acelor cuprinse în manuscrisul datat din Pesta în 1829. În acestă din urmă, pe lîngă date referitoare la istoria politică și culturală a țării pe care le găsim și în manuscrisul din colecția M. Gaster, avem cîteva pagini de autobiografie sinceră, în genul *Confesiunilor* lui Jean-Jacques Rousseau, și încă nu scrise cu gîndul de a servi mai tîrziu pentru justificare, cum sînt scrise *Confesiunile* lui J. J. Rousseau, ci sînt scrise numai pentru știința și pentru conștiința de sineși, ceea ce le face să fie deosebit de prețioase pentru cunoașterea personalității lui Eufrosin Poteca. Acestei intenții de a fi scrise numai pentru sine se datorează faptul că nu s-a știut de ele pînă astăzi, deși datează de la 1829. Eufrosin Poteca nu le-a comunicat nimănui. Cu doi, trei ani numai înainte de a-și sfîrși zilele, le-a încredințat tatălui meu care i-a servit ca secretar în ultimii săi ani, recomandîndu-i în mod expres de a le păstra, departe de ochii lumii, cît se poate mai multă vreme. Tatăl meu le-a păstrat timp de 50 de ani, și mi le-a transmis mie cu aceeași recomandație. Înainte de a lua și eu o hotărîre, am așteptat pînă să treacă o sută de ani de la redactarea lor, apoi le-am comunicat colegului și prietenului meu părintele Niculae M. Popescu,* pe care îl știam că se interesează de aproape de memoria lui Eufrosin Poteca. Depun la biroul Academiei Române manuscrisul original al acestor însemnări dimpreună cu o transcriere a lor cu litere latine, care servește de text comunicării mele de astăzi.

De la hotărîrea de a comunica părintelui Popescu manuscrisul și pînă la hotărîrea de a-l face cunoscut publicului au trecut cîțiva ani. Căci nu fără o minuțioasă cumpănire, între argumente pro și contra, putea fi făcut acest ultim pas. Paginile de autobiografie scrise de Eufrosin Poteca nu sînt destinate orișicărui public. În orice caz, nu publicului român din secolul trecut, care de abia

---

* *Nicolae Popescu* (1881—1963), profesor universitar, membru al Academiei Române din anul 1923, cînd îi urmează lui D. Onciul. Studii despre istoria bisericii românești (n. ed.).

ieșit de sub influența obiceiurilor orientale era departe de a înțelege cum se cuvine sinceritatea lor. Pentru acest public, călugărul, — și călugăr era tocmai Eufrosin Poteca —, se judecă după haină, nu după conștiință. De aceea Eufrosin Poteca le-a ținut ascunse. De aceea și îndelunga ezitare din partea acelora, care le-au avut în păstrare. Dar puteau fi ele ascunse la nesfîrșit, sau publicate în mod fragmentar ? În mîna lui Eufrosin Poteca a stat să le țină ascunse la nesfîrșit, distrugîndu-le ; dar aceasta el n-a făcut-o. Să fie publicate fragmentar, adică pe ales : ar fi fost o soluție ; asupra ei am și reflectat, dar în cele din urmă a trebuit să o înlătur pentru următoarele considerații. Autobiografia lui Eufrosin Poteca, deși este mărginită la doi ani de viață, redă totuși din personalitatea acestuia trăsături așa de caracteristice, că orice amputare făcută i-ar scădea valoarea. Prin frumusețea de limbă în care e scrisă, este mai întîi o operă literară, și ar fi fost din parte-mi o impietate să aranjez după gustul publicului o operă literară postumă ; apoi ea înfățișează o analiză de conștiință, atît de sinceră, încît orice atingere i s-ar aduce, ar da naștere la bănuiala că atingerea e pornită din fățărnicie ; și, în sfîrșit, autobiografia lui Eufrosin Poteca, nu este autobiografia unui om de rînd, ci este aceea a unui om de elită, de sînge neaoș român, cărturar de frunte printre cărturarii români ai timpului trecut, și cu un prestigiu așa de ridicat, încît în zilele de grea cumpănă a anului 1848, membrii guvernului provizoriu al țării, între cari se găseau I. Heliade, Chr. Tell și Ștefan Golescu, s-au simțit obligați, ca printr-o adresă specială, publicată prin *Monitorul Oficial* din 30 iulie 1848, să-i ceară binecuvîntarea asupra patriei ; așa fiind, autobiografia lui Eufrosin Poteca nu mai este un document particular, ci este un document care privește cunoașterea sufletului românesc însuși, și atunci cu ce drept aș fi hotărît eu dacă el trebuie să vadă sau nu lumina zilei ? Documentele, care privesc cunoașterea sufletului de neam, sînt documente sfinte ; a le desființa cu voință, este un sacrilegiu.

Din aceste considerații m-am hotărît să aduc la cunoștința Academiei Române, și prin aceasta publicului român, însemnările autobiografice scrise de Eufrosin Poteca în 1829.

Înainte de a trece la citirea lor, îmi iau îngăduința de a adăuga cîteva mici observații asupra personalității și epocii în care a trăit Eufrosin Poteca, în scopul de a înlesni publicului, care va lua eventual cunoștință de aceste însemnări din publicația Academiei, un criteriu cît mai just de apreciere. La observațiile acestea sînt în bună parte ajutat de informațiile pe care le dețin de la tatăl meu, care a fost pe lîngă Eufrosin Poteca, timp de mai bine de treisprezece ani, întîi ca elev și apoi ca secretar.

Eufrosin Poteca a dus o viață de filosof singuratic, într-o epocă în care toată lumea din jurul său, încurajată de perspectiva prefacerilor politice care mijau la orizont, fierbea de dorința să-și ridice situația prin cultivarea prietenilor, sau prin organizarea de partide, în vederea participării la conducerea statului. N-a făcut parte din nici un partid și poate nici prieteni sinceri n-a avut. Înclinat să asculte numai de convingerile izvorîte din propria sa conștiință și de nimic altceva, el era predestinat singurătății. Avea o adîncă credință în Dumnezeul creștin ; a fost poate cel mai credincios creștin din epoca sa ; dar Dumnezeul său era identificat cu ordinea naturii, așa cum credeau filosofii din secolul luminii, și cu ei împreună Jean-Jacques Rousseau, filosoful ale cărui scrieri Eufrosin Poteca le cunoștea bine ; în consecință nu se putea împăca cu instituția călugărilor, care prin impunerea celibatului contrazicea ordinea naturii. El însă era călugăr, și tot dintre călugări era ales și șeful său, mitropolitul. De aci o nepotrivire firească între el și mitropolit. Era un supus slujitor al învățăturii creștine ; era desigur cel mai competent în timpul său în cunoștințe de teologie, dar pentru dînsul învățătura creștină se întemeiază pe conștiința dreptății și a libertății și deci cine își zice creștin, își impune datoria să practice dreptatea și libertatea, aceea ce nu era tocmai pe placul proprietarilor latifundiari, care-și munceau moșiile nedreptățind pe țărani, avînd pe deasupra și țigani robi. Prietenii care-l înțelegeau și-l apreciau erau însă tocmai boieri latifundiari. Era de asemeni un suflet revoluționar, format la școala revoluționară, din care ieșise și Tudor Vladimirescu, dar el era un revoluționar care voia schimbarea năravurilor, abrogarea legilor nedrepte, împrăștierea luminii la sate, iar nu simpla înnoire a oamenilor

din dregătoriile statului. Tocmai aceasta din urmă însă era dorită de cei mai mulți dintre contemporanii săi. Singurătatea pîndea pe Eufrosin Poteca la fiece pas, fiindcă ea era cerută de propria sa fire. Ea l-a și stăpînit foarte curînd în chip desăvîrșit.

Pînă la plecarea la Pesta în 1828, atitudinea sa favorabilă partidului revoluționar care pregătea pe 1848 îl făcură nesuferit înaltelor fețe bisericești, care-l denunțară ca ateu. După ce sosește de la Pesta, încărcat de gloria publicațiilor, în loc de a fi îmbrățișat și invitat la intrare în acțiune, independența cu care el continua să-și exprime convingerile, îl înstrăină și de partidul revoluționar, ca element pe care nu se poate conta. Astfel, toată lumea, retrograzi și revoluționari deopotrivă, au căzut de acord în 1832 să-i ofere pentru restul zilelor o viață de liniște completă în singurătatea de la mănăstirea Gura-Motru. Bineînțeles, cu multe menajamente și laude, așa cum se cuvenea unui bărbat care strălucea prin înțelepciune și știință cărturărească mai mult decît oricare altul.

De la 1832 înainte, cu toate încercările sale de a reveni la București, Eufrosin Poteca rămîne ca egumen la mănăstirea Gura-Motru, unde moare la 1858. Acordul pentru a-l ținea veșnic în singurătate era așa de unanim luat, încît nici înaintarea ca episcop la o eparhie, fie cît de depărtată de București, nu-i fu îngăduită, deși această înaintare era pe deplin îndreptățită. La alegerile ce avură loc în 1850 pentru trei locuri de episcop, vacante la eparhiile din Rîmnic, din Argeș și din Buzău, față de concurenți cu mult inferiori lui, el nu izbuti să întrunească un singur vot măcar.

Locuitorii satelor din împrejurimea mănăstirii Gura-Motru, au păstrat multă vreme amintirea fostului egumen, care, darnic cu sfatul și cu punga sa pentru toți cîți îl apropiau, ducea o viață de sfînt, veșnic ocupat cu citirea cărților, cînd nu privea de pe terasa ridicată pe partea de răsărit a curții mănăstirești, spre cîmpurile întinse ale șesului oltenesc dinspre Craiova. Cartea și privelișteа naturii au rămas credincioasele lui prietene de singurătate.

Și acum dau citire autobiografiei.

OFENSIVA CONTRA FILOSOFIEI ȘTIINȚIFICE

Mersul culturii omenești nu ține o direcție dreaptă, ci oscilează într-un ritm de înaintări și reveniri înapoi, *cor i e ricorsi**, cum le numea filosoful Giovanni Battista Vico, încă de acum două sute de ani. Lucrul este natural și se explică cu ușurință. Munca pe terenul culturii nu atinge niciodată perfecțiunea, ci rezultatele ei lasă totdeauna să se întrevadă că ea ar fi putut ajunge la ceva și mai perfect. Acesta „ceva și mai perfect" la care s-ar fi putut ajunge, dar la care nu s-a ajuns, se transformă adesea într-o pornire contra rezultatelor obținute, și sfîrșește la adevărată dușmănie contra acestora. Omul de știință ; filosoful ; artistul ; tehnicianul de astăzi, în loc de a fi lăudați pentru progresele obținute prin munca lor, sînt dimpotrivă huliți că n-au obținut toate progresele posibile. Omul de știință este hulit că n-a rezolvat problema sufletului, bunăoară ; filosoful, că n-a descurcat pe deplin începutul și sensul omului în lume ; artistul, că n-a creat opera care să mulțumească pe oricine și așa mai departe, cu toți inovatorii. Și concluzia ? Concluzia este revenirea, sub o formă oarecare, la drumul din trecut. Acesta, cel puțin nu deschidea speranțe.

Ilustrarea acestei oscilații pendulare o poate da, destul de bine, mersul culturii europene din ultimii patru secoli. Noi însă n-avem ambiția să întărim cu o ilustrare mai mult legea lui Vico, destul de întărită ea și fără

* *i corsi e i ricorsi della storia* = ciclurile istorice, ciclurile istoriei (n. ed.).

aceasta prin generalizarea, pe care a cîștigat-o pe multe alte terenuri, în afară de acela al culturii. Într-un studiu apărut de curînd al profesorului Ernst Wagemann din Berlin, aflăm că această lege de alternare ritmică stăpînește și creșterea în densitate a populației, pe lîngă multe alte procese din lumea organică. Înaintările și revenirile, în principiu, nu se discută ; ele sînt așteptate ca fapte naturale, de care nu este scutită orice mișcare culturală. De aceea și cercetarea unui caz special din aplicarea acestei legi de alternare în mersul culturii noastre, pe care o încercăm aci, nu o facem în scopul de a ne arăta mirarea sau supărarea, ci o facem numai în scopul de a lumina publicul cetitor, și anume : publicul cetitor de scrieri filosofice, într-o chestiune care-l privește de aproape. Este vorba de ofensiva care de cîțiva ani se duce la noi în țară, contra filosofiei științifice și în genere contra spiritului științific în organizarea învățămîntului, prin tot felul de publicații de cultură generală, în care se dă loc cu o vădită preferință speculațiilor metafizice, puse în legături cu etnicul și în onticul (!) din sufletul românesc. Se spune, și mai ales se lasă a se subînțelege, că filosofia care se face de mai bine de cincizeci ani la noi, este superficială, fiindcă nu ține seama de nevoia pentru om a misterului ; că este înstrăinată de sufletul românesc, fiindcă în loc de a-și face un sprijin din credințele poporului românesc, așa cum acestea se înfățișează în folclor și în ritualul ortodox, își ia ca model filosofia reprezentată prin Kant, Hegel și alții ; în sfîrșit, că filosofia românească contimporană nu are un stil propriu, un stil tineresc, așa cum se cuvine la un popor tînăr, ca acel românesc. În locul acestei filosofii, care seamănă mai mult a bazar cu marfă adunată de prin diferitele centre europene, este timpul să se afirme o filosofie, în care deasupra adevărului științific și a metodelor științifice, să troneze misterul și aspirațiile de dincolo de știință ; în care problemele dezbătute altădată de Descartes, Kant, Leibniz, Hegel și alți filosofi europeni, să fie înlocuite cu problematica eresurilor din descîntecele și miturile populare ; iar în ceea ce privește stilul, în locul plicticoasei proze raționaliste, să scînteieze stilul poetic plin de metafore, care la fiece rînd deschide orizonturi noi.

Nu este aci locul, și pînă la un punct nici nu este cu putință, a indica anume scrierile care susțin această ofensivă contra filosofiei științifice. Scrieri speciale în care această ofensivă se susține sistematic, nu avem; avem numai scrieri cu un conținut amestecat de teologie, de metafizică, de estetică literară, care luminează, în această direcție ofensivă, ca niște rachete; nu o scriere de gîndire sistematică, pe care să o analizăm mai de aproape. Poate că și aceasta să vină, cu timpul, de la colaboratorii revistei *Saeculum,* înființată anul acesta de către d. Lucian Blaga, așa cum ni se promite prin cuvîntul de introducere publicat în primul număr apărut. Pînă la o asemenea scriere, avem însă, din cele publicate pînă acum, indicații suficiente asupra direcției și valorii argumentelor cu care se duce ofensiva; nu avem planul acesteia, așa cum Statul Major din spatele ei l-a conceput, sau este pe cale să-l conceapă în mod definitiv; dar avem cunoștință de felul armelor; știm că aceste arme sînt vechi, vechi de tot, și aceasta ne este în deajuns. Să luăm la rînd argumentele.

Filosofia științifică nu se ocupă de mister; ea neglijează deci un fapt esențial din firea omenească. Omul este o ființă setoasă de apa misterului, căci în această apă a luat naștere viața lui spirituală. De la prima ochire pe care omul a aruncat-o asupra lumii, misterul l-a preocupat. În primul cuvînt, pe care el l-a pronunțat, o mică parte de înțeles privea cunoștința, tot restul celălalt era o invitație la mister. Căci cuvîntul a fost la început metaforă. Iar metafora este o invitație la mister. Filosofia științifică a uitat misterul și astfel ea a pierdut pentru om, pentru spiritul omului, orice interes. Ea este bună pentru oamenii cari nu cunosc ce este frămîntarea pentru problemele mari filosofice; pentru fericiții naivi ursiți să se creadă într-un veșnic paradis.

Așa să fie oare?

Care este misterul pe care-l neglijează filosofia științifică? Căci misterul poate fi luat în două înțelesuri, cel puțin. Este mai întîi, în ordine cronologică, misterul simțit de mintea omului primitiv, denumit de etnologi: *tabu;* lucrul oprit; lucrul de care nu trebuie să te atingi; al cărui nume să nu-l pronunți, fiindcă el te expune la mare primejdie. Acest mister constituie fondul mitologiei vechi și se păstrează și astăzi în credințele populare,

oglindite prin folklor. Cînd Sir George Grey, * în anul 1845, a primit însărcinarea să organizeze colonia din Noua Zeelandă, asupra căreia a și scris în 1855 o carte, intitulată *Mitologia polynesiacă și a vechilor tradiții din Noua Zeelandă,* carte care a constituit un prim început științific de etnologie și a fost urmată, în spiritul ei, de multe altele, el s-a găsit din prima zi, față în față, cu misterul din mintea omului primitiv, și n-a putut face un pas în îndeplinirea misiunii lui, pînă ce nu s-a descurcat cu acest mister. El istorisește că nu putea înțelege nimic din limbajul autohtonilor, cu tot ajutorul ce-l avea de la tâlmaci iscusiți ; din cauză că despre foarte multe lucruri autohtonii erau opriți să vorbească. Apoi multe alte lucruri, afirmate de autohtoni ca existente, aveau o existență vădit absurdă la lumina raționamentului. Lucrurile existau pentru autohtoni, cu toată absurditatea lor, fiindcă erau transmise prin tradiție, iar tradiția se funda pe mister. Autohtonii îi istoriseau, bunăoară, că lumina zilei este datorită gălbenușului vărsat din ou unei paseri, care a trăit la începutul lumii ; dar de ce a fost o pasere la începutul lumii, și de ce a fost un ou, din care să iasă lumina zilei, aceasta n-o explicau autohtonii ; aceasta era dat ca mit sau mister. Și așa sînt date lucrurile în toate cosmogoniile populare. Constatările lui Sir George Grey au fost verificate după aceea de toți etnologii și găsite valabile pentru toată lumea primitivilor. În prima fază a culturii omenești, aceea ce există pentru om nu este faptul dovedit prin experiența simțurilor, sau prin raționamentul inteligenței, ci este faptul dat prin tradiție. Și tradiția n-are nevoie să dovedească, fiindcă la originea ei stă o autoritate fundată pe mister. Dacă tradiția vine în conflict cu experiența, nu experiența înlătură tradiția, ci tradiția înlătură dovezile experienței.

Acesta este primul înțeles al misterului. Cu el începe mintea omenească, și el este pînă astăzi dușmanul neîmpăcat al științei. Tîrziu după aceasta ajunge mintea ome-

---

* *Sir George Grey* (1812—1898), om de stat englez. Guvernator în Australia de Sud. Din 1861 guvernator al Noii Zelande. Destituit în 1867 pentru simpatia dovedită populației locale. Premier al Noii Zelande între 1877—1878. A publicat mai multe cărți (n. ed.).

nească la un al doilea înțeles al misterului : la misterul care răsare în mintea omenească, după ce aceasta a practicat raționamentul științei și a ajuns la convingerea că, dincolo de domeniul celor știute, este încă un domeniu a celor rămase neștiute. Acest de al doilea mister, nu este o oprire de la cunoaștere, ci este o depășire a cunoașterii. La înțelesul acestui mister au ajuns unii dintre filosofii Indiei vechi, iar în Europa vechii filosofi elini. Cînd Socrate, zice despre sine, că el este omul cel mai învățat, fiindcă *știe* că nu *știe* nimic ; adică *știe* că aceea ce *știe* este prea puțin, față de aceea ce i-a rămas neștiut, la acest mister se gîndește. La el se gîndesc și filosofii moderni, care vorbesc de incognoscibil. Ei nu constată misterul ca pe un *tabu,* de care le este frică să se atingă, ci ca pe un hotar pe care-l definesc în funcție de știință. Acela care știe pînă unde merge știința, și de unde începe neștiința lui este cel mai desăvîrșit om de știință ; titlu pe care nu-l merită pînă acum nimeni, dar la care rîvnește filosoful care face filosofie pe baza științifică.

Care este atunci misterul pe care-l neglijează filosofia științifică ? Evident, este misterul simțit de mintea omului primitiv, misterul *tabu.* Pe acesta filosoful științific nu numai că-l neglijează, dar contra lui luptă cu înverșunare. Pentru filosoful științific nu există opreliște legală înaintea rațiunii ; există greutăți în înaintarea rațiunii, dar nu opreliște consimțită. Tot ce intră în cîmpul conștiinței omenești, fie prin canalul simțurilor, fie prin intuiția inteligenței, trebuie verificat la lumina rațiunii ; și nu verificat de unul singur, ci de oricine, fiindcă dreptul la verificare constituie însăși suveranitatea rațiunii omenești. De la primele lor începuturi progresele culturii n-au consistat în nimic alta, decît în întinderea dreptului de verificare al rațiunii în cîmpul acoperit de misterul tabu. Abandonarea acestui drept o cere misterul *tabu,* iar nu incognoscibilul. Incognoscibilul cere, dimpotrivă, extinderea dreptului de verificare. Socrate, primul filosof care a presimțit sfera incognoscibilului, a fost inițiatorul raționamentului de verificare prin noțiuni abstracte bine definite. În loc de a abandona metoda științifică, dimpotrivă el a încercat o perfecționare a metodei științifice. Deși prea cunoscută din scrierile lui Plato, este bine totuși să repetăm această argumentare, fiindcă ea nu strică, oricît de mult ar fi repetată. Întrebuințăm,

zice Socrate, calificativul de „bun" la determinarea unor lucruri și fapte cu totul diferite între ele : un om, o masă, o milostenie, o laudă, o negustorie... pot fi oricînd împreunate cu calificativul de bun. În ce stă atunci acest „bun" ? Într-o simplă impresiune individuală, pe care n-avem drept să punem temei ? Sau avem înaintea noastră un mister ? Nu, zice Socrate. Deasupra acestor diferite întrebuințări ale calificativului de „bun", cuprinzîndu-le pe toate ca pe niște momente ale ei, stă noțiunea abstractă a aceea ce este bun (și pe care Plato o numește apoi idee) stă definiția a aceea ce este bun, iar nu misterul ascuns și nepătruns al „bunului".

Cazul lui Socrate, în această împrejurare, este cazul tipic al filosofului științific. Înaintea unei greutăți ivite în calea sa, filosoful științific apelează la metode științifice mai perfecte ; — deasupra impresiilor stă rațiunea ; deasupra unor metode de verificare, stau alte metode mai perfecte de verificare ; — nu îndemnul de a recădea în mister și în tradiție. Dacă destinul inteligenței omenești ar fi că, la fiecare greutate ivită în cale, inteligența în loc de a reduce din cîmpul misterului prin înmulțirea cunoștințelor de prevedere, dimpotrivă l-ar spori : atunci la ce folos ar mai fi omului inteligența ? Din cîte știm din istoria culturii, creșterea inteligenței este o garanție, că viața omului pe viitor devine din ce în ce mai liniștită față de neprevăzutul misterului ; că ea pune la adăpost sufletul omului de mîine de neîntrerupta spaimă, în care a trăit omul primitiv și în care trăiește încă omul sălbatec de astăzi ; oare să ne așteptăm de aci înainte la un mers de-a-ndoasele în istoria culturii ; să reînvie oare din nou în sufletul nostru tremuriciul misterului ? Tristă perspectivă. Mai ales, pentru timpurile grele prin care trece neamul românesc astăzi ! Dar despre această perspectivă vom avea ocazia să vorbim ceva mai la urmă.

Filosofia care s-a făcut pînă acum în România, și pe care o numim științifică, nu pentru că ea se confundă cu știința, căci dacă s-ar confunda cu știința n-ar mai fi filosofie ci ar fi știință, sau ar fi enciclopedie științifică are încă, după aceia care duc ofensiva contra ei, un mare păcat, anume : nu este în destul de românească. Problemele ei sînt împrumutate din filosofia europeană

și sînt aceleași cu ale marilor filosofi cunoscuți în toată lumea ; nu sînt probleme curat românești, ieșite din frămîntările sufletului românesc. În filosofia românească, esențial este aceea ce a fost esențial pentru Aristotel, Descartes, Leibniz, Kant, Hegel, Schopenhauer, Herbart, Wundt și alții, iar nu aceea ce este esențial pentru românul crescut în satul românesc și în biserica ortodoxă românească. Orizontul de pînă acum al filosofului român este, cu un cuvînt, străin de orizontul țării sale. În el nu se arată linia ondulată și armonică a văilor și dealurilor pe care au colindat strămoșii păstori în perioada lor de transhumanță, ci este un orizont uniform cu acela al tuturor oamenilor de astăzi. Filosofia va începe să fie românească, cu adevărat, numai atunci, cînd în ea își va simți românul sufletul oglindit, așa cum și-l simte în literatura populară. Sau, pe scurt și apăsat : în filosofia românească trebuie să ni se dezvăluie misterul românesc. Pînă ce nu ni se dezvăluie acest mister, avem profesori de filosofie străină, nu însă filosofi români. La o parte dar cu toate încercările făcute de către unii dintre gînditorii români de a contribui la înțelegerea marilor probleme, care au preocupat pe filosofii străini ; în mișcarea filosofică românească nu contează, ca real, decît pasul care ne apropie de misterul ascuns în adîncul etnicului românesc. Și acest pas rămîne să se facă de acum înainte.

Ofensiva are, precum vedem, o fanfară răsunătoare, care impune auzind-o de la distanță ; să vedem dacă și armatura ei în argumente este tot atît de impunătoare.

Se cere filosofului român să-și ia, ca țintă a activității sale, dezvăluirea misterului românesc, ascuns în etnic ; și în acest scop să părăsească, bineînțeles, munca de contribuție la progresul filosofiei universale. Filosoful român să se închidă în etnicul neamului său, și ca și melcul în scoica sa, fiindcă numai astfel el poate fi original și prin urmare, demn de a fi ținut în seamă.

Să fie oare adevărat acest lucru ? Să vedem cum ne aflăm pe celelalte terenuri ale culturii românești.

Pe terenul literaturii, începînd cu literatura populară, noi știm că toate operele noastre de seamă își datorează originea lor unei munci, pe bază de împrumut. Motivele literare trec din țară în țară și de la un secol la altul, constituind un fond comun de explorare ; literații nu se deosebesc între ei prin aceea că fiecare își inventează un

motiv pe care nimeni altul nu l-a mai întrebuințat pînă la el, ci prin aceea că fiecare prelucrează în mod diferit același motiv, întrebuințat de alții, înainte. În literatura populară română găsim un fond asemănător cu acela al literaturii populare de la multe alte popoare balcanice, deși literatura populară română fiind cea mai apropiată de etnicul românesc ar trebui să fie singulară, încă de la origină. Cercetările de folclor au dovedit că nu avem legende populare mărginite la un singur popor. Cele mai frumoase, adică cele mai reușite, sînt acele cu o răspîndire mai mare. Aceeași legendă este redată în formă diferită, de la popor la popor. Creatorul de literatură populară nu pleacă de la intenția de a se singulariza, alegînd motive la care nimeni n-a mai gîndit, ci el se singularizează în urmă, fără nici o intenție voită, prin felul lui natural de a munci. Originalitatea se produce de sine, fără a fi căutată cu dinadinsul. Dacă misterul sufletului românesc se oglindește în folclorul românesc și nu în cel sîrbesc, aceasta nu vine din cauză că literatul nostru popular a avut în vedere să se apropie de misterul sufletului românesc și nu de cel sîrbesc, ci din cauză că firea lui de exprimare este românească și nu sîrbească. Este românească, nu fiindcă ea este o reproducere fidelă a matricei etnicului românesc, care ca un sigil de aramă s-ar imprima pe tot ce este producția ei literară, ci este românească fiindcă firea literatului român este o componentă a vieții românești, o componentă, care nu trăiește pasiv în matricea etnicului, ci care poate, în marginile activității ei libere, să aducă o schimbare etnicului. Fiecare literat popular fie el cît de modest, se crede îndreptățit să-și aleagă inspirația din orice izvor i-ar veni. Pe comandă nu lucrează nimeni cu drag. De fapt nici o operă de valoare nu se produce pe comandă. Aceasta mai ales, dacă de la literatura populară trecem la literatura cultă. Cui i-ar veni în gînd să reproșeze lui Mihai Eminescu că s-a inspirat din pesimismul lui Schopenhauer și nu din optimismul țăranului român. Multe din poveștile lui Ion Creangă, din poeziile lui G. Coșbuc și ale lui Octavian Goga chiar sînt scrise sub inspirație străină, sînt ele cu toate acestea mai puțin românești ? Nu. Dacă din istoria literaturii noastre s-ar elimina toate scrierile care au un izvor comun de inspirație cu scrierile de la alte popoare, cîte file ar mai rămîne în istoria literaturii nos-

tre ? Dar la o asemenea eliminare nu s-a gîndit nimeni. Dimpotrivă istoricii noștri în ale literaturii au o predilecție de a pune în comparație pe scriitorii români cu scriitorii străini, adăpați din aceleași izvoare de inspirație, pentru a le arăta valoarea în parte a unora și altora. Așa, profesorul N. Cartojan după ce a dat la lumină originea „legendei lui Avgar" și a „romanului Troiei", după lungi cercetări făcute în biblioteca Academiei Române, încurajat de cunoscătorii și prețuitorii literaturii românești și-a continuat cercetările sale prin bibliotecile din Italia, din Franța și din Anglia, în urma cărora avem astăzi dovedite originile multor opere de literatură populară românească. Nimeni nu s-a gîndit să-l acuze că prin dezvăluirea filiației dintre literatura veche română și literaturile străine dînsul a scăzut din valoarea literaturii noastre populare. De asemenea, profesorul D. Caracostea în articolele sale de folclor, pe care publicul le-a putut citi în *Revista Fundațiilor Regale*, nu scapă odată ocazia de a pune în paralelă, din diferitele bucăți literare pe care le studiază, versiunea română cu versiunea sîrbă, bulgară sau greacă, nu pentru a slăbi originalitatea versiunii române ci, dimpotrivă, pentru a o întări prin comparație. Căci, Doamne, în definitiv prin ce s-ar mai întreține emulația dintre popoare, și cu ce îndreptățire am mai vorbi de progresul culturii omenești, dacă între diferitele popoare ale omenirii n-ar fi nici o legătură, ci fiecare considerîndu-se că stă pe buricul pămîntului s-ar mărgini la cultivarea etnicului său ? Originalitatea rezultă din diferențierea pe care o dă lupta de întrecere dintre popoare, iar nu din singularizare. La singularizare sînt condamnate popoarele degenerate și incapabile de progres ; popoarele capabile de progres pot fi diferențiate, dar nu singularizate. Pentru diferențiere se presupune însă existența unei întreceri, unei comparații, deci a unei colaborări. Cultura europeană, pe toate terenele ei, cere colaborarea între popoare, iar nu singularizarea fiecărui popor în etnicul său.

Cu aceste considerații credem că am răspuns îndeajuns la imputarea care se aduce filosofiei științifice de la noi. Această filosofie este românească, așa cum este vechea noastră literatură populară, și așa cum este întreaga noastră cultură, deși atît literatura veche populară

cît și cultura își au izvorul de inspirație dincolo de orizontul de deal și de vale al săteanului român.

Venim, în sfîrșit, la ultima serie de argumente ale ofensivei. Filosofia științifică este lipsită de poezie. Este scrisă fără abundență de imagini metaforice ; n-are stil tineresc. Filosofia unui popor tînăr trebuie să răsară din seva graiului prins pe rădăcinile sufletului. Înțelesul filosofic să țîșnească direct din metaforă. Să fie un joc al imaginației, iar nu un produs chinuit al rațiunii. Să ne pună direct în fața misterului ; nu după lungi ocoluri și ținuți de mînă să ne trezim în logica aridă a abstracției ! „Eu într-o noapte, printr-o strălucire de imagini am ajuns să-mi construiesc sistemul filosofic", îmi mărturisea odată fostul meu coleg și prieten, Nae Ionescu. „Ca și Pascal, ca și mulți alți mistici, n-am nevoie de verificare. Așa văd ; așa trebuie să fie". Orice discuție este în zadar, după Nae Ionescu. „Convingerile mele se potrivesc cu tipul minții mele, și cu aceasta totul este terminat". Pe Spinoza îl înțelege acela care are tipul minții de evreu ; cine nu are acest tip, nu-l înțelege. Și într-adevăr, la o conferință publică a *Societății românești de filosofie,* în care Nae Ionescu avea să expună filosofia raționalistă după Descartes, spre uimirea mea și a publicului din sală, el a trecut asupra lui Spinoza, dînd ca explicație, că pentru înțelegerea acestuia îi lipsește mentalitatea de evreu.

La aceste argumente, pe care le formulez în mod liber, și nu literal după scrierea vreunuia dintre acei care duc ofensiva contra filosofiei științifice (pentru a evita în modul acesta polemici inutile), cum se poate răspunde ? Argumentele trec cu mult dincolo de cadrul culturii românești. Ele pun în discuție problema raportului dintre limbă și filosofie, în primul rînd ; apoi, în al doilea rînd, problema raportului dintre mentalitatea și filosofia unui popor. Ambele aceste probleme n-au fost studiate în cadrul culturii omenești în genere. În special problema raportului dintre limbă și gîndirea logică științifică a fost mult aprofundată în timpul din urmă. Și cea de a doua problemă, aceea a raportului dintre mentalitatea unui popor și felul său de a filosofa, n-a rămas străină psihologilor și filologilor. Principii generale, care să ajute în rezolvarea acestor probleme avem îndeajuns ;

lipsesc numai aplicațiile la cazul nostru special, românesc. Atunci cum urmează să procedăm noi pentru a răspunde argumentelor de mai sus ?

Pentru a nu deștepta bănuiala de părtinire, credem că singura procedare ce ne rămîne este să expunem principiile generale cîștigate de cercetările făcute de specialiști, lăsînd cititorului libertatea să hotărască de ce parte stă adevărul. Această procedare este nu numai nepărtinitoare, dar este și mai sumară. Nu lichidează ofensiva, dar aduce lumină asupra puterii de argumentare, și aceasta este de ajuns.

Adevărurile cele mai de seamă, pe care noile cercetări asupra originii limbajului le-au stabilit cu privire la raportul dintre cuvînt și gîndirea logică se pot rezuma astfel. Cuvîntul nu este un simbol pe care inteligența îl adaogă la imaginea lucrurilor și faptelor din experiență, ci el este un factor care de la început participă la constituirea imaginei lucrurilor și faptelor. Prin mijlocirea cuvîntului, inteligența își structurează datele experienței în raporturi și categorii de intuiție. Structurarea aceasta se face anevoie și este supusă la multe schimbări, fiindcă de la început ea nu are o ordine stabilă, oarecum apriori. Multă vreme cuvintele țîșnesc ca niște scîntei, luminînd fără continuitate cînd o față, cînd o altă față a experienței. De la primele cuvinte se produc metafore, adică alunecări de înțelesuri. Același cuvînt își joacă înțelesul într-o largă sferă de aplicații, după starea sufletească a aceluia care-l pronunță și mai ales după puterea de imaginație a acestuia. Iarba, care iese din pămînt, „răsare". Soarele, care se arată dimineața la orizont, „răsare". Dar, ca și soarele, „răsare" și un om din mulțime. „Răsar" și dorințele oamenilor. Și cîte alte „răsăriri" de tot felul. Fără aceste alunecări de înțeles, omul primitiv ar fi dus-o greu, din cauza sărăciei de vocabular. Metafora a fost pentru el, la început, singurul mijloc de a prinde în comparații și analogii datele experienței, singura ocazie în care își pune la încercare funcțiunile sale de cunoaștere. Metafora aducea cu ea primul răspuns la întrebări de natură spirituală.

Ea a dominat o perioadă foarte lungă din istoria omenirii, și ar domina și astăzi, cu aceeași exclusivitate ca mai 'nainte, dacă rolul limbajului în complexul sufle-

tesc al omului nu s-ar fi schimbat. Inteligența a ieșit de sub dominația metaforei, de îndată ce rolul limbajului s-a transformat din mijloc de expresiune sufletească individuală, în mijloc de comunicare între indivizi. Intensificarea vieții sociale a dat limbajului un rol schimbat decum îl avea înainte, și cu aceasta a micșorat și importanța metaforei pentru inteligență.

Să vedem acum mai de aproape în ce a consistat această legătură dintre rolul limbajului, ca expresiune sufletească individuală, și importanța metaforei.

Limbajul la origină este o expresiune emoțională a individului om, la fel cu rîsul ; cu plînsul ; cu gestul de furie ; de nerăbdare, etc., cu singura deosebire că el folosește articulații sonore, pe cînd celelalte expresiuni folosesc mișcări corporale. Ca expresie emoțională individuală, nu cuprinde în el o intenționalitate voită. Acela care rîde, care plînge, care se înfurie, sau care tremură de frică, nu-și potrivește mișcările corporale în mod voit, conștient. Așa ceva fac numai actorii pe scenă de teatru ; dar la aceștia avem de a face cu expresii emoționale învățate, iar nu naturale. Cele naturale sînt instinctive, nu voite. Așa este limbajul la origină. Viața socială îl silește însă să se schimbe. Dintr-un act instinctiv și de interes individual, el se transformă într-un act cu semnificație socială. Acela care vorbește începe prin a semnala semenilor săi aceea ce vede și simte ; sfîrșește apoi prin a voi să comunice cu semenii săi, în mod conștient și continuu.

Din această schimbare în rolul limbajului inteligența primește o nouă atitudine. De unde mai 'nainte ea nu era forțată să controleze înțelesul cuvintelor, deoarece acestea erau legate, ca înțeles, de starea sufletească a individului, de aci înainte ea trebuie să controleze înțelesul cuvintelor pentru a face posibilă comunicarea între oameni. Aceasta a dus la gîndirea logică. Gîndirea logică nu este altceva, decît vorbirea controlată după anumite reguli. În vorbirea prelogică, înțelesul cuvintelor izvorăște din însăși atitudinea vorbitorului ; acesta se preocupă de ce-l doare pe el, fără a ține seamă de ce înțelege ascultătorul lui . De aceea el poate întrebuința cuvîntul în diferite înțelesuri, destul fiind pentru dînsul corespondența dintre cuvînt și starea sufletească. Dacă cuvîntul nu ajunge pentru a-i exprima starea sufle-

tească, el îl însoțește atunci cu gesturi. La vorbitorul care se preocupă însă de ascultătorul lui, situația este cu totul diferită. Pentru a fi înțeles, el trebuie să folosească cuvintele după o regulă. Trebuie să dea vorbirii sale o ordine logică.

Iată explicarea faptului că inteligența omului nu mai dă astăzi metaforei, aceeași importanță ca mai 'nainte. Metafora nu se poate supune unei regule logice, sau dacă se supune ea nu mai este metaforă : nu mai scînteiază spontan, jucîndu-se cu înțelesurile cuvintelor așa cum o găsim la origină ; metafora, dacă este logică, pierde din puterea ei de creativitate și de mister, devine o simplă analogie, supusă metodelor de verificare.

Credem fără folos să mai insistăm după aceste considerații asupra importanței pe care o are metafora în filosofie. Fiecare știm doar că o filosofie care nu se bazează pe o gîndire logică, nu este filosofie. Metafora rămîne să fie folosită de poeți, fiindcă poeții nu sînt constrînși la metodele de verificare și de control. Un poet își poate permite orice metaforă, căci el prin metaforă nu vrea să ne convingă de un adevăr obiectiv, comunicabil în același înțeles tuturor oamenilor, ci el vrea numai să-și exprime starea lui sufletească, și atîta tot. Dacă un poet face alunecări de înțeles îndrăznețe, asemănînd bunăoară pe visătorul de ideal, cu paianjenul care luînd raza de lună, drept un fir din mătasa toarsă de dînsul, încearcă să se urce pînă la ceruri, de unde nenorocitul cade așa cum este ursit să cadă și visătorul, — cu toată îndrăzneața alunecare, pe poet nu-l va certa nimeni, dimpotrivă îl va lăuda că a găsit pentru scara la cer a visătorului o imagine potrivită în firul de mătasă al paianjenului ; dar dacă poetul va veni să scrie filosofie întrebuințînd același fel de metafore, atunci desigur că numai în rîndul acelora, cari confundă filosofia cu poezia va găsi admirația.

De altmintreli întrebuințarea metaforei în filosofie are o motivare cu totul diferită de cum o are în poezie. În poezie, ea izvorăște din spontaneitatea limbajului, ca un semn de bogăție sufletească ; în filosofie, ea este cerută din nevoia de a masca o sărăcie sufletească, și anume lipsa unui înțeles cu definiție precisă. În poezie, metafora este naturală ; în filosofie, ea este forțată. Asupra abuzului care se face, în filosofie, cu asemenea me-

tafore forțate, a atras atenția, încă de mult, Cicero! (comp. Fr. Kainz, *Psychologie der Sprache).*

Acesta este tocmai cazul la noi. Ofensiva contra filosofiei științifice vrea să facă pe toți filosofii poeți. Reușita ei, dacă ar fi să reușească, ar dovedi numai că românul este născut și rămîne poet toată viața, dar nu că filosofia se confundă cu poezia.

Și cu acestea am ajuns la cea de-a doua problemă: a raportului dintre filosofie și mentalitatea poporului, cu care încheiem analiza noastră.

Poporul român este un popor tînăr, ni se spune, și ca atare este un popor care simte nevoia unei filosofii tinerești, căreia să nu-i fie teamă de a ataca problemele abisale ale existenței umane; el vrea o filosofie care să-l îndemne la risc; care să-l scoată din monotonia vieții obișnuite și să-l facă să intre pe poarta misterului... Filosofia pe bază științifică nu este potrivită cu mentalitatea sa, fiindcă mentalitatea sa are un substrat etnic diferit de al popoarelor care au cultivat o asemenea filosofie; mentalitatea românească, după cum se arată din manifestările ei de pînă acum, este mai curînd înclinată spre speculații metafizice și teologice, decît spre teorii științifice.

Ce se poate obiecta acestor argumente? În principiu, nu se poate obiecta nimic. În adevăr, sînt popoare cu o mentalitate improprie pentru o muncă științifică, așa cum sînt unele, cu o mentalitate improprie pentru speculații metafizice. Dar aceasta este un adevăr de principiu. De fapt, cazuri dovedite de popoare cu mentalitatea improprie pentru o anumită muncă nu avem încă. Avem cazuri de popoare sălbatice cu o mentalitate improprie muncii ordonate; dar între popoarele civilizate cercetările n-au ajuns să ne dovedească asemeni diferențieri. În orice caz, asupra mentalității poporului român nu avem încă ceva sigur. Dar în afară că nu avem ceva sigur, caracterizarea dată mai sus ne provoacă două mari nedumeriri. Întîia, este privitoare la faptul că înclinația mentalității românești spre speculațiile metafizice și teologice a așteptat să se manifeste pînă în zilele noastre și nu s-a manifestat de la început. În tot cursul secolului al XIX-lea, deodată cu renașterea noastră culturală a dominat în filosofia românească spiritul științific, și

numai în mod sporadic acel metafizic, sau teologic. Să zicem însă că în cursul acestui secol mentalitatea nu și-a putut manifesta originalitatea. Dar atunci vine a doua nedumerire. Cum se face că ofensiva contra filosofiei științifice în România, coincide tocmai cu anumite curente filosofice antiștiințifice din Europa apuseană ? Cum se face că prestigiul metaforei ; atracția spre mister și spre ontologia etnicului, care ar fi trebuit de la început să preocupe pe filosofii români, să arate numai de la al doilea sfert al secolului al 20-lea, îndată după apariția unor scrieri cu tendințe similare, în centrele universitare din străinătate ?

Punem întrebarea lăsînd pe cititor să-și explice el singur coincidența.

Antagonismul de direcție între filosofi a fost și va fi încă multă vreme un lucru obișnuit. Filosofia trăiește dintr-o continuă străduință de înnoire. De aceea și aparența pe care o are istoria ei de a fi o înșirare de sisteme, unele dărîmate prin altele. În acest antagonism nu este nici o primejdie. Aceea ce trebuie să rămînă din munca unui filosof, rămîne ori și cîte greutăți i s-ar pune în cale. Vorba cea veche : *fluctuat nec mergitur.* * Altminteri n-am avea progresul omenesc.

Ofensiva contra filosofiei științifice românești nu se mărginește la un simplu antagonism între filosofi. Dacă s-ar mărgini la atîta nu ar fi fost pentru noi motiv de a interveni. Antagonismele dintre filosofii români le-am explicat, cu o altă ocazie, ca un semn al libertății de cugetare, care trebuie să domnească în filosofie, și deci ca integrîndu-se în mod normal în mișcarea filosofică a țării noastre. Sub antagonismele filosofice se ascunde însă, în ofensiva de față, o adversitate contra spiritului științific în genere, care este prezentat ca fiind nepotrivit sufletului românesc. Aci este latura primejdioasă a ofensivei. Pentru a-și întări argumentările lor, filosofii noștri antiștiințifici recurg la etnicul românesc și numai la etnicul românesc, nu la orice etnic de popor ; pe baza acestui etnic românesc susțin ei suveranitatea misterului și infailibilitatea metodei mistice în filosofie ; aceea ce sugerează negreșit concluzia că poporul român este năs-

* *Deși bătut de valuri nu se scufundă* (n. ed.).

cut pentru a avea o filosofie a lui proprie, cu totul deosebită de cea europeană. Aci vedem noi latura primejdioasă a ofensivei. Spiritul științific întîlnește, la noi, destule greutăți în calea sa. Direct prin naștere nu-l are nici un popor, căci pentru a-l avea trebuie o îndelungată pregătire. Obiectivitatea și independența lui au de luptat cu o puternică idolatrie, „idola tribus“ *, și de care poporul nostru, ca orice popor de tînără cultură, nu este străin. Puțin dacă este încurajată această idolatrie, și răspîndirea spiritului științific este primejduită. Ofensiva contra filosofiei științifice este, după părerea noastră, o directă încurajare a acestei idolatrii. Noi, românii, avem o absolută nevoie de răspîndirea spiritului științific în mijlocul tineretului ; căci numai prin cultivarea acestui spirit vom putea colabora la organizarea Europei viitoare. În această organizare a Europei viitoare aplicațiile tehnice ale științei vor fi pe prima linie, fiindcă ele singure pot înlătura distrugerile produse de războiul prin care trecem. Consolidarea statului român, mulți ani de aci înainte, nu se va putea asigura decît pe baza muncii naționale organizată după cea mai strictă prevedere științifică. Secolul în care trăim trebuie să sfîrșească dînd neamului nostru o educație în spirit științific.

Preocupările mistice sînt de aceea rău venite în timpul de față.

---

* C. Rădulescu-Motru citează aici una din cunoscutele categorii de erori avînd un caracter general și adînc înrădăcinat, definite și clasificate de filozoful englez Francis Bacon (1561—1626) în lucrarea sa, fundamentală pentru dezvoltarea gîndirii filozofice, *Novum organum scientiarum* (1620). După André Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, P. U. F. 1972 : „*Idola tribus* înseamnă să nu se țină seama decît de cazurile favorabile ; tendința de a crede că lumea e mai simplă și mai uniformă decît este în realitate ; în *Novum Organum*, subiectivitatea senzațiilor“ (n. ed.).

ADDENDA

RĂSPUNSUL D-LUI D. GUSTI *

(la primirea în Academie a lui C. Rădulescu-Motru)

Sire,
Domnilor colegi,

Obiceiul prescris de codul desăvîrșitului academician, forma discursului de recepție și a răspunsului obligator, l-a împrumutat Academia noastră de la Academia franceză.

Ceremonialul este cunoscut. Recipiendarul adresează Academiei un compliment, reprezentantul Academiei răspunde prin alt compliment, astfel că totul se întîmplă în complimente, — deși, mai ales în ultimul timp, panegiricul este temperat prin epigrame.

Se zice că un englez ar fi întrebat pe timpuri pe Voltaire unde putea să găsească memoriile Academiei franceze.

Ea nu are memorii, îi răspunse acesta, însă a făcut să se imprime 80 de volume de complimente.

Englezul ar fi parcurs cîteva din ele.

Tot ce întrevăd, zise el, în aceste discursuri este că recipiendarul asigurînd că predecesorul său era un om mare, că un mare om a fost cardinalul Richelieu, reprezentantul Academiei îi răspunde același lucru și adăugea că recipiendarul ar putea fi asemenea o specie de

* Reproducem în „Addenda" Răspunsul lui Dimitrie Gusti la Discursul de recepție în Academia Română rostit de C. Rădulescu-Motru în ziua de 9 iunie 1924, publicat în ediția noastră p. 136—153 (n. ed.).

om mare și că el, reprezentantul Academiei, nu renunță la nimic din partea sa

Scumpe coleg,

D-voastră ați înțeles că a trecut timpul complimentelor pentru complimente, care se mărginesc, cum spune poetul, a te atinge cu cununile și a te stropi cu imnurile lor. Și de aceea pentru intrarea dumneavoastră printre noi, odată cu elogiul ce-l aduceți predecesorului, debutați printr-o concentrare sintetică a preocupărilor dumneavoastră de totdeauna, privitoare la problemele vitale ale neamului nostru.

Vă voi urma pe această cale. Și pentru a vă face, la rîndul meu, un elogiu demn de d-voastră, voi încerca să vă pun în cadrul activității proprii.

Din cuvîntarea dumneavoastră se desprinde grija participării generației mai tinere, ce primește condițiile moștenirii preparate de alții, la prosperitatea viitoare a generațiilor, de care ne despart secole.

Generațiile, ce se succed, formează un cor veșnic în acțiune, în care executanții se deprind cu încetul a nu rămînea în afară de ton.

Prezentul este viața viitoare a trecutului, iar viitorul anticiparea prezentului. Ne aflăm pe pragul unei noi existențe, plătite cu fluvii de sînge și lacrimi. Neamul nostru care timp de secole a visat viața sa, este chemat deodată a-și trăi visul. El are acum datoria și curajul să urmărească scopuri pentru care acum o jumătate de secol avea de-abia un presentiment obscur.

Unitatea politică atrage după sine profunde transformări spirituale și economice și provoacă o serie de probleme hotărîtoare pentru viața noastră națională și de stat. Bazele noilor construcții sociale pentru a fi însă durabile, și gata a înfrunta timpul, trebuie să fie solide.

Iată problema naționalismului, simplă, însă plină de incalculabile urmări.

Naționalismul este o disciplină, o metodă. România actuală prezintă un spectacol din multe motive demn de atenția sociologului.

Trebuie spus mai întîi că noi nu avem o cultură națională unitară. Așa zisa cultură oficială este, în

cazul cel mai bun, teoria unei culturi, căci îi lipsește ceea ce face cuprinsul și esența adevăratei culturi: contactul intim între viața socială și pătrunderea rodnică a acestei vieți.

Ceea ce surprinde mai dureros este că așa-zisa cultură de la noi tinde a răpi neamului viața lui culturală proprie, fără ca în același timp să-i mijlocească o participare la o cultură mai înaltă.

Firește că cunoștințele elementare dobîndite prin școlile primare și de adulți nu ajung.

Cunoașterea sărăcăcioaselor 25 de litere și a cîtorva problematice și superficiale noțiuni de istorie, literatură și de „știință", este, în ce privește adevărata cultură națională, mai rău decît nimic!

Nu numai de acestea e nevoie. Poporul analfabet, cunoscut mai de aproape, înmărmurește prin bogăția manifestărilor lui profund culturale, prin basmele, legendele, cîntecele lui, prin simțul frumuseții caracteristic sîrguinții și industriei casnice, prin toate creațiile sale spirituale.

Ce importă dacă Jupiter olimpianul este tăiat ori nu în marmură? Nu aceasta îi face frumusețea. Frumusețea sa constă în forma ce-l îmbracă, și această formă este figura unui zeu.

Se impune deci o totală transformare spirituală, o nouă educație, care, pe lîngă ceea ce se dă în școli, să conceapă națiunea ca un tot social și să provoace desfășurarea și desăvîrșirea predispozițiilor ei firești, germinatoare de energii vitale.

Acest nou sistem de educație națională se bizuie pe faptul netăgăduit, că există o vîrstă a adolescenților care este cu totul aptă de o deșteptare spirituală și anume printr-o metodă specială de predare, de natură etică, care adică se adresează personalității întregi, și nu numai intelectului.

Acest adevăr simplu l-au înțeles acei 176 de întemeietori ai „Astrei" (Asociația transilvană pentru literatura română și cultura poporului român).

În adresa către locotenența transilvană, ce poartă data de 10 mai 1860, arhiereii Andrei Șaguna și Alexandru Sterca Șuluțiu întemeiau cererea lor pentru înființarea asociației, prin următoarele memorabile cuvinte: „că fundamentul întîi al înflorirei fiecărui stat este

cultivarea morală și luminarea poporului, și cunoașterea lui prin asta condiționată".

Iată un minunat program, genial în simplitatea sa. Bătrîna, dar pururi viguroasa „Astra", căreia Academia i-a făcut, sub președinția M. S. Regelui, acea mișcătoare recepție de acum cîteva zile și-a îndeplinit chemarea într-un admirabil spirit de continuitate, printr-o muncă idealistă susținută de jertfele tuturor, ale neștiutorilor de carte, ca și ale savanților, ale săracilor, ca și ale bogaților, și a înfăptuit o generoasă operă culturală-națională, pildă glorioasă de neînduplecată muncă pentru înfrățirea sufletelor și armonizarea vieții sociale românești.

Programul „Astrei", completat și adaptat nevoilor de azi, trebuie însă extins în tot cuprinsul țării românești, fericit întregită ; iar realizarea lui trebuie să fie sarcina exclusivă a unui așezămînt central de cultură integrală națională, înarmat din belșug cu toate mijloacele de pricepere și, firește, cu toate mijloacele materiale cuvenite.

Acest așezămînt ar fi, nu un concurent, ci un compliment necesar și un continuator al școalei, și ar lucra pentru straturile largi populare ale oamenilor trecuți de 16 ani.

Școala nu s-ar mai sfîrși astfel în gol, ci ar trece mai departe, după ce și-ar îndeplini ciclul ei, fatal mărginit, în mîini anume pregătite, grija educației morale și cetățenești și a ridicării, la vîrsta bărbăției, a nivelului general.

O astfel de „Casă a Culturii Poporului" a fost creată prin lege specială, acum cîțiva ani, din inițiativa și după îndemnul luminat al prințului culturii românești, al A. S. R. principele moștenitor. Ea era plănuită să răspîndească în același timp elemente culturale întemeiate pe biologia națională : educația fizică și cultura sufletească propriu-zisă.

Urmările practice ale celei dintîi ar fi fost regenerarea biologică, un popor mai sănătos pentru muncă și pentru apărarea țării ; micșorarea timpului de serviciu militar prin pregătirea pre — și postregimentară, ca ideal — națiunea armată ; ale celei de a doua, o intensificare a productivității economice, iar ale celei din urmă, ridicarea obștei, prin creșterea minții și a inimii, la cea

mai aleasă umanitate, și la o înălțime mai potrivită decît astăzi cu mărimea hotarelor și cu rostul nostru pe lume.

Casa Culturii Poporului a trăit parfumul unei roze. Legea specială prin care s-a creat „Casa", cîtva timp neaplicată, a sfîrșit prin a fi în grabă abrogată.

Această melancolică constatare poate o clipă deprima, în nici un caz însă ea nu trebuie să descurajeze. Casa Culturii Poporului se va reînființa, negreșit, mai tîrziu, cînd împrejurările favorabile vor permite.

Ceva trebuie totuși reținut.

În articolul pe care d-voastră l-ați consacrat în 1913, în *La Revue de Paris* personalității regelui Carol I, ați scris, între alte lucruri judicioase și aceste rînduri : „Regele Carol a crezut, în timpul domniei sale de o jumătate de veac, că în politică cauzele trebuiesc căutate în forța principiilor și nu în voința indivizilor. El a arătat o indulgență constantă în privința oamenilor ; însă respect propriu-zis el n-a avut decît pentru principii".

Apoi continuați : „un spirit clarvăzător, ponderat, răbdător, un caracter care regulă purtarea sa după principiile culturii europene".

Și terminați studiul d-voastră astfel : „mare muncitor, mare răbdător, mare rege, apostol neobosit al culturii europene la porțile Orientului".

Acest apostolat inaugurat de regele Carol a creat tradiție. Să mulțumim destinului, că cel dintîi factor de întărire și propășire națională, la noi, a fost, este și rămîne dinastia.

Stimate coleg,

Ne-ați făcut cu măiestrie tabloul vieții lui Andrei Bârseanu, fost președinte al Astrei.

Salutăm împreună cu dumneavoastră memoria acestui bărbat, care a personificat elanul național și virtuțile patriotismului activ.

Îmi amintesc cu emoție ziua cînd, cu prilejul sărbătorii de 50 de ani a existenței Academiei noastre, am auzit pentru întîia oară vocea răsunătoare și m-a im-

presionat atunci adînc patosul comunicativ al acestui frumos bătrîn, o podoabă a splendidei sale generații.

Mă aflu încă și acum sub vraja verbului său, ecou vibrant al prelungirii și continuității naționale, al armoniei istorice, ce nu moare, — un cîntec liric național, întovărășit de murmurul infinit al codrilor Ardealului.

Nimeni mai bine ca dumneavoastră nu era mai indicat să reînsufletească în fața noastră nobila figură a fostului nostru coleg.

Prin direcția vieții dumneavoastră ca și prin inimă, aparțineți aceleași familii. Și unul și altul ați adus servicii însemnate patriei, fiecare în felul său.

Andrei Bârseanu, ca fost președinte al celei mai vechi asociații culturale a românilor de pretutindeni, simbol senin al acelei paveze puternice de conservare națională, de care s-au izbit, sfărîmîndu-se, toate asalturile și atentatele disperate la ființa neamului românesc ; simbolul activ al rostului culturii naționale populare pentru existența și viitorul statului nostru de azi și de mîine.

Iar dumneavoastră, un alt simbol, acel al înălțării națiunii prin creațiile superior culturale, științifice și filozofice, fără de care o națiune n-ar fi stimată și respectată, ci numai tolerată.

Națiunea este un fapt și o speranță. Ea este : *magna quies in magna spe*. Iar naționalismul este un cult și o metodă. Națiunea are o îndoită perspectivă : una către trecut și alta către vastul viitor. Eul colectiv, națiunea, are rădăcini adînci în trecutul lui și deci nu se poate dezrădăcina.

Toată chestiunea este de a ști, dacă trebuie primită această determinare social-ereditară, ca o regulă și ca un criteriu absolut. Să fie națiunea prizonieră inconștientă ori conștientă a vieții parfumate prin amintirea tradițiilor totdeauna fecunde ? Trăim oare noi, care facem parte dintr-o națiune, de pe urma unei umbre, pentru ca cei ce vor veni după noi să trăiască dintr-o umbră a umbrei ?

Consumăm noi oare numai capitolul tradițiilor înmagazinate în conștiința generală socială de lungi secole, cum este înmagazinată căldura soarelui în diamant ?

O teorie completă nu poate uita că națiunea este ca și stejarul, care are rădăcinile profund înfipte în pămînt, coroana însă vecină cu cerul.

Nu trebuie să se uite că dacă națiunea este adînc împlîntată într-un univers al tradițiilor, ea aparține însă, prin tot ce are mai original și mai propriu, și unui univers al idealului, al umanității.

Personalitatea și națiunea sînt numai fragmente ale unui sistem mai complet.

Personalitatea este un fragment al națiunii, națiunea ea însăși un fragment al umanității.

Națiunea își legitimează existența prin participarea la o viață mai generală, care este aceea a societății celorlalte națiuni. Umanitatea nu este un mister, ci o ființă. Ființa umanității a fost considerată odinioară ca un scump, dar fictiv deziderat, fiindcă nu era organizată ; azi *Societatea Națiunilor* pentru întîia dată în istoria lumii și-a luat grandioasa sarcină a organiza umanitatea. Aici, firește, nu avem în vedere opera politică, ci numai pe cea sociologică, întreprinsă de Societatea Națiunilor, care prin activitatea ei prudentă și metodică, invitînd toate națiunile la o liberă cooperație și colaborare efectivă și rodnică, pentru a coordona și face sinteza intereselor și idealurilor comune tuturor, face din umanitate cea mai reală realitate. Sîntem mîndri că cel dintîi cap încoronat și șef al unui stat, care prin vizita sa a adus recunoașterea și consacrarea solemnă a monumentalei opere înfăptuită de Societatea Națiunilor, a fost M. S. regele tuturor românilor.

Simpla adorare și conservare pioasă a realității naționale moștenite nu ajung.

Națiunea tinde la realizarea maximală a geniului ei specific pentru realizarea umanității ; ea se îndreaptă cu nesaț și nostalgie către ideal.

Idealul este, de fapt, un focar luminos unde converg ideile de mai adevărat și dorințele de mai bine și mai frumos ale națiunii. Idealul este prelungirea anticipată a direcțiilor pe care națiunea o ia în virtutea evoluției sale însăși. El nu este decît sensul cel mai profund al realității viitoare.

Acest ideal ia conștiință de sine în știință și filozofie, care dau vieții sociale și naționale un fundament totodată real și ideal.

De aceea știința pozitivă și filozofia, „știința ideilor" după expresia lui Plato ori „regina științelor", după o altă expresie mai îndrăzneață, de mult nu mai sînt considerate ca simple aventuri spirituale ori sublime sinecuri sociale, pentru că ele formează adevărata directivă superioară a conducerii unei națiuni.

Știința și filosofia formează forța hotărîtoare în lupta de toate zilele, ce se dă între națiuni, fie pe cale pașnică fie pe cale violentă și reprezintă o șansă sigură pentru victorie.

Lecția fără precedent ce ne-a dat-o drama războiului mondial, cînd fiecare popor a aruncat în balanța destinului totalitatea resurselor sale, atît materiale cît și morale, este dintre cele mai instructive.

Rolul științei în crearea și perfecționarea mijloacelor de luptă a fost determinant; fără ea eroismul trupelor și concepția șefilor ar fi rămas sterile.

Dar armătura științifică este și în timp de pace un factor primordial de propășire socială și economică națională; căci, în ultima analiză, tot progresul culturii, al industriei, al medicinii, al igienei, ca și fundamentul unei legislații serioase și al unei politici înțelepte atîrnă de stadiul științelor pozitive și al științelor sociale dintr-un moment dat.

Avem deci nevoie, pentru a asigura și consolida pacea, de o organizare solidă și metodică a descoperirilor științifice. Avem nevoie de un Consiliu național de investigații științifice, care să cuprindă o serie de comitete speciale, corespunzătoare fiecărei discipline și care vor trebui să provoace, să ajute și să întrețină cercetarea științifică națională. La noi, dacă se face puțin pentru învățămîntul științific, pozitiv și social, nu se face nimic pentru creația științifică. Ne trebuiesc novatori, cu cari să ne înfățișăm cu fruntea sus în fața tribunalului opiniei publice al Societății Națiunilor.

Ne trebuiesc oameni cari să ne dea vervă și inimă geniului național. Aceștia trebuiesc descoperiți, încurajați și susținuți.

Instituția proprie unor astfel de meniri naționale ar fi, cred eu, acea Fundație, pe care inițiativa generoasă a lui Elias a gîndit-o.

Într-adevăr, ce menire mai nobilă poate avea acea Fundație, ca atunci cînd se va înființa, să asigure vii-

torul științific al națiunii, adică tocmai prosperitatea și siguranța ei.

În discursul dumneavoastră de azi, stimate coleg, cu viziunea clară, ce vă caracterizează spiritul, preconizați că în viitor instituțiile și nu indivizii vor fi în fruntea progresului național. Firește, adaug eu, pentru că oamenii cu o existență, vai, atît de fragmentară și efemeră, și pe deasupra frămîntați de ambiții și plini de asperități, nu înseamnă propriu-zis nimic față de instituția maiestoasă, ce împrumută caracterul veșniciei și cristalizează în ea tot ce este mai bun și nobil în om. *Casa Culturii Poporului* și *Consiliul Național al Creației Științifice*, iată două din organele sortite a înfăptui naționalismul, așa cum trebuie să fie înțeles.

Scumpe coleg,

Prin opera dumneavoastră sînteți un eminent reprezentant al științei și gîndirii naționale. Valoarea operei dumneavoastră este importantă, ceea ce justifică reputația dumneavoastră bine stabilită, admirația și amiciția ce vă înconjoară din ce în ce mai frecvent și totdeauna mai viu.

Vă amintiți că pe ruinele unui spiritualism, rău apărat, se stabilise o doctrină ce pretindea să nu admită altă interpretare a lumii, decît cea exclusiv materialistă.

Progresul filozofic se face însă printr-o oscilație ale cărei amplitudini se micșorează fără încetare și ai cărei termeni extremi tind a se apropia. „Falimentului filozofiei" i-a urmat curînd, ca o reacție, formula „Falimentul științei".

Aceste etichete, produse ale farmaciei filozofice și expresia unor mode vremelnice, s-au propagat din sferele filozofiei, pretutindeni în largul opiniei publice, discreditînd credința și știința și producînd adevărate ravagii sufletești. Un suflu rece de descurajare, manifestată sub forma unui scepticism deprimant, trecea asupra societății românești.

Petronius istorisește că un roman a pus să se graveze pe mormîntul său următorul epitaf: „Staberius odihnește aici... El a venit de curînd. El a lăsat treisute

de milioane de sesterți. Niciodată n-a voit să asculte pe filozofi. Fii sănătos și imită-l".

Acesta ar fi fost epitaful pe care ar fi putut să și-l facă și societatea noastră pe vremea cînd ați început activitatea dumneavoastră filozofică, — o stare de spirit, care, de altfel, spre paguba noastră, o vedem și azi reînviată la noi, ca și pretutindeni, ca o urmare a războiului — a veni de curînd, a cîștiga mult și a nu asculta pe filozofi, ceea ce înseamnă cu alte cuvinte : arivism și materialism grosolan, scepticism și indiferență în materie sufletească.

În acest moment intervine gîndirea dumneavoastră filozofică, care este cuprinsă în aceste cuvinte : energie, personalitate, caracter, vocație.

Marile probleme ale științei, considerate din punctul de vedere filozofic, se prind, după dumneavoastră într-o singură formulă : totul este energie.

Aceasta este baza sistemului dumneavoastră de gîndire, așa cum este închegat în scrierile principale : *Știință și energie, Puterea sufletească, Elemente de metafizică* și *Psihologia.*

De cînd s-a descoperit și recunoscut de știință legea conservării energiei de Robert Mayer, teoreticienii energiei, dintre care citățm pe cei mai cunoscuți : Thomson, Mach și mai ales pe cel mai frecvent propagandist Ostwald, au avut ambiția a îngloba și lega între ele științele, care pînă atunci erau separate prin o specializare prea strîmtă.

Știința energiei universale devine astfel domeniul care unește într-un tot fenomenele fizice, biologice și socialpsihice. Energia cosmică, afirmați și dumneavoastră, este una și aceeași și singura realitate pe care intelectul nostru o poate cunoaște.

Pe temeiul acestor considerații generale dumneavoastră atacați problema supremă filozofică, cu perseverență și îndrăzneală, îmbrățișînd într-un tot natura în imensitatea sa, individul și colectivitatea în continuitatea lor.

Energia, după dumneavoastră se desfășoară într-o ordine anumită. Formele energiei anorganice își găsesc continuarea în formele energiei organice, pentru a se încheia cu formele energiei psihice.

Energia naturii anorganice culminează în ordinea desoluției ei într-o energie totală, globală care este numită de dumneavoastră, cu un termen pe care l-a întrebuințat și neocriticistul Renouvier,* de personalism. Natura are deci o finalitate precisă, anume aceea de a transforma treptat energia inconștientă în energia conștientă a personalității. Dar fiindcă realitatea, concepută ca o energie care evoluează, își confundă evoluția ei cu procesul de formare a unei personalități, în care se rezumă toate corelațiile cosmice și organice, de aceea ea se numește *un personalism energetic.*

Așadar, personalitatea este un ultim produs al evoluției totale. Oranizarea și armonizarea funcțiunilor sufletești din personalitate în vederea realizării unui scop conștient este caracterul.

Iată dar caracterul, încoronarea operei la care participă și spre care evoluează întreaga natură.

Personalitatea are însă, adăugați dumneavoastră, nu numai caracter, ci și o vocație.

Dacă în cartea conștiinței este scris, că fenomenele universului se adaptează la făurirea personalității omenești apoi această personalitate, la rîndul ei ,se recunoaște pe sine ca aleasă pentru a realiza un ideal.

Dumneavoastră precizați : conștiința nu are puterea a-și alege idealul, ea are numai simțirea sensului energiei cosmice, care merge spre înfiripărea personalității.

„Individul", scrieți d-voastră, „se simte ca o parte necesară totului ; ca un factor predestinat să fie așa cum este, fiindcă altfel nici realitatea n-ar fi așa cum este".

Conștiința acestei recunoașteri este, afirmați dumneavoastră responsabilitatea personalității față de ea însăși, adică vocațiunea personalității.

Concluzia gîndirii dumneavoastră metafizice este nespus de înviorătoare și edificatoare, căci ea reprezintă impresionanta conștiință a unei armonii totale : a per-

---

* *Charles Renouvier* (1815—1903). Autorul unor lucrări fundamentale precum *Știința moralei* (1869), *Filozofia analitică a istoriei* (1896). Se consideră că a inaugurat, în Franța filosofia istoriei filosofice (n. ed.)

sonalității, ea însăși, în cadrul ei armonizată, cu celelalte personalități, care constituiesc colectivitatea, și cu natura.

Metafizica dumneavoastră este impregnată de spiritul teoriei cunoașterii și deci e străină de „beția sfîntă" a metafizicei absolute, cu primejdiile și amețelile ei.

Totuși sînt întrebări pe care incorigibilul intelect și le pune sub impulsiunea diabolică a lui „pentru ce".

Oare simpla formulare a principiului energiei ajunge pentru a explica totul și a ține locul tuturor explicațiilor ? Este energia ultimul cuvînt al analizei ? Apoi, de ce și cum se produce transformarea energiei anorganice în energia organică și a acesteia din urmă în energie psihic-socială ? Și, în sfîrșit, dacă personalitatea umană este ca și existența fizică, energie, este ea însă numai energie ?

Ori, dacă totul este energie, o piatră și o personalitate, se deosebesc oare numai printr-o încorporare cantitativă de energie ?

Iată chestiuni care pot rămîne încă în suspensie.

În definitiv, gîndirea dumneavoastră științifică este preocupată mai mult a răspunde la „cum", decît la „pentru ce".

De altfel, orice filozofie se poate preta la schimbări și mișcări susceptibile a lua forme diferite, fără a se contrazice și distruge ea însăși.

Și, dumneavoastră cel dintîi, veți recunoaște, desigur, că tot atît de puțin se poate vorbi de o ultimă filozofie ca și de o ultimă poezie.

Din toate filozofiile, care va rămînea ? Nici una, răspunse un filozof, însă filozofia însăși va rămînea totdeauna și chiar va trebui să moară pentru a reînvia.

Cel mai mare elogiu ce vi se poate aduce este tocmai că opera dumneavoastră a fost închinată adevăratei filozofii.

Scumpe coleg,

Vă amintiți de acel călător, de care vorbește Plato în *Republica* sa, și care, fiind prins de vîrtejul unei furtuni, s-a adăpostit după un mic zid pentru a se apăra

contra ploii și a vijeliei și cum apoi din retragerea sa văzînd că nedreptatea înfășura tot mai mult pe semenii săi, s-a găsit fericit să-și poată strecura acolo viața sa pură și neîntinată.

Dumneavoastră n-ați imitat pe acest călător, nu v-ați închis în „turnul de fildeș" al gîndirii, ci ați luat contact cu sufletul țării participînd cît mai activ la luminarea și adîncirea problemelor ei vitale.

Nu vi se poate însă imputa infidelitatea filozofică, pentru că totdeauna ați avut o îndoită preocupare : a supune, fără violentare faptele contimporane doctrinei dumneavoastră și a controla această doctrină prin studiul faptelor contimporane.

În acest scop ați întemeiat *Noua revistă română*, care-și găsește azi continuarea în *Ideea europeană*, în coloanele căreia ați luat atitudine față de toate chestiunile zilei, aducînd astfel un tribut larg de lumină vieții naționale.

Dumneavoastră faceți parte din categoria acelor forțe în acțiune, care sînt artiștii constructivi ai vieții sociale, adică organizatorii. Amintim o altă operă de organizare : ați întemeiat cel dintîi organ de publicitate filozofică, *Studii filozofice*, azi *Revista de filozofie*, ca organ al „Societății Române de Filozofie", reușind în acest chip să grupați în jurul acestor două organizații forțele filozofice ale societății românești de azi.

Ați analizat, la început sub influența vădită a criticismului inaugurat de „Junimea", cu deosebită vervă și pătrundere manifestările vieții noastre publice. Sînteți un pictor neobosit al obiceiurilor noastre politice și un judecător necruțător, dar drept al lor.

Amintesc în special acea faimoasă lucrare *Cultura română și politicianismul*, un însemnat rechizitoriu pe care-l faceți incoherenței, superficialității și prezumției deșerte a unui anumit fel de a face politică la noi.

Sînteți apoi teoreticianul competent al naționalismului conservator, privit în lumina perspectivelor progresului, cum o dovedește în special ultima dumneavoastră lucrare în această direcție, remarcabila conferință ținută la Institutul Social Român, *Doctrina conservatoare și progresul*.

În sfîrșit, nu pot trece cu vederea din nenumăratele dumneavoastră articole și studii acele serii de cercetări

de psihologie socială : psihologia martorului, a revoluționarului, a industriașului, a ciocoiului și, în ultimul timp, analiza problemei țărănești.

Iubite coleg,

Ați îmbogățit patrimoniul intelectual național prin opere de seamă, pe care dumneavoastră însivă le socotiți ca lucrări de filozofie științifică. După ce ați primit primele imbolduri filozofice de la marea personalitate a lui Maiorescu, ați devenit discipolul lui Wundt, în al cărui laborator de psihologie experimentală dumneavoastră v-ați făcut educația științifică, și unde am avut plăcerea pentru întîia oară să aud pronunțîndu-se cu elogii numele dumneavoastră. Sînteți la curent cu toată știința timpului, cum o dovedește cu prisosință și ultima dumneavoastră lucrare, admirabila *Psihologie*.

Începeți operele dumneavoastră cu expunerea riguros științifică a datelor științelor pozitive, continuați apoi prin o discuție de subtilă și solidă dialectică, pentru a ne da pagini, care nu obosesc, ca acelea produse de imaginația greoaie a erudiției pure, nici nu subjugă, ca acelea izvorîte din imaginația aventuroasă a iluminaților, ci cuceresc prin raționamentele luminoase de care sînt pline.

Spiritul dumneavoastră prudent, temperat și deschis este pătruns de sentimentul viu al lacunelor și al limitelor, însușiri ale înțeleptului.

De aci cristalina claritate a limbajului dumneavoastră filozofic. Stilul dumneavoastră este grav și nobil, el este ceea ce spuneau anticii : sermo rotundus.

Măsura naturală a spiritului dumneavoastră se ferește deodată de excesul de rafinărie* și subtilitate, ca și de acela al arbitrarului obscur.

Sînt lucrări filozofice aproape tot așa de ușor de citit, ca un tratat de algebră, cu diferența că limba algebrică, fiind de o precizie absolută, nu cere, pentru a fi înțeleasă, decît atenție și răbdare, în timp ce semnele convenționale ale limbii unor filozofi, obosesc, întunecă gîndirea și fac imposibilă înțelegerea.

---

* Aici cu sensul de *rafinament* (n. ed.).

Obscurantismul face atît de pe nedrept antipatică filozofia, care este știința prin excelență umană ; căci fiecare dintre noi are în conștiința sa o interpretare pentru un sistem de filozofie, ce nu este doară o sinecură pompoasă și o construcție capricioasă, ci totdeauna rezumă sufletul și imprimă caracter unei epoci.

Filozofia, care nu parvine să se facă înțeleasă și care rămîne închisă într-un cerc secret al cîtorva inițiați, nu-și împlinește menirea ei splendidă de a socializa sufletele prin adevăr.

Dumneavoastră, scumpe coleg, dimpotrivă, în lucrările publicate faceți inteligibil și sensibil tuturor, chiar ceea ce are gîndirea mai abstract.

Ați reușit să scrieți o Metafizică „pe înțelesul tuturor", un fapt vrednic de adevărată prețuire, cînd bunăoară, azi, în Germania se încearcă a se face înțeleasă, redîndu-se în limba germană curentă, *Critica rațiunii pure* a lui Kant.

Însușirile operei sînt reflexul pur al însușirilor personalității dumneavoastră.

Din regiunile ridicate pe care le frecventează gîndirea ați adus și reținut acea distincție calmă, care este demnitatea și nu mîndria.

Sub o răceală exterioară și aparentă asprime se ascunde seducția unui amabil umor, întovărășit de bonomie, aș adăuga de o mare bunătate.

Grația cuceritoare a spiritului dumneavoastră egalează delicatețea inimii, însușire, care în societatea de azi fiind atît de rară face de multe ori oficiul caritătii.

Sînteți o ilustrație verificatoare a propriei dumneavoastră teze metafizice a vocațiunii.

Ați simțit și dumneavoastră vocația activității pe care ați desfășurat-o ca scriitor, organizator și profesor.

Aveți un succes legitim pe catedră și forța didactică a operei, ca și a cursului dumneavoastră, atrag sufletul tinerimii serioase, nu prin lanțul de aur al verbului seducător, ci prin lanțul de oțel al adevărului în sine impunător.

Codul moral, ce impune imperativul : a primi și a servi, înlătură radical acele două stări de spirit îngrijitoare, de ieri și de azi, ale societății românești, anume scepticismul, ce turbură conștiința, și indiferentismul, ce slăbește voința.

A primi și a servi înseamnă a se institui pe sine însuși în adevăratul spațiu și timp, în fața acelui anumit orizont social, ce-l indică națiunea din care insul face parte.

Academia Română a primit sarcini grele de la națiune și are mari obligații față de ea ; ea va trebui să o servească exercitînd din ce în ce mai mult o influență activă și binefăcătoare asupra direcției viitoare culturale a țării noastre.

Academia Română se bucură că vă primește în sînul ei, convinsă că se îmbogățește cu un nou, prețios și luminat sprijin în lupta grea ce o duce pentru înălțarea neamului.

În acest an, pe cît știu, împliniți 25 de ani de cînd ilustrați catedra universitară ; sîntem fericiți că acest frumos jubileu coincide cu intrarea dumneavoastră în Academie, și admirîndu-vă în plinătatea forțelor de muncă creatoare, vă urăm să vă duceți pînă la sfîrșit vocațiunea cu aceeași seninătate, ca pînă acum.

Vă zic un cordial : fiți binevenit între noi, scumpe coleg !

Textul a fost reprodus după *Andrei Bârseanu și naționalismul*, volumul citat, p. 21—35.

Figuri Oltene. Dl. Rădulescu-Motru în autobiografie

apărut în Arhivele Olteniei,
an III, nr. 14, iulie-august 1924, p. 237—238.

1 EUFROSIN POTECA (1786—1859), considerat unul din iluminiștii români. A avut o bursă în Italia și Franța. Din anul 1825 profesorul de filosofie la Colegiul Sfîntul Sava unde îi urmează lui Gheorghe Lazăr. Din 1832 egumen la mînăstirea Motru — funcție la care se referă autorul — unde rămîne pînă la moarte, deci, practic, trei decenii. Cursul său de filosofie reprezenta o traducere. A se vedea în ediția noastră comunicarea lui C. Rădulescu-Motru. *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca.* p. 197—201

2 Cu privire la perioada studiilor în străinătate ale lui C. Rădulescu-Motru a se vedea mărturisirile sale în ediția de față.

3 În anul 1932 G. Vlădescu-Răcoasa a tipărit în *Revista de filosofie*, vol. XVII, *Viața, personalitatea și opera profesorului C. Rădulescu-Motru*, care cuprinde bibliografia scrierilor filosofului. În anul 1984, în „Biblioteca de filosofie a culturii românești" a apărut volumul C. Rădulescu-Motru *Personalismul energetic și alte scrieri*, ediție de Gh. Al. Cazan, text stabilit de Gheorghe Pienescu. În sumarul acestui volum, singurul din opera filosofului apărut în ultimii 45 de ani, se află incluse următoarele volume la care C. Rădulescu-Motru se referă pe parcursul însemnărilor sale autobiografice : *Cultura română și politicianismul, Puterea*

sufletească, Elemente de metafizică pe baza filosofiei kantiene, Personalismul energetic, Vocația, factor hotărîtor în cultura popoarelor. La Editura Dacia a apărut studiul *Constantin Rădulescu-Motru filosof al culturii* de Corina Hriscă, 1987, 214 p. + cuprinsul.

4 *Epoca,* oficios al Partidului Conservator, apare din anul 1884 pînă în 1888. A fost înființat de Nicolae (Nicu) Filipescu (1862—1916), om politic conservator, deputat, primar al Capitalei ,ministru. Prim-redactor al ziarului *Epoca* a fost Barbu Delavrancea, iar unul din colaboratorii permanenți, între 1884—1886, Alexandru Vlahuță.

5 *Noua Revistă Română* a apărut în două serii ; ianuarie 1900— decembrie 1902 și seria II-a între iulie 1908 și ianuarie 1916.

6 Discursul de recepție al lui C. Rădulescu-Motru ca membru al Academiei Române ,intitulat *Andrei Bârseanu și naționalismul,* este publicat în ediția noastră p. 136—153.

Interviu cu dl. prof. Rădulescu-Motru
apare în Rampa, XIII, nr. 3068,
vineri 13 aprilie 1928

1 WILHELM WUNDT (1832—1920), filosof și psiholog, fondatorul psihologiei experimentale. A avut o formație științifică. Mai întîi fizician, apoi fiziolog. A predat fiziologia la Heidelberg, filosofie la Leipzig. Este autorul unei lucrări fundamentale intitulată *Bazele psihologiei fiziologice* (1867). C. Rădulescu-Motru se va referi pe larg la personalitatea lui Wundt, care i-a marcat în mod evident gîndirea și sistemul de lucru, în paginile memorialistice din acest volum.

2. GUSTAV THEODOR FECHNER (1801—1887), filosof german, unul din fondatorii psihofizicii. Lui i se datorează legea Weber-Fechner legată de „variabilitatea senzației în funcție de logaritmul excitației".

3 EDWARD BRADFORD TITCHENER (1867—1927) psiholog englez, elev al lui W. Wundt. A profesat în Statele Unite ale Americii. Se consideră că influența sa asupra dezvoltării științei psihologiei în țările anglo-saxone a fost considerabilă. A publicat, începînd din 1896, numeroase lucrări de referință pe tărîmul psihologiei experimentale.

4 OSWALD KÜLPE (1862—1915), filosof german. Profesor la Würtzburg, Bonn și München. Filosofia sa se apropie de sistemul lui Wundt.

5 Despre *Titu Maiorescu* vezi articolul lui C. Rădulescu-Motru din ediția noastră p. 185—189.

6 Așa cum spune C. Rădulescu-Motru, omul politic *Take Ionescu* nu aparținea claselor aristocratice sau marii burghezii românești. Născut la 13/25 octombrie 1858 în orașul Ploiești se numea Dumitru și era fiul comerciantului Ghiță Ioan din acel oraș. Fratele său era vestitul neurochirurg de renume internațional, profesorul Toma Ionescu. Take Ionescu a avut o carieră politică strălucitoare și sinuoasă. În 1891, deci la vîrsta de treizeci și trei de ani, este numit ministrul Instrucțiunii și Cultelor în guvernul conservator Lascăr Catargiu.

La începutul anului 1908 crează o disidență numită Partidul Conservator-Democrat. Printre cei care au sprijinit activ noul partid, a fost I. L. Caragiale care a rostit mai multe cuvîntări la întrunirile partidului din Iași, Ploiești, Roman (vezi I. L. Caragiale *Opere*, V, ediție îngrijită de Șerban Cioculescu, 1938, p. 221—242) și portretul extrem de elogios făcut omului politic semnat tot de I. L. Caragiale în același volum, p. 151—154. C. Rădulescu-Motru s-a alăturat celor ce l-au susținut pe Take Ionescu în campania menită să cîștige aderenți pentru noul partid, așa cum spune în acest text.

Deși a mai fost ministru în cîteva cabinete și vicepreședintele consilului de miniștri în guvernul de unitate națională format la Iași de Ion I. C. Brătianu la 10 iulie 1917, iar în 1920 ministru de Externe — prima dată cînd deținea această funcție guvernamentală — în guvernul Alexandru Averescu, luînd locul lui Duiliu Zamfirescu după ce acesta a demisionat (în această calitate a contribuit esențial la formarea *Micii Înțelegeri* care cuprindea România, Jugoslavia și Cehoslovacia), încercarea de a forma un guvern sub președenția sa s-a soldat cu un insucces. Constituie cabinetul său de miniștri la 17 decembrie 1921. După o vacanță de o lună, la redeschiderea Camerelor, guvernul condus de el a căpătat vot de neîncredere, ceea ce echivala cu o înfrîngere catastrofală pentru omul politic care a căzut de la putere, practic, înainte de a putea guverna.

Amintiri din vremea studiilor

apărut în *Revista Fundațiilor Regale,*
an I, nr. 2, p. 274—287, 1 februarie 1934.

1 CÂRȚAN BADEA-GHEORGHE (1849—1911) fiu de păstor, a fost la rîndul său cioban. Analfabet și apoi autodidact. A călătorit prin țară făcînd legătura cu românii din Transilvania, transportînd cărți. A călătorit în Europa. Pentru a avea o imagine asupra acestui personaj pitoresc, reproducem necrologul publicat de N. Iorga, intitulat: *Un fanatic țăran al romantismului național: Badea Cârțan (Oameni cari au fost,* II, p. 23—26, datat 1911).

„Veșnicul colindător de drumuri care gemea sub greutatea cărților bune și rele, dar românești toate, pe care le căra pe umerii săi, odată voinici, acuma însă sfărîmați de oboseală și de vîrstă, pentru a le duce Dumnezeu știe unde și cu ce folos, de multe ori drept în mîna jandarmilor și vameșilor unguri ce-l pîndeau, badea Cârțan, n-o să mai bată la poarta nimănui, cu cererile lui stăruitoare și cu cimiliturile lui istețe. A avut norocul să moară aici pe pămîntul românesc și, în loc să-și petreacă ultimele ceasuri în arestul vechilor săi dușmani, a închis ochii în casa unde-l așezase mila unei soții de ministru plenipotențiar. Iar la mormînt a fost dus cu cheltuiala secțiunii din Sinaia a Ligei Culturale.

A fost odată, la Cârța lui departe, unde oile, adesea părăsite, și-au pierdut acum stăpînul, un baci ca oricare[...]

Badea Cârțan nu știa decît românește, dar el era sigur că toți frații latini înțeleg, sînt datori a înțelege accentele lui latine. Și era încredințat că iubirea lor, — pe care a și deșteptat-o ici și colea prin caracterul impunător al energicei manifestații populare cuprinse în fapta lui, — e așa de puternică, încît nici bani de drum nu-i trebuie. Așa a străbătut Italia și Franța; a văzut Columna lui Traian, la care s-a închinat ca la sfintele icoane din stîna lui, s-a minunat de zgomotoasa măreție modernă a Parisului și i-a părut totdeauna rău că n-a trecut Pirineii, dincolo de care alți frați îl așteptau.

Că lumea-l privea cu o curiozitate batjocoritoare, că adăpostul i-l procura legația României, astea nu le vedea el, ci se simțea dus pe undele puternice ale simpatiei latine.

Se privea pe sine ca un purtător de misiune superioară, ca un îndeplinitor de porunci ce vin mai de sus. Altfel nu se jertfește liniștea unei vieți întregi. Și, pentru că porunca-i venise prin cărți, prinse pentru dînsele o dragoste fără margini. Toate-i erau deopotrivă ; chiar după ce le citea, era convins că în fiecare pagină se vorbește de maica Roma, de latinitatea înfrățită, care-n iubire își găsește viitorul (...)

Și după urma lui va rămînea aceasta, credința sălbatecă pe care un țăran a avut-o pentru visurile cărturarilor din vremea lui și nemărginita-i evlavie pentru cartea în care vedea numai lumină și mîntuire."

2 DUMITRU D. BRAGADIRU industriaș român, proprietarul fabricii de bere Bragadiru din București care a luat ființă în 1894. *Enciclopedia României*, III, 1939, p. 994 arată că fabrica Bragadiru era a doua fabrică de bere din țara noastră, producția sa din anul 1938 reprezentînd peste 10% din producția totală a țării. Astfel, tot *Enciclopedia României* vol. cit. p. 901 arată că „în 1914 un grup de ingineri români /.../ împreună cu marele industriaș D. D. Bragadiru întemeiază societatea anonimă «Dîmbovița», cu un capital inițial de 1 200 000 lei /.../ cu scopul instalării unei fabrici moderne de ciment la Fieni (jud. Dîmbovița) care, din pricina primului război mondial, a început să producă în 1923.

3 DANIELEANU

4 NICOLAE CRĂTUNESCU (1842—1904), profesor de drept roman la Facultatea de Drept din București, începînd din 1876. A fost deputat din partea Partidului Național-Liberal. A îndeplinit funcții în ierarhia administrativă, a publicat articole în ziare aparținînd Partidului Național-Liberal.

5 ALEXANDRU ȘENDREA (—1889) A fost profesor de procedură civilă mai întîi la Iași, încheindu-și cariera universitară la București.

6 CONSTANTIN DISSESCU (1854—1934). După studii făcute la facultățile de Drept din București și Paris, intră, pentru puțină vreme, în magistratură. Din 1879 suplinitor al catedrei de drept comercial la Facultatea de Drept din București (Rădulescu-Motru l-a avut profesor de drept public roman. Deținea această catedră din 1884). A fost, de ase-

menea, deputat și ministru de Justiție. Om politic conservator-democrat (takist).

7 CONSTANTIN NACU (1844—1920), cunoscut om politic și jurist. Din 1879 era profesor de drept civil la Universitatea din București. În perioada studiilor lui C. Rădulescu-Motru, C. Nacu a avut mai multe acreditări ministeriale în guvernul național-liberal Ion C. Brătianu între 2 februarie — 28 octombrie 1885 ministru de Justiție și ad interim la Finanțe, ca începînd cu 16 decembrie 1885, să fie, pînă la 1 martie 1888, ministru de Finanțe. Pentru scurtă vreme (1—12 martie 1888) a fost ministru al Cultelor și ad interim la interne.

8 ALEXANDRU VERICEANU (1839—1912). Licențiat în drept și economie politică. Între 1864—1894 profesor de economie politică la Facultatea de Drept din București. A îndeplinit, pentru scurt timp, funcții administrative și politice. A fost deputat.

9 RUDOLF VON IHERING (818—1892), jurist și scriitor german, fondatorul școlii moderne de drept filosofico-istoric.

10 *Sir* HENRY JAMES SUMNER MAINE (1822—1888), jurisconsult și sociolog britanic. Mai întîi profesor de drept civil, apoi profesor de drept internațional. Așa cum arată C. Rădulescu-Motru, Sumner-Maine a codificat între 1863—1869 vechiul drept indian. Se consideră că lucrările sale dezvoltă o concepție hegeliană asupra evoluției dreptului.

11 EPAMINONDA FRANCUDI (1829—1897). Profesor grec, născut în insula Cipru. Studii la Atena. S-a stabilit în România. Din anul 1864 profesor de literatură greacă la Facultatea de Litere din București. Director al Școlii Normale Superioare între 1885—1897.

12 N. QUINTESCU (1841—1913). Doctor în filologie. Din 1869 profesor de limba și literatura latină la Facultatea de Litere din Iași și din 1881 la București. A fost membru al Academiei Române.

13 GRIGORE G. TOCILESCU (1850—1909). Istoric român cu o bogată activitate științifică, de cercetare, didactică și muzeografică (a fost directorul Muzeului de antichități), a întemeiat în 1881 *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*. Din același an profesor de istorie antică și epigrafie la Universitatea din București. Din 1890 membru titular al Academiei Române. A organizat și a condus cercetările și săpăturile complexului de la Adamclisi. A avut numeroase inițiative și a publicat un mare număr de volume,

studii, manuale. N. Iorga a fost un adversar constant și înverșunat al său, între ei desfășurîndu-se violente polemici. Printr-o ironie a soartei N. Iorga devine membru titular al Academiei în locul rămas vacant în urma morții lui Grigore Tocilescu.

14 V. A. URECHIA (Vasile Alexandrescu) (1834—1901). După studii în țară, la Paris și Madrid devine profesor de istorie și literatură română la Universitatea din Iași (1862—1864) și București (1864—1901). A fost membru fondator al Societății Academice Române, a desfășurat o largă activitate de organizator al vieții științifice, academice și didactice din România. A scris aproape în toate domeniile, de la istorie la teatru, contribuțiile sale pe tărîmul beletristicii fiind modeste și repede intrate în desuetudine. O bogată activitate publicistică și de conferențiar, rolul său fiind mai ales de animator.

15 IOAN CRĂCIUNESCU (1845—1909). A fost profesor de psihologie la Facultatea de Litere din București. În anul 1874 a publicat la Paris, în limba franceză, un studiu asupra poeziei populare românești.

16 C. DIMITRESCU—IAȘI (1849—1923) profesor universitar. După studii în Germania devine profesor de istoria filosofiei vechi și moderne și de filosofie socială la Universitatea din Iași. În anul 1885 — așa cum arată și C. Rădulescu-Motru — este transferat la București ca titular al catedrei de morală și istoria filosofiei vechi. A fost rectorul Universității din București, întemeind și organizînd Seminarul pedagogic universitar din capitala țării. Avea să predea pedagogia și istoria pedagogiei. Meritele sale sînt acelea de animator și în primul rînd de profesor, fiind un orator de catedră prețuit, ale cărui cursuri au fost ascultate de studenții acelei vremi. Ducea o viață de boem, ceea ce l-a făcut să nu scrie. În portretul pe care N. Iorga îl dedică lui C. Dimitrescu-Iași în *O viață de om, așa cum a fost*, ed. 1985, p. 169—171 explică prin firea boemă a fostului său coleg: „despretul pentru lucrul care se publică". O evocare a personalității lui C. Dimitrescu-Iași în E. Lovinescu *Antologia scriitorilor ocazionali*, Casa Scoalelor, 1943, p. 395—400 unde se reproduce p. 401—412 studiul acestuia *Nevoia de ideal.*

17 B. P. HASDEU era, din 1874, profesor de filologie comparativă la Universitatea din București cu o întrerupere, 1875—1876, de un an. Sfîrșitul studiilor universitare ale lui

C. Rădulescu-Motru a corespuns cu boala fiicei lui B. P. Hașdeu, Iulia, care încetează din viață la 17 septembrie 1888. De altfel, din 1890 catedra lui B. P. Hașdeu va fi suplinită de Lazăr Șăineanu.

18 HENRY MAUDSLEY (1835—1918), psiholog și medic englez. A publicat lucrările *Body and Mind* (*Timp și spirit*), 1870 ; *Responsability in Mental Disease* (*Răspunderea în bolile mentale*), 1874 ; *Pathology of Mind* (*Patologia spiritului*), 1883 etc. A fost profesor de medicină legală la Universitatea din Londra. Prin lucrările citate de noi mai sus, ca și prin altele publicate mai tîrziu, Henry Maudsley căuta să limiteze răspunderea delicvenților, considerîndu-i bolnavi.

19 JEAN MARTIN CHARCOT (1825—1893), neurolog francez. Profesor de anatomie patologică la Paris. A avut un rol covîrșitor în istoria disciplinei ilustrată cu rezultate care au revoluționat acest domeniu. A descris simptomatologia mai multor boli ale sistemului nervos. De asemenea, mulți neurologi de renume mondial au fost elevii săi, ceea ce a făcut ca școala de la Salpêtrière să aibă un rol istoric în evoluția științei medicale.

20 HENRI ETIENNE BEAUNIS (1830—1921) anatomist, fiziolog și psiholog francez. Mai întîi profesor de fiziologie la Facultatea de Medicină din Nancy, apoi la Paris a fondat primul laborator de psihologie fiziologică din Franța pe care l-a condus între 1889—1892. Deși C. Rădulescu-Motru citează aceste nume cu un interes mai degrabă pitoresc, am conturat cîteva repere bio-bibliografice pentru a ne putea da seama care erau direcțiile științifice cunoscute de el în anii formației sale intelectuale. Numele lor revine în paginile următoare ale acestor amintiri cînd C. Rădulescu-Motru înfățișează perioada studiilor sale pariziene.

21 Aceiași părere o are și N. Iorga în portretul lui C. Dimitrescu-Iași din *O viață de om* la care ne-am referit mai sus. Portretul lui C. Dimitrescu-Iași este conturat de N. Iorga în comparație cu Titu Maiorescu : „O încercare de tineret profesoral organizat o făcea un om între două vîrste, care era socotit ca rivalul în oratorie al lui Maiorescu, deși fraza lui, fastuoasă și goală, nu semăna nici cu precizia, nici cu ritmul aceleia a maestrului" (*O viață de om*, ed. cit, p. 169). Autobiografia lui N. Iorga și amintirile lui C. Rădulescu-Motru apăreau simultan și conturau aceeași imagine : „De o dispoziție veșnic gînditoare, bucuros de

prieteni cît de mulți și care-l măguleau prin admirația lor devotată, gata, și recunoscător chiar, să petreacă serile cu dînșii, și pînă în ziuă" *(ibidem).*

22 JULES SOURY (1842—1915), filosof și psiholog francez.

23 BENJAMIN BALL (1833—1893), medic francez, profesor de patologie mentală (1877), membru al Academiei de Medicină din anul 1883.

24 GEORGES DUMAS (1866—1946), psiholog francez. Doctor în medicină și în litere. Din 1912 profesor titular la Sorbona, calitate la care se referă și C. Rădulescu-Motru. A publicat în 1923 un *Tratat de psihologie.* Se consideră că a contribuit esențial la dezvoltarea psihologiei științifice și a psihofiziologiei.

25 KUNO FISCHER (1824—1907), filosof și critic literar german. A fost profesor la Berlin și Jena. Din 1872 pînă în 1906. Influențat de Hegel a publicat mai multe lucrări printre care o istorie a filosofiei moderne în 1860.

26 CARL STUMPF (1848—1936), filosof, psiholog și muzicolog. Profesor la Göttingen, Würzburg, Praga, Halle, München și Berlin. A îmbrățișat mai multe domenii ale vieții științifice dar s-a dedicat cu precădere psihologiei, tărîm pe care a publicat numeroase lucrări. Se consideră că Stumpf l-a influențat pe Husserl.

27 HUGO WILHELM VON ZIEMSSEN (1829—1902), medic german, specialist în medicină internă, boli ale laringelui, esofagului. În colaborare cu F. A. von Zenker a fondat *Arhiva germană pentru medicină clinică* (1865).

28 THÉODULE RIBOT (1839—1916). Pentru a înțelege locul acestui savant care a avut un rol hotărîtor în dezvoltarea psihologiei vom reproduce din *Dictionnaire de la psychologie* de Norbert Sillamy, p. 259, „profesor la Sorbona, pe urmă la Collège de France (1888). Primul teoretician francez al psihologiei experimentale, orientează lucrările sale către studiul pshiho-pshiologiei personalității și descoperă legile disoluției memoriei, pe care le putem schematiza astfel, amintirile cele mai puțin stabile, adică cele mai recente, cele mai complexe, fără semnificație afective, se șterg cu mai multă ușurință decît amintirile îndepărtate, simple și încărcate de emoție. Este autorul mai multor lucrări, dintre care, *Bolile memoriei,* 1881, *Bolile voinței,* 1883, *Bolile personalității,* 1885".

Un început de carieră sub regele Carol I
apărut în Revista Fundațiilor Regale,
an VI, 1 mai 1939, nr. 5, p. 274—280

1 Inaugurarea fundației Universitare Carol I a fost privită de studenți ca un act de diversiune care urmărea, după opinia unora din ei, să transforme studențimea într-un corp de agenți polițienești. În ziua de 7 martie 1895 peste 400 de studenți adunați într-una din sălile Universității au hotărît printr-o moțiune următoarele :

a. Refuză participarea la inaugurarea Fundațiunii Universitare Carol I.

b. Refuză a primi această donațiune.

După aceea faptele s-au produs așa cum a arătat C. Rădulescu-Motru. C. Bacalbașa în *Bucureștii de altădată*, 1885—1900, vol. II, p. 176 arată că „Apoi întraltă întrunire studenții au hotărît ca să elimine din toate societățile studențești pe toți acei colegi cari ar asculta, totuși de ordinul ministrului și al rectorului și ar merge la inaugurare (...) Un mare număr de studenți adunați în fața Palatului Fundațiunei au huiduit pe Take Ionescu". (ministrul instrucțiunii publice din acea vreme n.n.).

2 AL. MARGHILOMAN (1854—1925), om politic conservator, fost ministru al Justiției în guvernul conservator Lascăr Catargiu, începînd din 18 decembrie 1891 — 4 octombrie 1895, calitate la care se referă și autorul.

3 I. KALINDERU (1840—1913), administrator al Domeniilor Coroanei, unul dintre oamenii politici cei mai apropiați de Carol I. Membru al Academiei Române. Președinte al ei între 1904—1907. Autor al unor studii ce au stîrnit hazul epocii cum a fost *Barba la romani.*

4 FRANÇOIS ROBIN A făcut parte din comitetul de redacție al *Convorbirilor literare* de la 1 ian. 1895. Între ian. 1896—nov. 1906 era membru în „comitetul de proprietate" al revistei ocupîndu-se de „cronica evenimentelor politice".

5 G. DEM. TEODORESCU (1849—1900), La începutul carierei sale a fost ziarist. A avut un rol esențial în transformarea folcloristicii române într-o activitate științifică. A publicat în 1885 una din cele mai importante culegeri de literatură populară din secolul trecut. *Poezii populare române* (retipărită în anul 1982 la Editura Minerva). Autor de manuale didactice. Așa cum spune C. Rădulescu-Motru, G. Dem. Teo-

dorescu fusese ministru deținînd portofoliul Instrucțiunii Publice între 20 februarie — 2 noiembrie 1891 în guvernul condus de generalul I. Em. Florescu.

6 Un lapsus, G. Teodorescu a încetat din viață în ziua de 20.VIII.1900.

7 SPIRU HARET (1851—1912), om de știință, matematician de prestigiu internațional. Om politic liberal vădind idei generoase, caracterizate printr-un larg și radical democratism, Spiru Haret și-a legat numele de reforme hotărîtoare pentru evoluția învățămîntului românesc de toate gradele, cu un accent deosebit asupra celui rural. Tot lui Spiru Haret i se datoresc inițiative eficiente pe tărîmul îmbunătățirii soartei țăranilor cum a fost, în primul rînd, cea legată de înființarea Băncilor Populare, ca și alte inițiative culturale menite să ridice viața spirituală a țărănimii. După ce fusese, în 1885, secretar general al ministerului Instrucțiunii și Cultelor, Spiru Haret devine pentru prima dată ministrul acestui departament la 31 martie 1897 în guvernul condus de Dimitrie A. Sturdza. Această funcție va mai fi deținută tot de Spiru Haret în guvernele național liberale din primul deceniu al secolului.

8 AL. TZIGARA-SAMURCAȘ (1872—1952), critic și istoric de artă, profesor de istoria artelor la București și Cernăuți, a publicat numeroase lucrări despre arta populară românească. Din 1906 a fost directorul muzeului etnografic și de artă populară din București.

Primele mele îndrumări

Conferință rostită la postul de radio București în seara zilei de 17 ianuarie 1942. Publicată în volumul Articole vorbite — conferințe radiofonice — ediție îngrijită și prefațată de Victor Crăciun, Editura Cartea Românească, 1974, p. 163—168. Textul a fost reprodus din volum cu îndreptarea unor evidente erori de tipar.

1 Butoiești era comună rurală din Județul Mehedinți, plasa Motru-de-Jos.

2 Mînăstirea se afla la confluența rîului Motru cu Jiu. A fost fondată la începutul secolului XVI pe locul unde s-a aflat un schit zidit de Nicodim. Biserica mînăstirii a fost zidită în 1633 de Preda Brâncoveanu și zugrăvită, în 1705, în vremea lui Constantin Brâncoveanu.

Conferință rostită la postul de radio București în seara zilei de 11 iulie 1942. Publicată în volumul *Articole vorbite*, ed. cit., p. 169—174. Textul a fost reprodus după volum, îndreptîndu-se erorile de tipar.

1 C. Rădulescu-Motru a rostit răspunsul la discursul de recepție, în calitate de membru al Academiei Române, ținut de Ioan Petrovici în ziua de 28 mai 1935. Textul lui C. Rădulescu-Motru este publicat în ediția noastră p. 166—175.
2 În ziua de 28 mai 1936 N. Iorga notează în *Memorii* (VII, p. 341) cu privire la alegerea lui Lucian Blaga ca membru al Academiei Române, „Trece la a treia votare Blaga. Motru-mi spune că nu înțelege nimic din filosofia lui". Cu cinci zile înainte fusese ales membru al Academiei filosoful P. P. Negulescu. Tot N. Iorga notează, „Negulescu declară că nu e sociolog și că e prea ocupat ca să poată fi de folos. Petrovici e deci pentru a se retrage candidatura. Totuși se votează, două singure voturi contra".

Mărturisiri

făcute la asociația creștină a tinerilor în 4 decembrie 1943 apărut în *Revista Fundațiilor Regale*, an XI, 1 februarie 1944, nr. 2, p. 247—264.

1 Vintilă C. A. Rosetti (1853—1916), unul din cei doi fii ai lui C. A. Rosetti care, așa cum arată C. Rădulescu-Motru, a urmat tatălui său la conducerea ziarului *Românul*.
2 *Ideea Europeană* a apărut începînd de duminecă 22 iunie 1919 cu mențiunile „editura Noua Revistă Română", „apare duminecă". Revista acorda un spațiu larg discuției din perspectivă filosofică a problemelor sociale, politice, ideologice specifice perioadei postbelice, cum ar fi *Drepturile femeii*, *Democrația și partidele politice*, *Țăranii și democrația*, acestea semnate de C. Rădulescu-Motru, *Din învățămintele votului obștesc* de Vintilă I. C. Brătianu, *Educație și educatori* de Mircea Florian, articole despre *Sindicalism și socialism* etc. Alte studii îmbinînd de cele mai multe ori observația directă, notele de călătorie cu discuția social-ideologică își propun să înfățișeze situația statelor europene ca urmare a primului război mondial, *Apusul imperiului bri-*

tanic, În Germania republicană, Italia din zilele noastre, Epopeea irlandeză etc. Ca și *Noua Revistă Română, Ideea Europeană* însera studii dedicate noilor doctrine și curente literare, amintirilor literare, prezentării unor scriitori și filosofi contemporani de peste hotare. Citățm cîteva asemenea contribuții : *Amintiri despre Caragiale* de Luca I. Caragiale, *Paul Claudel* de Cora Irineu, *Poeți englezi de astăzi* de Marcu Beza, *Expresionismul — o estetică nouă* de Tudor Vianu, *H. Bergson* de Mircea Djuvara, *Yeats* de Dragoș Protopopescu, *Hugo von Hofmansthal* de Emil Riegler, *B. Perez Galdes* de Al. Popescu-Telega. Erau prezentate personalități ale gîndirii și literaturii universale, *John Keats* de M. Beza, *Descartes* de Nicolae (Nae) Ionescu, *Dante* de Ramiro Ortiz, *De la Kant la Nietzsche* de C. Rădulescu-Motru. Încetarea din viață a lui *Alexandru Vlahuță* a fost consemnată printr-un articol de Tudor Vianu și amintirea lui *A. D. Xenopol* printr-un studiu de mai ample dimensiuni, semnat de Dimitrie Gusti. Literatură sau mai bine-zis poezie semnau Emanoil Bucuța, Ion Pillat, Ștefan Nenițescu, Perpessicius, G. Bacovia. Dintre colaboratorii nenumiți de C. Rădulescu-Motru mai amintim pe D. (R.) Ioanițescu, Marin Ștefănescu, Virgil Madgearu, Tudor Vianu, Charles Drouhet, Emil Riegler.

Revistă modernă în adevăratul înțeles al cuvîntului, în care preocupările social-politice înțelese dintr-o perspectivă intelectuală, filosofică și nu a unui partizanat conjunctural, se îmbinau cu cele de cultură generală, revistă ce analiza curentele de gîndire și literare ale epocii înfățișînd, în același timp, permanențele culturii universale, revistă în care realitățile sociale, politice românești erau încadrate în contextul universal, revistă ce a oferit noii generații — filosofi, politologi, sociologi, critici, esteticieni — o tribună de lansare și de afirmare — *Ideea Europeană* reprezintă un adevărat model de publicistică intelectuală, de concepție elevată și dinamică, de integrare a culturii în fluxul vieții sociale.

3 Aceste „mărturisiri" autobiografice aparțin perioadei în care C. Rădulescu-Motru a publicat studiul *Ofensiva contra filosofiei științifice*, prilejuind filosofului afirmarea principiilor care au călăuzit activitatea sa filosofică, definirea concepției sale. Către sfîrșitul „mărturisirilor" — așa cum lesne se poate vedea, C. Rădulescu-Motru face cîteva trimiteri la discuția în curs, uneori cu o notă de vădită ironie cînd vor-

beşte de „o vedere demonică, prin care să-şi deslușească în inconştient şi dincolo de inconştient, lucruri pe care nu şi le deslușesc ceilalți muritori, şi mai cer încă, dacă lucrurile sînt deslușite, ca acel care le vede să le poată şi îmbrăca în haina mistică a metaforei pentru a le da prestigiul revelației. Sufletul meu simplu de oltean n-are aceste însuşiri extraordinare. N-am printre însuşirile mele, nici vederea demonică, nici stilul poetic al metaforei. Ceva mai mult. Nu le simt nici măcar lipsa". Şi, tot pe acelaşi ton continuă : „Dacă n-a voit să mă pedepsească, atunci, ferindu-mă de demonism şi de misticism, a voit să-mi facă o favoare".

Ceea ce corespunde unei concepții consecvent exprimată în volumele, comunicările şi studiile lui C. Rădulescu-Motru, în care savantul român a aşezat la temelia cercetărilor cuceririle ştiinței, susținînd aplicabilitatea acestora la *toate* domeniile cunoaşterii, gîndirii şi activității umane. În acest sens aş vrea să relev două contribuții semnificative pentru concepția raționalistă, bazată pe o interpretare ştiințifică a vieții : cea dintîi se intitulează *Reabilitarea spiritualității* (*Revista Fundațiilor Regale*, an. I, nr. 11, 1 noiembrie 1934, p. 305—322) în care, referindu-se la definirea timpului şi la revoluția adusă pe acest tărîm de Bergson şi Einstein, spune : „Ştiințele istorice şi sociale, de asemenea, în care fondul obiectiv este constituit din manifestări spirituale, nu pot face un pas fără date cronologice. Orice fapt istoric sau social este legat de o geneză şi de o evoluție. Orice explicare a lor este o interpretare susținută pe timp. „Ieri, azi şi mîine" joacă în ele un rol capital. Ce a fost, ce este şi ce va fi : în aceasta se rezumă întreaga cauzalitate istorică şi socială".

Subliniază faptul că : „integrarea spiritualității în aceeaşi unitate cu lumea materială, înlesneşte, pe de o parte, cercetărilor ştiințifice întreprinse asupra materiei, o libertate mai mare, iar pe de altă parte, înlesneşte spiritualității posibilitatea de a fi studiată după metode strict ştiințifice". Susținînd că astfel : „Dispare pe viitor prejudecata, acreditată de filosofia materialistă, că materia este singura realitate şi că legile ei mecanice sînt singura bază pentru explicarea cauzală a universului (...) în fond, materia şi spiritul se îmbină în aceeaşi realitate, formînd două aspecte ale experienței". În aceeaşi ordine de idei C. Rădulescu-Motru arată că : „Nihilismul secolului al 19-lea nu mai poate fi luat în serios. Teoriile care au atribuit geniului toată

producția spirituală a omenirii au putut fi tolerate ca un protest contra celor care înjoseau rolul omenesc în mijlocul naturii, dar nu luate drept cuvinte de evanghelie. Este ridicol să recurgem în fiece moment la condițiile creației divine. Creația divină, care a făcut lumea din nimic, a fost una și singură. Ea a fost aceea a lui Dumnezeu și de ea ne vorbește Biblia. Creațiunile omenești, fie materiale, fie spirituale, formează obiect de știință, fără excepție. Există o știință a spiritualității".

Cel de-al doilea text reprezintă comunicarea ținută de C. Rădulescu-Motru în ședința publică a Academiei Române din 28 martie 1947 intitulată : *Materialismul și personalismul în filosofie*. Este, după știința noastră, ultima manifestare publică a lui C. Rădulescu-Motru și ultima sa apariție în viața științifică și editorială românească. Vom cita cîteva fragmente din această comunicare : „Opoziția dintre materialism și personalism, prin discuții provocate între filosofii ambelor direcții, a animat mișcarea filosofică europeană în tot cursul desfășurării ei. În multe țări ea a dat filosofilor singura ocaziune de a atrage asupra lor atențiunea marelui public. Ceva mai mult. Ea a întreținut, prin discuțiile pe care le-a provocat, o apropiere între filosofie și știință. În nici o altă discuție filosofică nu s-a făcut așa de des apel la rezultatele cercetărilor științifice, ca în discuția dintre materialism și idealism, sau cum preferăm noi a zice : între materialism și personalism. S-ar putea afirma, fără a comite o prea mare exagerare, că în opoziția dintre materialism și personalism s-a dat ocazie omului de știință să joace rolul de arbitru ; și prin aceasta s-a adus proba cea mai temeinică în sprijinul teoriei că adevărata formă a filosofiei nu poate fi decît filosofia științifică". Și, după ce face o expunere a istoriei filosofiei din acest punct de vedere, C. Rădulescu-Motru conchide : „Aceea ce noi putem însă afirma, cu toată convingerea, este că mișcarea filosofică va da la lumină opere filosofice viabile numai pe măsură ce ea va ține seama de adevărurile obținute și verificate prin metode cu adevărat științifice".

Jubileul lui I. L. Caragiale

apărut în *Noua revistă română*, nr. 28, 15 februarie 1901, vol. III, p. 189—190. În același număr (p. 147—149) *Noua*

revistă română publică studiul *Foiletoanele d-lui Carageali* de H. Sanielevici. A fost retipărit în culegerea *„Personalismul energetic și alte scrieri"*, 1984, p. 754—755.

În tabelul cronologic al *Vieții lui I. L. Caragiale* Șerban Cioculescu înfățișează astfel acest episod, „Un grup de prieteni sărbătoresc, printr-un banchet, la 23 februarie, 25 de ani de activitate literară a lui Caragiale ; vorbesc Take Ionescu și Delavrancea ; Hasdeu îi trimite o felicitare foarte elogioasă și prietenească ; înaintea banchetului a fost tipărit un număr festiv și unic, de revistă, cu titlul *Caragiale*. Evenimentul este sărbătorit și la Ateneu, Caragiale fiind membru în comitetul instituției culturale, în cadrul căreia a făcut și va mai face numeroase lecturi, dîndu-și concursul și la cîteva șezători sau serate artistice în scop de binefacere" (Șerban Cioculescu *Viața lui I. L. Caragiale. Caragialiana*, Editura Eminescu, 1977, p. 287.

De ce literatura română e lipsită de actualitate ?
a apărut în *Noua revistă română* nr. 42, 15 octombrie 1901, vol. 4, p. 241—244 la rubrica „Critica socială".

Cultura Română și Mihail Eminescu
apărut în *Noua revistă română*, nr. 10, duminică 14 iunie 1909, vol. 6, p. 147—148 și republicat în aceeași revistă nr. 4, vol. XVI, duminică 15 iunie 1914, p. 52—53. Articolul fusese publicat cu prilejul împlinirii a douăzeci de ani de la moartea lui Eminescu și republicat la un sfert de veac de la moartea poetului.

Poeți abstractivi și poeți sensoriali după d. Duiliu Zamfirescu
apare în *Noua revistă română*, vol. 10, nr. 8, duminică 5 iunie 1911, p. 114—116. Textul comunicării lui Duiliu Zamfirescu, intitulată Metafizica cuvintelor și estetica literară, a apărut mai întîi în *Analele Academiei Române*, seria II, *Memoriile secțiunii literare*, tom XXXIII, 1910—1911, p. 383—416 și republicată în Duiliu Zamfirescu *Opere* VI, partea I ediție îngrijită de Ioan Adam și Georgeta Adam, note și comentarii, indice și glosar de Ioan Adam, Editura Minerva, 1987, p. 62—95. În nota p. 303—315 edito-

rul rezumă reacția stîrnită de comunicarea lui, citînd și comunicarea academică a lui N. Iorga, *Partea românilor din Ardeal și Ungaria în cultura românească. Influențe și conflicte* la care se referă și C. Rădulescu-Motru. Editorul operei lui Duiliu Zamfirescu subliniază în nota citată de noi faptul că, „mai analitic și mai ponderat este aportul *Noii reviste române* la discutarea tezelor zamfiresciene (...) Prin introducerea mai netă în discuție a factorului psihologic, Rădulescu-Motru se raliază, de fapt, vechilor concepte maioresciene, fără a vedea noutatea de fond a poziției lui Zamfirescu. Pledoaria acestuia pentru lirismul abstractiv nu vizează în primul rînd distanțarea de lumea simțurilor și rătăcirea voluptoasă «prin cîmpiile cele vaste ale speculațiunilor abstracte», ci investirea cuvintelor, printr-o subtilă operație de logică poetică, cu noi *sensuri* (ce pot izvorî și din noi *relații* între ele)". Autorul notelor mai subliniază faptul că deși reticentă fiind, întinsa analiză din *Noua revistă română* notifica totuși o stimă reală pentru preopinent. Amănuntul acesta n-a scăpat redactorilor *Vieții românești*. Într-o notă inserată la rubrica «Revista revistelor» adversități vechi răbufnesc în formă netă". Și apoi se citează conținutul notei publicată în *Viața românească* nr. 5, mai 1911.

Duiliu Zamfirescu va colabora la *Noua revistă română* începînd cu numărul 32, 15 aprilie 1901, vol. 3, p. 347—351 cu articolul intitulat *O scrisoare* publicat la rubrica *Literatură*, „Domnul meu, la binevoitoarea d-voastră scrisoare din urmă, prin care îmi cereți să colaborez la *Noua revistă română*, fie chiar și cu un paragraf din viitorul meu roman — dați-mi voie să răspund că aș fi bucuros să o fac, dacă romanul ar fi complect și dacă ar fi îmbrăcat forma sa definitivă". După ce spune că „nu numai romanul nu e gata, dar cred că ce e gata, nu e definitiv, — de oare ce simt că nu cunosc Transilvania în destul și sper să-mi complectez impresiunile printr-o nouă călătorie în părțile acelea", trece la subiectul propriu-zis al scrisorii sale, „Cu toate astea, nu e poate fără folos a vă spune cari sunt cauzele care m-au îndemnat să aleg subiectul acesta". În finalul „scrisorii" sale Duiliu Zamfirescu spunea, *„Viața la țară, Tănase Scatiu, În Război* au trei teme care numai în aparență sunt diverse ; în realitate cîteșitrele urmăresc același scop, întărirea credinței în noi înșine.

Acum, dacă aceste lucrări sunt opere de artă sau nu, e o altă chestiune, pe care viitorul o va dezlega".

Duiliu Zamfirescu mai publică în *Noua revistă română* un alt articol *Romanul și limba română*, nr. 35, 1 iunie 1901, vol. 3, p. 481—490.

Ce înseamnă Eminescu pentru cultura românească

a apărut în *Noua revistă română*, duminică 23 octombrie 1911, vol. X, p. 354—357. Cum se indică în notă textul reprezintă „Conferința ținută la festivalul inaugurării monumentului lui Eminescu, la 16 octombrie la Galați".

Filosofia lui Friedrich Nietzsche în România

a apărut în *Noua revistă română*, nr. 24, vol. XVII, 7—14 februarie 1916, p. 11—12.

Friedrich Nietzsche, filosof german, a trăit între anii 1844—1900. A fost profesor la Basel între 1869—1878.

1. C. Rădulescu-Motru citează cîteva din lucările lui Nietzsche după cum urmează, *Așa grăi Zarathustra* (1883—1885); *Dincolo de bine și de rău* (1886), *Aurora* (1881), *Știința veselă* (1882); *Omenesc, prea omenesc* 1876—1877. Titlurile românești sînt reproduse după capitolul *Nietzsche* de Edgar Papu din *Istoria filosofiei moderne*, vol. III, București 1938, p. 486—496. Recomandăm cititorului această sinteză asupra evoluției gîndirii lui Nietzsche în care Edgar Papu întreprinde o succintă și densă analiză a sistemului filosofic al celui pe care îl consideră „una din figurile gîndirii contemporane, care a exercitat o fundamentală influență asupra timpului". A se vedea de asemenea studiul lui Tudor Vianu *Fr. Nietsche și filosofia ca formă de viață* în *Idealul clasic al omului*, *Vremea* 1934, p. 59—96.

Bustul lui Nietzsche, bronz de Max Klinger, se afla în sala I, numită sala romană a Muzeului Simu, înființat în anul 1910 de Atanasie Simu, 1854 — 28 febr. 1935, om politic, colecționar, filantrop care a achiziționat opere de artă universală și românească de o valoare excepțională, donate statului român. C. Rădulescu-Motru avea dreptate, Max Klinger (1857—1920), pictor, sculptor și gravor ger-

man este unul din cei mai reprezentativi artiști ai curentului simbolist în artele plastice. Prima lui sculptură datează din 1883 și reprezintă un bust al lui Schiller. Din acel moment Max Klinger se va dedica aproape în exclusivitate sculpturii realizînd în 1902 o statuie a lui Beethoven care îi aduce o binemeritată consacrare ca „artist total", (vezi *Journal du Symbolisme* Skira, 1977 și Grigore Ionescu, *București, ghid istoric și artistic*, 1938, p. 149).

2 Acest paragraf necesită cîteva precizări: *Epoca literară*, supliment al ziarului *Epoca* a apărut între 15 aprilie — 17 iunie 1896 cu mențiunea „apare în fiecare duminecă sub îngrijirea d-lui I. L. Caragiale" și nu în anii 1894—1895, cum din eroare se spune în text. Studiul lui C. Rădulescu-Motru a apărut în *Epoca literară* începînd din primul număr (15 aprilie 1896, p. 2) al revistei cu supratitlul *Cugetători contemporani* semnat C. R.-Motru. În încheierea unei scurte introduceri care precede textul se spune: „Sleit cu desăvîrșire fizicește, Nietzsche s-a stins paralizat, anul trecut, puțin timp după ce numele său devenise european. Astăzi în Europa cultă, scrierile sale sînt obiectul preocupațiunii generale". Următoarele părți ale studiului au apărut după cum urmează: II — *Epoca literară*, nr. 2, 22 aprilie 1896, p. 2; III — nr. 3, 29 aprilie 1896, p. 2—3; IV — nr. 4, 6 mai 1896, p. 2 (începînd din acest număr capitolele poartă nu numai indicația numărului ci și un titlu); V — nr. 5, 13 mai 1896, p. 2—3; VI, nr. 6, 20 mai 1896, p. 2—3; VII, nr. 7, 27 mai 1896, p. 2—3; VIII, nr. 8, 3 iunie 1896, p. 2—3 (capitolul se intitulează *Muzica lui Wagner*); IX, nr. 9, 10 iunie 1896, p. 2—3 intitulat *Obiectivitatea științei*. Deși în încheiere C. Rădulescu-Motru spune: „Voi expune critica lui Nietzsche asupra științei privită și din acest al treilea punct de vedere", continuarea studiului n-a mai apărut în numărul următor care a fost, de altfel, și ultimul număr al revistei *Epoca literară*.

3 Volumul a apărut astfel: C. R.-Motru *F. W. Nietzsche — Viața și filosofia sa*, București, Librăria Socec et comp.; 21 Calea Victoriei, 1897, 108 p. + tabla de materii. Prefața datată 16 aprilie 1897 este semnată C. Rădulescu-Motru. Volumul mai cuprinde o notiță biografică, o bibliografie intitulată *Scrierile lui Friedrich Nietzsche* și studiul propriuzis compus din douăsprezece capitole și un epilog. Exemplarul aflat în colecțiile Bibliotecii Academiei are următoarea dedicație: „Domnului Spiru Haret, membru al Acade-

miei Române, ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice, omagiu din partea autorului, 4 iunie 1897". Cred că trimiterea cărții cu dedicație poate să fie pusă în legătură cu numirea sa în învățămîntul superior, relatată de C. Rădulescu-Motru în evocarea *Un început de carieră*... reprodus în ediția noastră p. 49—55.

4 Cea de a doua ediție a apărut astfel : C. R.-Motru, *Viața și filosofia sa*, București, Editura librăriei și tipografiei H. Steinberg, 1916. Biblioteca literară și științifică, 114 + cuprinsul. Două decenii trecuseră de la publicarea primei ediții a cărții și apariția celei de a doua coincidea cu desfășurarea primului război mondial. Finalul prefeței era legat direct de acest tragic eveniment al istoriei universale.

„Numele lui Friedrich Nietzsche a fost foarte adeseori pomenit în timpul din urmă, în polemicile provocate de cercetarea cauzelor războiului actual. Numele lui nu mai sperie pe nimeni, ideile lui sînt în atmosfera timpului și ele se consideră o justificare a evenimentelor. Dacă Germania va fi victorioasă mîine, Nietzsche va avea, desigur, prima mare statuie națională.

Noi, românii, deși nu vom merge de bunăvoie să ne închinăm la această statuie, am face totuși bine să luăm cunoștință de figura cugetătorului care va fi reprezentat în ea. Căci statuia filosofului, — simbol al sforțărilor supraomenești, făcute de poporul german, — va avea, probabil, privirea sa amenințătoare îndreptată înspre Balcani".

Cartea a mai cunoscut și a treia ediție, după cum urmează : *Nietzsche* de C. Rădulescu-Motru, a treia ediție, Editura și tiparul Reforma socială, București, Pasajul Român, 1922, 117 p. + sumarul. Din prefață au fost eliminate ultimele două paragrafe care se refereau la situația din 1916 și din care am citat în nota noastră. Capitolul *Viața* se intitula în sumar *Notiță biografică*. În rest cuprinsul era identic cu cel al ediției a II-a.

„Patima Roșie"

a apărut în *Noua revistă română*,
nr. 2, vol. XVIII, 6—13 martie 1916, p. 38—39.

Premiera comediei tragice *Patima Roșie* de Mihail Sorbul (1885—1968) a constituit un eveniment ieșit din comun, piesa fiind considerată momentul afirmării teatrului

românesc modern. Deşi începuse să scrie de timpuriu şi a publicat în anul 1906 prima sa piesă intitulată *Eroii noştri*, porţile Teatrului Naţional rămîneau închise în faţa producţiilor dramaturgului care izbuteşte abia după un deceniu să-şi vadă o piesă reprezentată pe prima scenă a ţării. Timp de un deceniu două personalităţi ale culturii noastre din acea vreme — Mihail Dragomirescu şi C. Rădulescu-Motru — au sprijinit efectiv pe tînărul dramaturg —, un om lipsit de înzestările sufleteşti ale combativităţii.

Valoarea cronicii lui C. Rădulescu-Motru o aflăm în analiza piesei realizată din perspectiva unei confruntări cu tipologia morală a societăţii noastre, deşi azi nu subscriem la observaţiile sale privitoare la faptul că numai Sbilţ este un personaj specific românesc.

Cronica lui C. Rădulescu-Motru încununa campania dusă de revista *Noua revistă română* şi care a constat din publicarea unor fragmente ale dramei istorice *Letopiseţi* a aceluiaşi autor, din lansarea unei liste de subscripţie în coloanele acestei publicaţii pentru a aduna cei 819 lei necesari tipăririi ei, din proteste adresate directorilor Teatrului Naţional din Bucureşti care nu-i jucau piesele, pînă la articolele lui Ion Trivale dedicate piesei *Letopiseţi* în momentul publicării acesteia în volum. Toate acestea denotau nu numai încrederea publicaţiei şi a echipei redacţionale în valoarea dramaturgului, ci şi eficienţa demersului acestora.

Spiritul nostru critic — Interviu cu d-l C. Rădulescu-Motru a apărut în *Cuvîntul liber* an. I, nr. 41, 1 octombrie 1920, p. 1—3. Textul şi indicaţiile bibliografice sînt reproduse după F. Aderca, Contribuţii critice, ediţie, prefaţă şi note de Margareta Feraru, Editura Minerva, 1983, p. 245—247. Autoarea ediţiei consideră că — probabil — acesta e primul interviu luat de F. Aderca.

Clarté se referă la gruparea intelectuală cu acelaşi nume întemeiată în 1919, care îşi propunea să realizeze „o internaţională a gîndirii paralelă cu Intrenaţionala popoarelor". Aflată sub patronajul lui Anatol France, membrii săi marcanţi au fost Henri Barbusse, Romain Rolland, Paul Vaillant-Couturier, J. Richard-Bloch etc. Majoritatea aderenţilor vădeau idei apropiate sau identice cu cele ale Parti-

dului Comunist Francez așa cum arata și C. Rădulescu-Motru.

Andrei Bârseanu și naționalismul

Discurs rostit la 9 iunie 1924 în ședință solemnă sub președenția de onoare a M. S. Regelui de C. Rădulescu-Motru cu răspunsul d-lui Dimitrie Gusti, Cultura Națională, București, 1924, p. 3—20. Răspunsul lui D. Gusti p. 21—35.

Pentru a completa imaginea pe care C. Rădulescu-Motru o dă despre Andrei Bârseanu (1858—1922), vom reproduce necrologul datorat lui N. Iorga care a nutrit o vie și constantă admirație față de această personalitate de mare distincție spirituală a vieții românești din Transilvania: „Andrei Bârseanu, președintele «Asociației», părăsește Ardealul său, acela care l-a născut, l-a crescut și de care nu s-a depărtat niciodată, fără a se gîndi însă a face din el o armă contra siguranței marii patrii răsărite ca prin minune. Îl părăsește tocmai atunci cînd e mai mare nevoie de oameni ca dînsul.

Suflet de poezie, el a dat versuri de o liniștită, dar duioasă și nobilă inspirație. Inimă iubitoare de tineret, el, căruia nu i-a fost dat să crească în casa sa copii care să-i ducă numele și fapta mai departe, a fost, o viață întreagă, idealul profesorului care nu știe ce e supărarea, cum nu știe ce e oboseala, din graiul lui măsurat și blînd s-au desfăcut nu lecții de un ceas, ci învățătura de o viață.

Minte perfect echilibrată, stăpînind armonios însușiri pe care le făcea să reiasă numai cu cea mai perfectă discreție, el a trăit între cărțile sale, luînd din ele doar ce era mai potrivit ca să completeze frumoasele cunoștinți pe care și le căpătase în studioasa-i tinerețe. Într-o lume silită la izolarea provincială, adesea rău sfătuitoare, înteți-toare la ambiții și trezitoare de uri, el a fost totdeauna prietenul celor buni, îndreptătorul celor șovăielnici, acela de la care și cei mai răi erau siguri că, pornind pe altă cale, vor găsi cea mai deplină iertare și primirea cea mai frățească.

Era în ființa acestui om palid, cu privirea tristă, cu glasul învăluit de o veche suferință, alinată prin cele mai iubitoare îngrijiri casnice, ceva care-l punea la o parte de trivialele încăierări ale puterilor ce se luptă pentru a

stăpîni o societate — și aceasta-i crea un loc cu totul deosebit, în care era ceva misterios și sacru, ca oriunde o mare onestitate stă alături cu o modestie încîntătoare.

«Asociația» nu putea să aibă mai bun președinte. Pentru întîia oară ea își recunoștea într-însul misiunea ei înseși. Cuvîntările acestui om de adevărată cultură, cu o superioară valoare etică, sînt lecții de morală publică și capitolele unui catehism al ideii cultural naționale. Nimic din nerăbdările, din violențele și nedreptățile acestor timpuri tulburi n-a putut atinge conștiința înțeleptului. Jignit crud el însuși, el n-a găsit un cuvînt de protestare contra moravurilor războiului civil în care trăim. Dacă în Ardealul care și-a pierdut cumpătul în clasele de sus ar fi rămas numai un singur om mai presus de partidul său, de confesiunea sa, de provincia sa, acela ar fi fost desigur Andrei Bârseanu. (N. Iorga, *Oameni cari au fost*, III, p. 106—108, datat 1922).

De vorbă cu d. C. Rădulescu-Motru

a apărut în **Mișcarea literară**, an I, nr. 1, 15 noiembrie 1924

Textul reprodus după F. Aderca: *Contribuții critice*, I, ed. cit. p. 176—183.

Cu d. profesor Rădulescu-Motru, despre destinele culturii românești

Cuvîntul, an VIII, 13 noiembrie 1932, p. 3 semnat Mircea Eliade.

Răspunsul d-lui C. Rădulescu-Motru

reprezintă replica filozofului la discursul de recepție al lui Ioan Petrovici în Academia Română. Textul a fost reprodus după *Alexandru Philippide în evoluția culturii românești, discurs rostit la 28 mai 1935 în ședința solemnă de Ioan Petrovici cu răspunsul d-lui C. Rădulescu-Motru*, Academia Română, *Discursuri de recepție*, LXVI, *Monitorul Oficial*, București, 1935, p. 20—29.

Cu prilejul retragerii din învățămînt a lui C. Rădulescu-Motru, filosoful I. Petrovici a rostit o cuvîntare la masa colegială din seara zilei de 17 aprilie 1941, din care desprindem aceste rînduri:

„Păstrez cele mai frumoase și mai durabile amintiri din vremea cînd am fost studentul d-lui Motru. Am ascul-

tat la d-sa cursuri foarte variate, ținute toate cu o egală competență, cursuri de psihologie, estetică, logică, istoria filosofiei vechi și chiar din filosofia modernă cîteva prelegeri despre Taine, gînditor francez de după Auguste Comte, la care se oprea îndeobște expunerea lui Maiorescu. D-l Motru avea o pregătire filosofică multilaterală și de aceea putea fi utilizat în facultate, în chipul acesta variat.

Tot așa îmi aduc aminte de impresia pe care ne-o lăsau operele sale, dintre care două au apărut chiar în vremea studenției mele *Știință și energie*; *Cultura română și politicianismul*. Ultima din ele, gata să ne facă aderenți pe toți, ideilor politice conservatoare — lucru la care contribuia și prestigiul deosebit al lui Titu Maiorescu; dar oricare din lucrări cucerindu-ne printr-o puternică impresie de proaspăt, — de tot ce putea fi mai străin de izul cutiilor de conserve.

Sînt noțiuni filosofice pe care le port în suflet pînă astăzi în forma în care mi le-a limpezit pe vremuri d-l C. R.-Motru. Pot să mai adaug la inventarul aducerilor aminte, bunăvoința cu care d-sa mi-a deschis coloanele *Noei reviste române* în anii aceia de tinerețe, cînd s-a produs și la mine ca la mai mulți alții, o izbucnire de literatură versificată. Tot așa mai tîrziu, m-a acceptat alături de d-sa să public articole de specialitate, în colecția sa *Studii filosofice*, — care la început o publica de unul singur. Așa s-a născut *Revista de Filosofie*, astăzi în plină dezvoltare și cu un prestigiu stabilit.

N-aș vrea să conturez figura d-lui Motru numai în funcție de amintiri personale, care poate aduc cu ele și-un colorit subiectiv. Deși, chiar oglindită într-un val de subiectivitate, tot se străvede ceva din valoarea reală a omului, așa precum stelele privite în fundul unei ape. chiar dacă apar mai nelămurite, aduc totuși o mărturie a splendorii din înaltul cerului.

Independent de orice amintire proprie, d-l Rădulescu-Motru este o însemnată figură a epocii sale, un cugetător care lasă moștenire o întinsă comoară de gînduri luminoase, căci pe orice chestiune — fie cît de măruntă — a pus mîna domnia sa, i-a împrumutat îndată un caracter de elevație, un timbru de cugetare autentică.

Dar d-l Motru nu e numai nu cugetător personal, ci și un admirabil tip uman, asociind însușirilor sale intelectuale, o

minunată inimă bună. Niciodată d-sa n-a cunoscut invidia și gelozia și dacă îl concep ajutînd din bunătate chiar valori îndoielnice, nu mi-l pot închipui prigonind ori tăind calea valorilor adevărate." (I. Petrovici *Momente solemne*, ediție întregită, Casa Școalelor, 1943, p. 116—117)

În *Memorii*, VII, p. 256 N. Iorga înfățișează astfel acest moment, „28 mai. Urmează discursul de intrare al lui Petrovici despre Philippide nu fără fineță și humor. Motru răspunde cu lungi considerații despre «cultura raționalistă și" cultura autohtonă». Foarte multă lume".

Răspunsul d-lui C. Rădulescu-Motru

reprezintă replica filozofului la discursul de recepție al pictorului Gh. Petrașcu în Academia Română. Textul a fost reprodus după *O privire asupra evoluției picturii românești, discurs rostit la 22 mai 1937 în ședința solemnă de Gh. Petrașcu cu răspunsul prof. C. Rădulescu-Motru, Academia Română, Discursuri de recepție*, LXX, p. 15—22.

În *Memorii* (VII, p. 417) de N. Iorga aflăm următoarele rînduri despre acest moment academic, „22 mai La Academie, pictorul Petrașcu cetește un frumos discurs de intrare. Răspunde uimitor de uman Motru, într-o formă plină de poezie".

Citarea numelui lui George Enescu alături de cel al lui Gh. Petrașcu în finalul discursului lui C. Rădulescu-Motru se explică prin faptul că George Enescu era primul muzician membru al Academiei Române, ales în locul rămas liber prin decesul scriitorului Iacob Negruzzi (vezi *Despre* Iacob Negruzzi *și despre intrarea muzicei la Academia Română. Discurs rostit la 22 mai 1933 în ședința solemnă sub președenția de onoare a M. S. Regelui de George Enescu cu Răspunsul d-lui G. Țițeica*, Academia Română, *Discursuri de recepție* LXIV, București, 1933, 17 p.). Gh. Petrașcu era primul pictor membru al Academiei Române. Nicolae Grigorescu fusese membru onorific, avînd un alt statut decît acela al membrilor titulari și corespondenți. Gheorghe Petrașcu este ales direct membru titular pe un loc creat special, așa cum rezultă și din discursul său, „Anul trecut, chemîndu-mă între d-voastră spre a reprezenta pictura, ați făcut-o ca o recunoaștere că și

această manifestare a spiritului românesc a cîştigat o însemnătate din ce în ce mai mare".

Actualitatea lui Titu Maiorescu

apărut în *Revista de filosofie*, an XXV, nr. 1, ianuarie-martie 1940, p. 3—6. Aşa cum se indică în nota de subsol aparţinînd autorului, articolul reprezintă textul conferinţei ţinută la Radio Bucureşti în ziua de 17 februarie 1940.

N. Iorga

a apărut mai întîi în revista *Conferenţa*, an V, nr. decembrie 1940 şi a fost reprodusă în *Revista Fundaţiilor Regale*, an VIII, nr 1, ianuarie 1941, p. 468—469, după care am reprodus textul. Vrem să precizăm că discursul lui C. Rădulescu-Motru a fost ţinut imediat după asasinarea lui N. Iorga de către o echipă a „Gărzii de fier", constituind, astfel, un act de curaj şi demnitate. Din *Analele Academiei Române*, cercetătorul Stancu Ilin, *Liviu Rebreanu în Agora*, Editura Minerva, 1988, p. 194, a stabilit numele academicienilor care, conform procesului-verbal, au fost de faţă la adunarea de doliu. Au fost prezenţi: I. Al. Brătescu-Voineşti, Th. Capidan, D. Caracostea, Ştefan Ciobanu, I. Petrovici, Const. Rădulescu-Motru, L. Rebreanu, N. Bănescu, Dimitrie Gusti, Alexandru Lapedatu, Simion Mehedinţi, P. P. Negulescu, Ioan Nistor, preot N. Popescu, Andrei Rădulescu, General R. Rosetti, Victor Slăvescu, Grigore Antipa, M. Ciucă, Gh. Ionescu-Sisești, Gh. Macovei, Ludovic Mrazec, dr. C. I. Parhon, D. Pompeiu, Ioan Simionescu, Gh. Spacu, N. Vasilescu-Karpen, Dimitrie Voinov. Numărul absenţilor se explică prin faptul că şedinţa la care C. Rădulescu-Motru a ţinut discursul a fost convocată, conform aceleiaşi surse, p. 195, care citează *Jurnalul* lui Liviu Rebreanu, în dimineaţa zilei pentru orele 15, ceea ce a făcut imposibilă, de pildă, prezenţa celor aflaţi în provincie. Iată şi lista celor absenţi: Lucian Blaga, N. Crainic, George Enescu, G. Murnu, Gh. Petraşcu, Sextil Puşcariu, Mihail Sadoveanu, A. C. Cuza, Silviu Dragomir, Ioan Lupaş, N. Titulescu, Petre Bogdan, dr. Emil Racoviţă, Traian Săvulescu, Ioan Inculeţ.

Mai precizăm că în ziua de 15 mai 1941 a avut loc în prezența Regelui Mihai I ședința Academiei Române dedicată comemorării lui N. Iorga. În calitate de președinte al Academiei C. Rădulescu-Motru a rostit următorul cuvînt: „Prima ședință a sesiunii generale după tradiție, ar trebui să fie consacrată citirii raportului pe care l-a întocmit dl. secretar general, asupra activității Academiei pe anul trecut. O împrejurare extraordinară silește însă la o abatere de la această tradiție. Instituția noastră a pierdut, în cursul anului trecut, în condițiuni neobișnuit de tragice, pe profesorul Niculae Iorga, cel mai ilustru dintre membrii săi. Comemorarea sa era în așteptarea celui dintîi prilej care să o îmbrace în haina unei mari solemnități. Ea va ocupa ședința de astăzi cînd d. profesor Nicolae Bănescu va expune pe larg activitatea științifică a ilustrului dispărut". (*Timpul*, 17 mai 1941).

Mihail Kogălniceanu. 50 ani de la moartea lui
a apărut în *Timpul*, an V, nr. 1473, luni 1 iunie 1941 p. 1 și 3

Din autobiografia lui Eufrosin Poteca
reprezintă comunicarea făcută în ședința publică a secțiunii literare a Academiei Române din 12 februarie 1943, tipărită în *Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii literare*, seria III, Tom XII—XIII, 1942—1944, București, 1944, p. 1—6.
De la pag. 7—28 se tipărea *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca. Însemnări din anul 1828 pînă în aprilie 1829*, împărțită în 7 capitole.

Ofensiva contra filosofiei științifice
a apărut în *Revista Fundațiilor Regale*, an X, nr. 7, 1 iulie 1943, p. 123—137.

C. Rădulescu-Motru se referă la *Saeculum*, revistă de filosofie director Lucian Blaga, apărută la Sibiu în anii 1943—1944, după cum urmează: an I, ianuarie-februarie 1943; martie-aprilie 1943; mai-iunie 1943; iulie-august 1943;

sept.-oct. 1943 ; nov.-dec. 1943 ; ianuarie-februarie 1944, an II martie-aprilie 1944.

În afara lui Lucian Blaga, care publică în fiecare număr, revista număra printre colaboratori pe Basil Munteanu, Tudor Vianu, Edgar Papu, Petru P. Ionescu, Constantin Noica, Grigore Popa, Victor Iancu, Ion Oană, Radu Stanca, Nicolae Tatu, Nicolae Mărgineanu, Dragoș Protopopescu, Ștefan Augustin Doinaș, Melania Livadă etc.

Articolul la care se referea C. Rădulescu-Motru, intitulat *Despre viitorul filosofiei românești* de Lucian Blaga, apăruse în primul număr al revistei *Saeculum* (I, ian-febr. 1945, p. 1—15), cu mențiunea : *Întâiul capitol dintr-un studiu în pregătire.*

Redăm începutul acestui studiu pentru a ne explica reacția lui C. Rădulescu-Motru : „Pînă la întîiul mare război, gîndirea românească se găsea, cu excepția unuia sau altui gînditor, într-o fază de tatonare, de pregătire, de exercițiu. Totul era mai mult un prolog educativ. Sensibilitatea de abia se înfiripa. Uneltele trebuiau făurite. În asemenea condiții gînditorii români se declarau foarte satisfăcuți, cînd izbuteau bunăoară să citească, sau să-și însușească pentru un uz publicistic fără pretenții vreun mare autor străin. Nu e de mirat că unii intelectuali aveau adevărate accese de bucurie, cînd reușeau să facă unele comentarii personale în marginea gîndirii apusene. Astfel de exerciții erau de fapt neobișnuite. Vina tardivei treziri filosofice nu e însă numai a intelectualului român. Întîrzierea ce a avut loc la noi, coincide întrucîtva și cu o anumită perioadă de sterilitate a gîndirii apusene, pe care intelectualul român a ținut din nenorocire s-o frecventeze cu o fervoare cam infantilă. Vom recunoaște că filosofia de orientare scientistă — pozitivistă, la modă pe vremea aceea, nu era stimulentul cel mai indicat să pună în mișcare puterile creatoare ale gîndirii unui popor în căutare de sine însuși. După întîiul război mondial s-a întîmplat însă ceea ce mai înainte ar fi părut un vis prematur. În ultimele două decenii au avut loc unele manifestări, cari mai înainte ar fi părut aproape cu neputință. În ultimele două decenii s-au pus temeiurile unei gîndiri românești într-un mod, ce ne singularizează în chip hotărît, atît în răsăritul, cît și în sud-estul european (...) Îmi place să cred, că viitorul gîndirii românești va fi determinat de cele mai adînci, de

cele mai secrete porniri ale spiritului nostru de o parte, și de poziția noastră firească în topografia spirituală a Europei de altă parte."

C. Rădulescu-Motru dăduse o mare parte a operei sale filosofice înaintea primului război mondial, iar lucrările sale din perioada interbelică nu urmau aceste direcții fără îndoială că rîndurile lui Lucian Blaga au fost înțelese și ca un atac la adresa operei sale.

Lucian Blaga a răspuns studiului lui C. Rădulescu-Motru, *Ofensiva contra filosofiei științifice* prin ampla notă intitulată *Automatul doctrinelor* (*Saeculum*, I, sept.-oct. 1943, p. 86—89, semnat L. B.):

Automatul doctrinelor. — Se spune că omul, a cărui figură cu «țvicări», potriviți pe un craniu tăiat în lemn sec, o conturăm în notele de față, ar fi o personalitate. Rămîne să se vază, deoarece și la vîrsta de șaptezeci și cinci de ani, el trăiește încă din creditul, cu veșnic prelungite scadențe, ce i-l acordă obștească naivitate. În orice caz ursitoarele, care i-au tors firul vieții din cîlți de cînepă și prea puțin din in și mătase, l-au trimis în lumina lumii cu un nume, care anulează dinainte orice noroc și orice destin: Constantin Mortu. Parcele mitologiei etnice românești i-au ales numele de Constantin pentru imperturbabila constanță, pe care viitoarea personalitate o va dovedi în viața frămîntată a țării. Celălalt nume i s-a dat pentru împrejurarea că spiritul excepțional al acestui făt-frumos se născuse oarecum pe năsălie. În clipa cînd micul Constantin deschide ochii în vileag s-a nimerit ca orizontul să fie dominat de zodia berbecului și de corpul alfa, prin ceea ce se constituiau termenii unui horoscop de gospodar care niciodată nu se va dezminți, de gospodar cam greoi, dar cu apetituri intermitente de rodii, care se coc în azur. Zodiacul acesta deficient este desigur pricina pentru care Constantin a devenit ceea ce este: un onorabil producător de grîne și un metafizician-aspirant pînă la adînci bătrînețe.

La vîrsta de vreo patruzeci de ani i s-a dat omului nostru să avorteze un embrion de sistem filosofic. Gestația se cerea lungă, ca la vaca elefantului. Evident embrionul trebuia să aibe un trecut de cel puțin șapte luni ca să fie viabil, din nefericire însă uterul filosofic nu l-a suportat

decît o lună. Cu emoționantă grijă părintele și-a pus plodul într-un borcan cu spirt, pe care avea să-l păstreze pe pianul din salon ca să fie apărat de intemperii și de concurență. De la acest borcan, cuprinzînd o schiță de ființă, ieratică și neînsuflețită, a purces apoi un freamăt în țară : avem un filosof ! și ce e mai miraculos : un filosof științific ! În penuria filosofică de pe la 1900 acest freamăt, ce mîngîia urechile tuturor dăscălițelor cu ochelari dubli de la sate, era foarte cu putință, deși izvora din neant.
Să precizăm. Constantin Mortu, trebuie să recunoaștem, făcuse un prim pas, si singurul în viață, fericit. El a pornit în căutarea «eului transcendental», în căutarea acelui pol cert în lumea incertă a tuturor aparițiilor, pe care Descartes și mai ales Kant îl identificase în indubitabilul Ego cogitans, sau în conștiința în genere. Constantin Mortu a făcut adică enorma descoperire a problemei kantiene — cu bucuria unei femei care izbutește să prindă un purece în iie. În adevăr «eul transcendental», a cărui fixitate o postulase gînditorul de la Königsberg, se dovedise nespus de săltăreț, Se știe că Fichte a identificat eul transcendental cu eul absolut sau divin, iar Hegel ținea cu orice preț să-l recunoască în Ideea dialectică, și așa mai departe. După multe peripeții, neokantienii s-au hotărît apoi să împingă din nou problema în zona inițială. În acest moment a intervenit și Constantin, care și-a muiat degetul în gură ca să prindă insecta nărăvașă.

Dar să lăsăm la o parte glumele și comparațiile zoologice. Constantin Mortu a avut în viața sa o epocă de serioasă și penibilă caznă. El s-a muncit cu plugul, cu grapa și cu mașina de treierat prin ogorul kantian, ceea ce e de admirat. Dar n-a avut noroc. N-a avut, și pace ! Căci, după ce a desfășurat termenii problemei, alegînd cu grijă de oltean cinstit boabele de grîu de cele de neghină, Constantin a călcat cu stîngul, tocmai cînd da să iasă din ogradă. El pornea spre iarmaroc cu sacii de neghină. Sau mai puțin figurat : cînd bătuse în sfîrșit ceasul să rezolve, în chip personal problema, Constantin s-a lăsat copleșit de greul pămîntului și de circumstanțe care l-au derutat pentru totdeauna. Preocupat prea îndelungă vreme de nefastele aspecte psihologice ale politicianismului balcanic, Motru a crezut că și problema «eului transcendental» e susceptibilă de a fi rezolvată de așișderea pe plan politic. Din acel moment crucial al biografiei sale, Constantin a

prins să-și caute «eul transcendental», cum Don Juan își căuta, în timpul celui mai frivol rococo, eterna iubită. Filosoful și-a indentificat de acum eul transcendental, cu convingere și cu ardoare, pe rînd, în apariții de ordin fenomenal, ca Petre Carp, Marghiloman, Tache, Averescu, Sterea, Mihalache, etc., etc. Astfel a crezut Constantin că poate să soluționeze pentru întîia oară, și cu răsunet continental, marea problemă kantiană, după ce Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer, Ed. Hartmann, Nietzsche, Natorp și atîția alții, își rupseseră caninii în această fabuloasă nucă de cocos.

În ciuda alunecușurilor prin vremelnicie, Mortu n-a părăsit cu totul nici preocupările sale de strictă specialitate. O viață, cu decadele înmulțite, ca proglotidele teniei celei mai indestructibile i-a îngăduit oricum să devină autor a o mulțime de tratate pentru uzul proseminariilor și autor al unor lucrări, cuprinzînd banalități prefilosofice, spuse prudent, în fraze șchiopătînde, și uneori cu aparențe de savantlîc. Se înțelege însă, și nu e nevoie să o subliniem, că interesul cel mai viu și pasiunea cea mai caldă, Mortu și le îndrepta spre alcătuirea de doctrine în serviciul lui Petre, al lui Tache, al lui Alexandru, al lui Ion și al celorlalte figuri, în care își descoperea, pentru un sezon eul transcendental. Și astfel Constantin, făt-frumosul cu țvicări, scos de zînele autohtone din sutece și chilimuri olțenești pentru un destin cumsecade de agricultor, s-a transformat încetul cu încetul într-un automat producător de doctrine, pentru cucerirea voturilor sătești și suburbane. Era suficient ca un oarecare șef de partid să-i fluture pe sub nas năluca unui portofoliu, pentru că omul să elimine cu promptitudine de mașină bine dresată și fără de moașe, cîte o doctrină ad-hoc cu succes de aplicare garantat în oricît de dificile circumstanțe. În vremuri, trecute de mult, cînd țara avea și un Circus Maximus, Constantin, stînd vara la moșie, visa adesea îndeosebi plăcerile fără sudoare și avantajele mirifice ale unui departament despre care în chip foarte eronat se credea că ar fi avut nu știm ce legături cu cultura. Ah, suspina el, ștergîndu-și ceafa voinicește, dacă ar avea și el odată la dispoziție fonduri ca amicul său marele retor de la Circus Maximus! Ah! dacă i-ar ieși și lui odată la marea loterie — un fotoliu! Ce n-ar face el pentru înălțarea culturii! Și programele creșteau babilonic în imaginația sa,

înzestrată de altfel cu un debit foarte scăzut. Ce ar face? Ce întrebare neroadă! Ar ridica bunăoară toate seminariile teologice la rang de facultăți, pentru ca toți rectorii noilor Academii, adevărate modele de cinste sufletească și de cuget incoruptibil, să-l proclame telegrafic — cu surle și țimbale — cel mai mare gînditor român! Sau: ar alcătui în jurul său un symposion de juni perfectibili și mai ales coruptibili, care — în schimbul unei depărtate asistențe universitare — să-l citeze dintr-o răsuflare și de zece ori pe zi, alături de Descartes și de Immanuel Kant. Sau: ar acorda din plinul pungii secrete subvenții tuturor revistelor literare și filosofice, cu singura obligație ca acestea să-i închine cel puțin un număr special, și cel mult unul pe semestru. Cîștigul pentru cultura română ar fi formidabil și ireversibil! Din nefericire, toate aceste visuri au fost condamnate, nu se prea știe prin ce nefericite intervenții ale sorții, să rămînă de fiecare dată simple visuri. Sau poate vina o purta numai acea zodie vrăjită a berbecului, care în anul 1868 s-a nimerit să se holbeze cu mirare peste un leagăn de lîngă o apă oltenească!

E în ordinea firească a lucrurilor, ca noi toți să ne încheiem odată și odată ființa. Și senilitatea lui Constantin este de asemenea în ordinea firească a lucrurilor. Ea stă la pîndă în spatele oricui. Numai cît Constantin n-a renunțat cu totul nici acum la gîndul de a-și găsi întruparea eului transcendental și-și îmbie cu aceeași stăruință puerilă improvizațiile ideologice, confecționate cu foarfecele din materia desuetă a celor vechi. Ajuns la o vîrstă, care impune oricui un aer de înțelepciune, Constantin are astăzi și clipe de contemplare; el își privește cu înduioșare embrionul de altădată, ca alți sfinți buricul, îl apără de muște și speră un miracol care să-i completeze formele și anatomia. Dar e în zadar copile: spirtul denaturat nu poate să facă, ce n-a putut uterul organic! Și cuprins de o tristă presimțire, filosoful cade uneori, în pofida vîrstei, la moduri ciudate de furie, fiind apucat apoi de tremuriciuri neputincioase. Cel puțin două ore pe zi filosoful și le umple în consecință cu grijile foarte obositoare ale unei noui ocupații: trimite misive nedemne și ilariante spre cele patru puncte cardinale și scrie scrisori și articole împotriva revistei *Saeculum*. I s-a năzărit omu-

lui că filosofia misterului și a matricei stilistice este cauza principală pentru care el n-a putut niciodată să înflorească în conștiința noilor generații. Și iată-l, astfel, pe Constantin Mortu transformîndu-se în polemist, prin incinte academice, în vreme ce omonima sa îl caută pe-acasă. L. B.

O altă notă îndreptată tot împotriva unui studiu de C. Rădulescu-Motru intitulată *Wundt și Bergson* a apărut în *Saeculum* II, martie-aprilie 1944, p. 73 semnată deasemeni cu inițialele L. B. :

Wund și Bergson — Cuprins de nostalgia paradisului pierdut al studenției, d-l Rădulescu Motru a publicat într-un număr recent al *Revistei Fundațiilor Regale* un articol despre dascălul său W. Wundt. Articolul nu e tocmai așa de lipsit de actualitate, cum s-ar părea la întîia vedere. Căci d-l Motru profită de anume împrejurări pentru a vorbi aluziv și cu stîngăcii puerile despre sine însuși și despre alții. Despre felul său și despre felul celuilalt. D-l Motru este, printre altele, de părerea că faima genialului Bergson a fost ca un foc de paie și condiționată de strălucirea unor însușiri care n-ar avea prea mult de a face cu filosofia. Cît de altfel se prezintă opera bogată a lui Wundt ! A harnicului, modestului Wundt (pe care de altfel îl prețuiește destul de just, credem, toată lumea filosofică !) La un moment dat, d-l Motru se încumetă a face și o profeție : va veni o epocă de dreptate, cînd opera lui Wundt se va bucura de-o apreciere neasemănat mai mare decît a lui Bergson. D-l Motru nu precizează cînd va veni această epocă. Să-i spunem noi : cînd leul va mînca fîn și paie ca boul. L. B."

În comunicarea academică intitulată *Rolul educativ al filosofiei, comunicare ținută în ședința publică din 18 februarie 1944.* C. Rădulescu-Motru revine asupra filosofiei lui Lucian Blaga în următorul context : „Filosofia românească, din zilele noastre nu putem zice că este fructul spontan al cerințelor culturii poporului român. Ea n-a fost chemată de antinomiile ieșite la lumină din lucrările oamenilor de știință români, sau de conflictele sufletești latente în societatea românească, ci ea a fost importată după preferințe personale, de către tineri români, cari au studiat filosofia la Universitățile străine. Vasile Conta a scris în

direcția filosofiei materialiste, nu fiindcă de acest curent filosofic era nevoie în Moldova pentru a înfrîna exagerațiile idealiste, ci pentru că la Universitatea din Bruxelles, unde s-a dus să studieze, acest curent era bine reprezentat și corespundea preferințelor sale. Titu Maiorescu, care a studiat la Berlin filosofia, după ce avusese buni profesori de filosofie la Theresianum din Viena, a făcut lecțiile sale strălucite la București, în direcția idealismului german, nu fiindcă acest idealism era cerut de București, ci fiindcă în atmosfera idealismului schopenhauerian și hegelian își făcuse el studiile la Berlin. Tot astfel C. Dimitrescu-Iași și-a făcut studiile la Leipzig și Berlin, în atmosfera filosofiei lui Dühring, I. Rădulescu-Pogoneanu și Ștefănescu-Goangă, la Universitatea din Leipzig. Dimitrie Gusti și Ion Petrovici și-au găsit stilul definitiv al gîndirii lor filosofice în lecțiile profesorilor de la Universitatea din Leipzig și Berlin. Șt. Zeletin și-a format concepția sa filosofică audiind pe filosofii din Berlin, Leipzig și Erlangen, unde și-a susținut teza despre *Idealismul personalist*, rămas caracteristic pentru întreaga sa direcție filosofică. Lucian Blaga studiază în atmosfera Universității din Viena, oraș de centru european între Apus și Răsărit, unde se încrucișează de multă vreme tot felul de curente filosofice : freudiane, cu speculații asupra inconștientului ; metafizice, cu preocupări de religie și mister ; neopozitiviste, întemeiate pe ultimele cercetări din științele fizico-matematice, precum și pe logistică. Lucrările sale, publicate la scurtă vreme după terminarea studiilor, la vîrstă de tinerețe, resfrîng în ele toate aceste curente, într-un chip interesant, poetic chiar, dar într-o legătură artificială cu cerințele culturii noastre naționale. Este drept că Lucian Blaga face deseori aluzie la folclorul românesc, dar acest folclor îi servește lui numai drept ilustrație, nu drept bază. Filosofia sa poate înlocui folclorul român cu orice alt folclor european fără să se resimtă."

(*Rolul educativ al filosofiei* în *Analele Academiei Române, Memoriile secțiuni literare*, seria III, tom XII-XIII, 1942—1944, p. 7—8)

Tot în *Saeculum* (an I, septembrie-octombrie 1943, p. 72—75) a apărut la rubrica *Recenzii* o dare de seamă asupra volumului lui C. Rădulescu-Motru *Etnicul românesc*

Comunitate de origine, limbă și destin, București, Casa Școalelor, 1942.

Recenzia semnată Gh. Pavelescu este scrisă într-un stil ironic, referindu-se mai cu seamă la capitolul din cartea lui C. Rădulescu-Motru care privea fără să-l numească pe Lucian Blaga: „Teoreticienii gîndirii magice pleacă de la o greșită înțelegere a gîndirii omenești, ca fapt psihologic, și de la o și mai greșită înțelegere a logicei raționale, și apoi pe aceste două greșeli construiesc o teorie a gîndirii magice, care nu corespunde la ceva real". Mai departe, C. Rădulescu-Motru, afirma despre „teoreticienii gîndirii magice": „Pentru că logica rațională este un fel de gîndire, potrivită unui anume tip de om, căreia i s-ar opune, iarăși ca o gîndire potrivită altui tip de om, gîndirea magică. Odată rătăciți de această eroare, ei inventează precum am mai spus, pentru această din urmă gîndire: postulate, categorii și forme de certitudine pentru a face din ea o mentalitate opusă mentalității raționale."

În volumul respectiv C. Rădulescu-Motru arată: „Tot ce etnicul prezintă ca neînțeles sau greu de înțeles pentru logica rațională, va trece de partea gîndirii metafizice, unde numaidecît găsește o explicare. Teorii metafizice și deci inofensive, vor zice unii! Desigur inofensive, fiindcă sînt metafizice, dar nu pentru toată lumea. Sînt inofensive pentru acei obișnuiți să se ocupe cu metafizica, dar nu și pentru acei care-și propun să facă cercetări asupra etnicului, mai ales cînd ei sînt la începutul carierei lor, așa cum este cazul cu mulți tineri de la noi. În loc de a merge pe urmele unui Simion Mehedinți, unui G. Vîlsan, Romul Vuia, D. Gusti, mulți dintre tinerii cari cercetează etnicul nostru sătesc, în loc de documentări și de judecăți controlate, se avîntă pe aripile imaginației în tot felul de explicări metafizice." (p. 59).

Capitolul citit în ședința Academiei Române din 30 ianuarie 1942 se încheia cu o severă punere în gardă care ne amintea de unele intervenții ale lui N. Iorga în acest for: „Această orientare spre metafizică, pe care o constatăm în scrierile unor dintre tinerii noștri folcloriști și etnografi constituie, după părerea noastră, o barieră serioasă în calea cercetătorilor asupra etnicului românesc, și de aceea ne-am permis să aducem întreaga problemă la cunoștința Academiei Românei care are datoria să-și spună cuvîntul ori de cîte ori în activitatea culturală a țării se

produc îndrumări greșite". (p. 60). Este de la sine înțeles că recenzia din *Saeculum* va fi negativă la adresa volumului *Etnicul românesc* de C. Rădulescu-Motru.

Trebuie să arătăm că în deceniul al treilea numele lui C. Rădulescu-Motru este citat cu deferență, respect și în mod elogios de Lucian Blaga. Altfel în articolul *Pe marginea unei cărți* apărut în 1921, Lucian Blaga spune: „Filosofia noastră la început nu poate fi prin urmare metafizică: în chip fatal ea trebuie să fie o filosofie a culturii. Încercările nu lipsesc: Maiorescu, Rădulescu-Motru, Pârvan". Doi ani mai tîrziu, în articolul *Sadoveanu la Academie*, spune: „Academia s-a scuturat anul acesta de anumite influențe, ce paralizau orice inițiativă mai personală. Alegerea d-lui Rădulescu-Motru ca membru al ei e un semn că Academia a încetat de a mai fi compusă dintr-o singură persoană" (cele două citate sînt reproduse din volumul Lucian Blaga *Ceasornicul de nisip*, ediție de Mircea Popa, colecția „Restituiri", Editura Dacia, 1973).

În studiul *Lucrări românești de filosofie* (*Revista Fundațiilor Regale*, anul XI, 1 februarie 1944, nr. 2 p. 413—425) Petru Comarnescu analizează *Trilogia cunoașterii* de Lucian Blaga. Spunînd că „Celor care cred în ideile clare și distincte (și aceștia sînt permanenți filosofi) sistemul acesta le poate părea unul de idei neclare, dar despicate (...) Fără să ne ocupăm de urmările polemice ale ei, am avut recent reacțiunea venerabilului filosof C. Rădulescu-Motru, care cu vrednicia-i cunoscută și respectată își are locul său în filosofia noastră".

SUMAR

Cuvînt înainte . . 5

I

Figuri oltene. Dl. Rădulescu-Motru în autobiografie... 19
Interviu cu dl. prof. Rădulescu-Motru... 23
Amintiri din vremea studiilor... 31
Un început de carieră sub regele Carol I... . . . 49
Primele mele îndrumări... 56
Amintiri academice... 62
Mărturisiri 67

II

Jubileul lui I. L. Caragiale... 87
De ce literatura română e lipsită de actualitate 90
Cultura română și Mihai Eminescu... 97
Poeții abstractivi și poeții sensoriali după d. Duiliu Zamfirescu 101
Ce înseamnă Eminescu pentru cultura românească . . . 109
Filosofia lui Friedrich Nietzsche în România 121
„Patima roșie" 127
Spiritul nostru critic. Interviu cu dl. C. Rădulescu-Motru 132
Andrei Bârseanu și naționalismul 136
De vorbă cu d. Rădulescu-Motru 154
Cu d. profesor Rădulescu-Motru, despre destinele culturii românești 152

Despre Ion Petrovici. Răspunsul d-lui C. Rădulescu-Motru 166
Despre Gh. Petrașcu. Răspunsul d-lui prof. C. Rădulescu-Motru 176
Actualitatea lui Titu Maiorescu 185
[N. Iorga] 190
Mihail Kogălniceanu, 50 de ani de la moartea lui . . . 193
Din autobiografia lui Eufrosin Poteca 197
Ofensiva contra filosofiei științifice 202

Addenda : Răspunsul lui D. Gusti (la primirea în Academie a lui C. Rădulescu-Motru) 219

Note și comentarii . . 235

Lector : Z. ORNEA
Tehnoredactor : CIUCĂ VASILE

Bun de tipar : 10.04.1990. Apărut : 1990.

Coli ed. : 14,57. Coli de tipar : 17.

Tiparul executat sub comanda nr. 626 la Întreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918" str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97. București, ROMÂNIA